

प्रवेश सं०

१५९८५

विषयः धर्मशास्त्रम्

क्रम सं०

नाम

आचार्यः

ग्रन्थकार

दिनांकः

श्रीमद्वाङ्महोदयसुतः

पत्र सं०

१-४, ११-१४, १६-७८

श्लोक सं०

अक्षर सं० (पंक्तौ)

२५

पंक्ति सं० (पृष्ठे)

४०

आकारः

८.२.५४.५.

लिपिः दे. ना.

आधारः

५४.

वि० विवरणम् अपू.

13914

सं. १७४३

नं. १५५७

पी० एम्.० यू० पा०—७७ एम्.० सी० डी०—१६५१—५० ०००

॥अथाचारकप्रारंभः॥७॥

॥राम॥

॥१॥

॥श्रीगणेशाय नमः॥ जानकी नयन युग्मगोचरं मानिनां नयनयो
रगोचरं ॥ नीलमधुसूत विरठ विंशदाभावये मनसि राघवं मुदा ॥१॥
उच्चैरपणी मुखवंद विंबं परा मशं तं निजपाणिपक्षु वै ॥ गंगाध
रं नौमि भुजंगरादु प्रकृष्टसीत्या च कितं मुहुर्मुहुः ॥२॥ महादेव त
त्तु जन्माभारद्वाजकुलोद्भवः ॥ दिवाकरो रविं नत्वा साचायकं तनो
त्यस्यो ॥३॥ तत्रादावुपाहृत प्रकरणमारभ्यते ॥ हार्यतः ॥ ॥ अ
ज्ञानतमसा धानो भ्रामितानां कुदृष्टिभिः ॥ धर्मशास्त्रप्रदीपायं
धार्यो मार्गोपदेशकः ॥ ॥ मनुः ॥ आचारः परमोधर्मो नृणां श्रेय
स्करो महान् ॥ रहलो कैपरा कीर्तिः परत्र परमं सुखं ॥ आचारात्प्रा
प्यते श्रेष्ठमाचारात्कर्म लभ्यते ॥ कर्मणा जायते ज्ञानं ज्ञाना

॥राम॥

॥१॥

नोक्षमवाप्यते ॥ ॥ पराशरः ॥ आचारः परमोधर्मो आचारः परमंत
पः ॥ आचारः परमं ज्ञानं माचारात्किं न साध्यते ॥ यस्त्वाचारविहीनो
पि विद्वान्नेदं परायणः ॥ सर्वधर्मबहिः कार्यो यथाश्रद्धस्तथैव सः ॥
स्मृत्यंतरे लोकि काचारोप्याचरय कृत्वेनोक्तः किंपुनः शास्त्रीयः ॥
तथा ॥ यद्यपि स्यात्स्वयं ब्रह्म त्रैलोक्याकर्षणक्षमः ॥ तथापि लोकि
काचारं मनसा विनलं प्रयेते ॥ ॥ तथा ॥ समयाचारिको धर्मो जाति
देशकुलोद्भवः ॥ ग्रामाचाराः परिग्राह्याः सर्वत्रैव यथोदितं ॥ धर्ममू
लमाह ॥ यातवन्त्यः ॥ श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्म
नः ॥ सम्यक्संकल्पजः कामो धर्ममूलमिदं स्मृतं ॥ पद्मपुराणेपि ॥ वैकुण्ठ
दिह शास्त्राणां धर्ममूलं श्रुतिस्मृतीति ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणां च

रोधोयत्र दृश्यते ॥ श्रौतं तत्र प्रमाणं स्याद् योद्धे श्रुतिर्वरा ॥ श्रुतिर्द्वैधं
तु यत्र स्यात् तत्र धर्मावृत्तौ स्मृतौ ॥ स्मृतिर्द्वैधे तु विषयः कल्पनीयः पथ
कूपथकः ॥ वेदप्रणीतो धर्मोऽयं धर्मस्तद्दिपय्य ॥ वेदो नारायणः स
क्षात्स्वयं भूरिति युञ्ज्मः ॥ यो वैदिकमना दृत्य कर्म स्मर्तेति ॥ हासि
कं ॥ मोहात्समाचरेद्दिनो न स पुण्ये न लिप्यते इति ॥ धर्मलक्षणमाहाशं
खः ॥ देशकालउपाये न द्रव्यं श्रद्धा समन्वितं ॥ पात्रे प्रदीयते यत्र राम
सकलं धर्मलक्षणं ॥ हेमाद्रौ विष्णुधर्मे तेरेयि ॥ गंगास्नानं शिवो ॥ ॥ ॥
देवो विप्रस्त्यात्मवितनं ॥ ध्यानं नारायणस्यैतत्संक्षेपाद् धर्मलक्षण
मिति ॥ तत्रैव बृहस्पतिः ॥ दयाक्षमायुस्स्यात् शौचानायाससंगम
लं ॥ अकार्पण्यमसह्यं सर्वसाधारणानिव ॥ सर्वेषां विप्रराजन्य

विश्वज्ञाणां धर्मलक्षणानीत्यर्थः ॥ दयादीनां लक्षणमाह ॥ स एव ॥
परे वा बंधुवर्गे वा मित्रे दिष्टि वा सदा ॥ आपन्नैरक्षितं तु दयेषा
परिकीर्तिता ॥ गुणान्नगुणिनो हं ति स्तोति मंदगुणानपि ॥ नान्यदो
षे भुरमते स्वानुसूया प्रकीर्तिता ॥ अक्षयपरिहारश्च संसर्गश्चा
प्यनिंदितैः ॥ स्वधर्मव्यवस्थानं शौचमेतत्प्रकीर्तं ॥ शरीरपीड्य
ते येन शुभेष्कनापि कर्मणा ॥ अन्तं तत्र कुर्वीत अनायासः स उच्य
ते ॥ प्रशस्तावरणान्नित्यमप्रशस्तविवर्जं ॥ एतद्दिग्गलं प्रोक्तम्
विभिस्तत्त्वदर्शिनः ॥ स्तोकादपि प्रदातुं सनेनांतरात्मना ॥ अह
न्यह नित्यं क्विदकार्पण्ये हितस्मृतं ॥ योग्यत्वेन संतोषः कर्तव्यो
हाव्यवस्तुनि ॥ परस्य वित्तयनेर्थं सपत्न्या हापरिकीर्तिता ॥ कर्म
करणे दिग्गलं यमउक्तः ॥ कर्मप्रदीपे कात्यायनेन ॥ यत्र दिग्गलं यमो

॥राम॥

॥३॥

नास्ति जपहोमादिकर्मसु॥ति स्त्रस्तत्रदिशः प्रोक्ताएँ शीसोम्या
पराजिता॥ गौतमः॥ रात्रावुदञ्जुखकुर्याद्वैवकार्यसंदेवहि॥ शिवाचनं
सदाप्येवंशुचिः कुर्यादुदञ्जुखः॥ सदारान्नोदिवाचेति व्याख्यातंगुरु
भिः॥ विष्णुः॥ दिङ्मि यमाभावे प्राची मउरध्यकर्मकुर्यात्॥ प्राच्य
क्ता चारमयुखे तंत्रोतरे॥ यत्रैवभातुस्तु विद्यलुदेति प्राची तुत्तवे
दविदोवदति॥ ततोपरां पूजकपूज्ययोश्च सदागमताः प्रवदंति त
तु॥ द्वितीयात्यागमोक्तपूजायामेवेति तत्रैवोक्तं॥ कात्यायनः॥ यत्र
पदिवयते कर्म कर्तुं रंगं न तु च्यते॥ दक्षिणस्तत्रवितेयः कर्मणो
पारकः करः॥ आश्वलायनस्तत्रैव॥ दक्षिणः प्रतीयादनादेशद
ति॥ वाराहपुराणे॥ स्नानपूजातर्पणादिजपहोमामरार्चनं॥ उप
वासवताकार्यं सायं संध्याहुतीर्विना॥ चतुर्विंशतिमते॥ रक्षनपः

॥राम॥

॥३॥

फलं मूलं पयस्तां बलमौषधं॥ भक्षयित्वापि कर्तव्याः स्नानदाना
दिकाः क्रियाः॥ कर्मप्रदीपे पित्र्यमंत्रावुद्वेगं आलालं भवेक्षणं
अधोवायुसमुत्सर्गं प्रहासेन तभाषणे॥ माजोरस्करस्पत्री आ
कुषे क्लोपसंभवे॥ त्रिमितेष्वत्र सर्वत्र कर्मकुर्वन् नृपः स्य शोत॥
हारीतः॥ आईवासाजले कुर्यात्तर्पणाचमनं जपं॥ शुक्लवासाः स्न
ले कुर्यात्तर्पणाचमनं जपं॥ आपस्तंबः॥ संध्यार्थं भोजनार्थं वासा
नार्थं पितृकर्मणि॥ श्रद्धाहृतेन नाचामेद्यागादिह वनेषु न॥ यमः॥
आपः करनखस्पृष्टाः समाचमतियोद्दिनः॥ सुरापिबतिसुखं कृत्य
मस्य वचनं यथा॥ बोधायनः॥ शुद्धाभावे भवेत्किं विद्रुमौ त्यक्तुत
जले॥ योग्यात्तव न्यः॥ आर्षलंडं श्रद्धैवत्यं विनियोगंतयैव न॥
वेदितव्यं प्रयत्ने न ब्राह्मणे न विशेषतः॥ लंडं दोगपरिशिष्टे॥ आसीन

उर्ध्वः प्रक्षो बानियमोयत्र ने दृशः ॥ तदा सीने न कर्तव्यं न प्रक्षेपे न तिष्ठता ॥ स
 दोषवीतिनाभायं सदा वदति शिखरे न च ॥ विद्वान्स्वोपवीतश्च यत्करोति न तं
 कृतं ॥ न वा त्रे त रा र्धे न यतो पवीतस्य कर्मगतोक्तैः ॥ कर्मकालातिरिक्तकं
 लेयतो पवीतधारणमेतु क मिति वाच्यं ॥ मलापकर्षणस्नाने गात्राभ्यंगे
 तथैव च ॥ उपवीतं पथ कु र्यादन्यत्र न रक्तं व्रजेत् ॥ इत्याभ्यंगायनोक्तैः ॥
 मंत्रन्यस्तोपवीतं यद्दिनाभ्यंगं न वो दरेत् ॥ त्रुटितं वा यदि भयं पुनर्म
 त्रेण धारयेत् ॥ न वीने धारयेत् ॥ इमो न जीर्णं न परे धृतं मिति हारितोक्तैः
 ॥ अथात्र प्रसंगाद्यतो पवीतनिष्पत्तिप्रकारं तद्धारणप्रकारं च व
 दामः ॥ प्रयोगपारिजाते विष्णुः ॥ कार्पासक्षौभगोक्षालशणवल्कलतणा
 दिकं ॥ यथासंभवतो धार्यमुपवीतं दिनातिभिः ॥ शुचौ देशे शुचिः स्
 त्रं सं हतां गुलिमूलकैः ॥ आवेष्ट्य षण्णवत्या तत्रिगुणीकृत्य यत्नतः ॥

येतु श्रद्धेहृष्टांतु निर्देशोत् ॥ ॥ भगुः ॥ यस्मिन् देशे तु यनोयया
 चयत्रैव मत्तिका ॥ सैव तत्र प्रशस्ता स्यात्तया शो व विधीयते ॥ इ
 लिंगे मत्तिका देये गुदे पं चक्रे दशा ॥ उभयोः सप्त सप्त व्या विद्वानो वे
 ह मत्तिकाः स्मृताः ॥ शो न कः ॥ आर्द्रमलकमात्रा तु मंत्र शो चे तु म
 त्तिका ॥ दक्षः ॥ तिस्रोपाने दत्रौ कस्मिन् उभयोः सप्त मत्तिकाः ॥ वि
 ष्णुः ॥ अर्धप्रसृतिमात्रा तु प्रथमामत्तिका स्मृता ॥ द्वितीया च तृतीया
 चतुर्धा इ प्रकीर्तिता ॥ ॥ वसिष्ठः ॥ एकालिंगे करे तिस्र उभयो
 र्मत्तिका द्वय ॥ एकैकयामदापादौ प्रक्षाल्य तु शुचिर्भवेत् ॥ मन्त्रशो
 चं समाख्यातं शुक्ले तु द्विगुणं भवेत् ॥ गंधः ॥ तिस्रस्तु पादयोर्द्व
 याशौ च कामस्यान्यत्रा इति ॥ एतल्लो वंगहस्ता नो द्विगुणं त्र
 त्तवारिणां ॥ त्रिगुणं स्याद्द्वनस्ता नो यतीनां स्याच्चतुर्गुणं पाद

॥राम॥

॥११॥

शोवे क्रमः स्मृत्यंतरे॥ शोवाद्यते वामपादे पूर्व न क्षल न भवेत्॥ शो
चेतु वाम पर्वस्याद न्यत्र दक्षिणं सदा॥ रात्र्यादौ विशेषः स्मृत्यर्थ
सति॥ दिवा यद्दिहितं शोचंतं तदर्थं निशिकीर्तितं॥ तदर्थं मातुरे प्रो
क्तं मधुरस्याधर्मधनि॥ स्त्री शूद्रादिराक्तानां बालानां चोप
नीतितः॥ गंधले पक्षय करं शोचं कुयां न संख्यया॥ ॥आश्व
लायनः॥ लिंग शोचं पुरा कृत्वा गुद शोचंततः परं॥ देवकः॥
४ धर्म विद्वक्षिणं हस्तमधः शोचं केतः पक्षं न योजयेत्॥ तथा न
वाम हस्ते न नाभेरुर्ध्वं न शोचयेत्॥ ऋष्यश्रमः॥ धारा शो
चं न कर्तव्यं शोच शुद्धि मभीप्सुना॥ तुलके नैव कर्तव्यं हस्तशु
द्धि विधानतः॥ मनुः॥ यावन्नोपैत्य मेध्यक्तो गंधो लेपश्च
यत्कृतः॥ तावन्मृदा रिचा देयं सर्वासु द्रव्यशुद्धिषु॥ अंगिराः॥

॥राम॥

॥११॥

संध्योरुभयोर्जापे भोजने दंतधावने॥ पितृ कार्ये च देवैव
तथा मूत्रपुरीषयोः॥ गुरुणा संनिधौ दाने यागे चैव विशेषे
तः॥ एषु मोनं स मातिष्ठ स्वर्गं प्राप्नोति मानवः॥ आपस्तंबः॥ न
च स्नापाने को मूत्रपुरीषे कुयां दिति॥ सायणीये॥ गृहीत्वा जल
पात्रं तु विष्मूत्रे कुसते यदि॥ तज्जलं मूत्रसदृशं पीत्वा चोदाय
णं चरेत्॥ मलमूत्रं त्यजेद्भिषो विस्मृत्यैवोपवीतयत्॥ उपवी
तंतं दुहस्य गृह्यादन्यं न वतं देति॥ अंगिराः॥ मूत्रो हर्गं द्विजः क
त्वानं कुयां लोचं मात्सुनः॥ मोहादुक्ते त्रिरात्रेण जले पीत्वा विष्ट
धति॥ उक्तं शोचा करणे प्रायश्चित्तं स्मृति रत्नावल्यां॥ गाय
त्र्यं च तत्रैव प्राणायामत्रयं तथा॥ बौधायनः॥ देशं कालं
तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यं प्रयोजनं॥ उपपत्तिमवस्थां च तात्पराशो

॥समं॥

117211

चं प्रकल्पयेत् ॥ व्यासः ॥ अपवित्रं पवित्रं वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा ॥ यः
स्मरेत्तुं शिवाक्षं सबाहोऽयं ततः ॥ भुवि ॥ आभवाय नः ॥ कुर्याद्वा दश
गुणानुरीषोऽसौ नेतवः ॥ मूत्रोत्सर्गे तु चतुरोऽभोजनीतेषु षोडशां भ
क्ष्येभ्यो न्यावसाने तु गुणषट्कमाचरेत् ॥ गुणपदेशः प्रयोगपादिना
ते ॥ पुरतः सर्वदेवाभ्यर्देक्षिणपितरस्तथा ॥ ऋषयः पृथतः सर्वे नामे
गुणषट्माचरेत् ॥ अथ प्रयोगः ॥ कर्वाकृत्वा लघुं हृतं उथायाचम्य पृ
थक् वेतो नमस्कृत्य प्रातः स्मरणविधाय वरिगुं च नमस्कृत्य ग्रामादू
त्तिर्नैऋत्या मिषु क्षेपमेत्युड्मन्तिनां सासकतां जलपात्रं च दादय
त् ॥ दादिरहितं स्थले गत्वामज्जलपात्रे निधाया यत्तिथे रनाईस्तणे
भूमिमाकाशं प्राहृतशिराः पृथतः कंठं धितयत्तो पवीतो यद्येक
वस्त्रभ्ये हक्षिणामुखे भूत्रपुरीषे उत्सृज्य लोकादिना गुणदं परिम

सम
॥१२॥

ज्यगृहीतश्चिभ्रउत्थाय हर्षं गृहीतम् जलपात्रे गृहीत्वा त्रिमलकमा
त्रमजले ईद्वारं लिङ्गस्यो बलत्वा ईप्रसूतितदर्धार्धमज्जले स्त्रिवा
रमपातसंशोधय पुनर्जले रेव लिङ्गगुदे प्रक्षाल्य शुद्धमनिकयैकवा
रहस्तं प्रक्षाल्य शुद्धभस्मा वागत्यान्यमज्जले ईशवारं वामकरं प्रक्षा
ल्य ततः करद्वयं सप्तवारं तावद्विरेव मज्जलेः प्रक्षाल्य वामदक्षिणपा
दौ प्रत्येकं त्रिः प्रक्षाल्या न्यज्जलेन द्वादशगंडुषान् वामभागे कृत्वा ज
लपात्रं त्रिः पर्युक्ष्य जलबिंदुजले निक्षिप्योपवीतीति द्विराचामेत ॥ मन्त्र
मात्रोत्सर्गे तु पूर्ववदेकवारं लिङ्गं प्रक्षाल्य वामकरं त्रिः प्रक्षाल्य करद्व
यं द्विः प्रक्षाल्यैकैक्यमादा पादौ प्रक्षाल्य गंडुषं चतुष्टयं विधाय
नामेत ॥ इति तैत्तिरीयब्रह्मण्यं ॥ अथावमनो ॥ वृद्धपराशरः ॥ कृ
त्वा धरो चं प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च मज्जलेः ॥ निबद्धनिष्कलस्तु

॥ राम ॥

॥ १३॥

द्विज आचमनं चरेत् ॥ आचमनं निमित्तान्याह हेमाद्रौ मनुः ॥ प्राणस्या
यमनं कृत्वा आचमनं प्रयतो विसृज ॥ अंतरं विद्यते यस्मात् तस्मादा
चमनं स्मृतं ॥ कृत्वा मंत्रं पुरीषं वा खान्या च त उपस्य शीत ॥ वेदम
ध्येष्यमाणश्चाप्ये नमः ॥ अश्वं सर्वदा ॥ खानी द्विच्छि शणि ॥ त्रिंशत्
श्लेष्ठ संभाषे स्त्रीश्चोच्छिष्टसाधने ॥ उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं
वापितथा विधं ॥ आचमनं दशपाते च लोहितस्य तथैव च ॥ यमः ॥ उ
त्तीर्य दक्षमाचम्य अवतीर्य तथैव च ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ देवाचमनादि
कार्याणि तथागुर्वसिवादनं ॥ कुर्वीत सम्यगाचम्य तद्देवभुजि क्रियो ॥ राम ॥
वसिष्ठः ॥ श्रुते विष्णोर्भुजे पश्चिधने श्रुपातने ॥ पंचव्येतेषु वाचामेको ॥ १३॥
त्रैवाक्षिणं स्पृशेदित्याचमननिमित्तानि ॥ अथ हि राचमननिमि
त्तान्याह हेमाद्रौ व्यासः ॥ दक्षे भोजनकाले च संधयोरुत्तरायामेव ॥

आचमनं पुनराचमनं तत्रापि होमार्चनेषु च ॥ पातवत्स्वः ॥ स्नात्वा
पीत्वा श्रुते सुप्तेषु तैरप्योपसर्पणे ॥ आचमनं पुनराचमनं दासो वि
परिधाय च ॥ कोर्मै ॥ ओष्णो विलोमको स्पृष्ट्वा दासो विपरिधाय
च ॥ रे तो मंत्रपुरीषाणो मुत्सर्गं शुद्धभाषणे ॥ श्रीवित्ताध्ययनारंभे का
सश्चासागमे तथा ॥ चत्वरं वारं मरानं वासमागम्य द्विजोत्तमः ॥ संधयोर
रक्षयोस्तद्दत्तवर्तेष्याचमेत्तु नः ॥ बौधायनः ॥ सोमने हवनं दाने उ
पहारे प्रतिग्रहे ॥ हविर्भक्षणकाले च द्विराचमनं सर्वथा ॥ हविर्भक्षणे
त्तरमाचमनं न कार्यमित्यपि पक्षान्तरं अपराकं स्पृष्ट्यंतरं ॥ द्रक्ष्वादी
निकाशानीक्ष्णपयोर्मूलं घृतं दधि ॥ तांबूलमौषधं पत्रं हविर्भक्षायि
नाचमेव दिति ॥ आचमनं विधिमाह योगी ॥ अंतर्जानुशुचौ देवो
उपविश्य उदङ्मुखः ॥ प्राग्वात्रालिणतीर्थे न द्विजो नित्यमुपस्य शीत ॥

त्रिः प्राण्यापो हिरन्मन्यरा न्यदिः समुपस्यरोत ॥ इदं वदिनातिविषयं ।
हर्त्तुतालुगाभिस्तथा संख्यं दिनातयः ॥ भुधोरस्त्री च भूध्वस
ल्यष्टासिरंतत इति ॥ यातवल्केन स्त्री भूध्वयोः सह दिधानात् ॥ उद
भुवत्वादिनियमोपि द्विजग्रहणात्तद्विषय एव ॥ जलग्रहणं गोकर्णक
तिकरेण कार्यमित्याह कण्वः ॥ आयतं पर्वतः कृत्वा गोकर्णकं तिवत्करं ॥
संहंतो गुलिना तोयं गहीत्वा पाणिना द्विजः ॥ मुक्तां मुष्टकनिषेन रोषे
णाचमनं चरेत् ॥ अचारं समाह्वयमः ॥ तावन्नोपस्यरो दिधान्यात्
हामेन न स्यरोत ॥ तीर्थमाह्वयगी ॥ कनिष्ठादेर्विषये मुष्टकान्यत्र
करस्य च ॥ प्रजापतिः पितृ ब्रह्मदेवतीर्थान्यनुकमात् ॥ करतले त्वत्रि
तीर्थं न प्रतिग्रहः स्मरति ॥ आचमनार्थं तोयमाहं रवः ॥ ॥ अद्रिः स
मुद्रताभिस्तुहीनाभिः फेनबहुदैः ॥ वद्विना न क्षितं तस्मिन् क्षाराभिः

राम
॥१॥

अग्निः ॥ मुखेपयुषितेनित्यं भवत्यप्रयतो नरः ॥ तदा ईकांशं शुभं वा
भक्षयेदंतधावनं ॥ कात्यायनोपि ॥ उधाय नेत्रे प्रक्षाल्य शुविर्भवांस
माहितः ॥ परिजप्य च मंत्रेण भक्षयेदंतधावनमिति ॥ शुविर्भवा विष्णु
त्रोत्सर्गेण शुविर्भवेत्यर्थः ॥ जपमंत्रः प्रयोगे वक्ष्यते ॥ दक्षः ॥ कनिष्ठा
ग्रसमस्तुलपर्वो ग्रहतकूर्चकं ॥ दंतधावनमुद्दिष्टं जिह्वोत्तरे रविका
तथा ॥ दंतोत्सर्गाल्य स्नायादिति ॥ लंडोगपरिशिष्टा स्नानां गमिति के
विते ॥ तेन ॥ मध्याह्ने स्नाना रावपि दंतधावनं प्रसंगतं ॥ नवेशापति
रिति वाच्यं ॥ अथादिवचनैर्मुखेपयुषिते सत्येव तद्विधानात् ॥ तर्हि
मध्याह्ने काले मुखस्यपयुषितत्वं संभवति ॥ तस्मात्पथगेव तदिति
सिद्धं ॥ अतएव श्रीमातामहचरणद्वारं पूर्णमासाभ्यामिष्टा सीमेन
यजेतेति वक्तव्यार्थः संयोग इति युक्तमुत्पश्येति ॥ दंतधावनं दि-

नियममाहगर्गः॥ प्राप्नुय्वः प्राप्नुतेसौख्यं शरीरारोग्यमेव च॥ दक्षिणे
नतथा कर्षपश्चिमेन पराजयः॥ उत्तरेण गवां नाशः स्त्रीणां परिजनस्य
चेति॥ ॥अत्रकालादिनिषेधमाहव्यासः॥ ॥प्रतिपदश्रावणीषु नवम्यां
चैवभारत॥ दंतानां काष्ठसंयोगाद्दहत्यासत्तमकुलं॥ आदेचयते
नियमेनाद्यालोपितभर्तृका॥ दंतकाष्ठमिति शेषः॥ आचार्यः॥ अथ
म्याश्वचतुर्दशयोः पंचदश्यां त्रिजन्मसू॥ व्यतीपाते वसं क्रौंत्या दंत
काष्ठं न भक्षयेत्॥ वसिष्ठः॥ शन्यर्कशुक्रवारितु कुजाहे व्रतवासरे॥
जन्माहे श्राद्धदिवसे दंतकाष्ठं विवर्जयेत्॥ यमः॥ मध्याह्ने श्राद्धवेका
यां योभक्षे दंतधावनं॥ निराश्रयस्तस्य गच्छति देवाः पितृगणैः सह
ति दंतकाष्ठं निषेधे कर्तव्यमाहव्यासः॥ अलाभे दंतकाष्ठानां निषि
द्धायां तिथौ तथा॥ अपां द्वादशांगुलैर्विदध्या दंतधावनं॥ तिथिग्र

राम

॥१६॥

४ सत्यंतरेण। तणपणैः सः कुयोदमामेकादशी विना। निषिद्धे दिवसे कुर्वाजं ब्रह्मसौम्यपणैः कैंति

हृणं निषिद्धकालोपलक्षिणं॥ दंतकाष्ठालाभे वर्ज्यकाले च तणप
णैर्द्वादशांगुलैर्वामुखं स शोधयित्वा क्लेशः कार्य एव। तथा व्यासः॥
प्रतिपदश्रावणीषु नवम्यां दंतधावनं॥ पणैरन्यत्र काष्ठे स्नुजिह्वे
खः सदैव तु॥ स्नादे। अभ्यंगे बोधिसाने दंतधावनं मैथुने॥ जाते व
मरणे चैव तत्कालव्यापिनी तिथिः॥ दंतकाष्ठप्रमाणं विष्णुराह॥ द्वाद
शांगुलिकं विप्रकाष्ठमाहुर्मनीषिणः॥ श्राद्धविद्वत्तृजनातीनां नवषट्
चतुरंगुलं॥ अत्रोत्तरार्धे व्युत्क्रमेण च यो बोध्यः॥ गर्गस्तु प्रमाणं तद
माह॥ द्वादशांगुलं तु विप्राणां क्षत्रियाणां नवांगुलं॥ अध्यांगुलं तु वैश्यानां
शूद्राणां सप्तसंमितं॥ चतुरंगुलमानं तु नारीणां नात्र संशयः॥ न सि
हपुराणे॥ तित्तिणीवैष्णुपञ्चन आश्रनिवैवौतथैव च॥ अपामार्गश्च
बिन्वश्च अर्कश्चोदुंबरस्तथा॥ बदरी तित्तुकास्विते प्ररास्ता दंतदा

धावने ॥ नारदोपि ॥ सर्वकं टकिनः पुण्याः क्षीरिणश्चयशस्विनः ॥ प्रह
स्ता इति शेषः ॥ इह मनुष्यः ॥ रवदि रस्य करं न स्य कंदं वस्य तथे वचं ॥
अर्कस्य करं रवीरस्य कुटनस्य विशेषत इति ॥ रहतेषां फलादि बद्धपिव
क्तव्यं ॥ विस्तराकीपत्या न ब्रूमः ॥ अंगिराः ॥ प्रक्षाल्य भक्षयेत्काष्ठं प्रक्ष
ल्ये वतु संत्यजेत् ॥ आयुरित्यादि मंत्रोयमुक्तः शाखा निमंत्रणे ॥ त्री
नकः ॥ पश्चाद् दशगंडु वैर्विदध्या दंत धावने ॥ स्म त्वांकारं च गाय
त्री निबध्नीया छिकारं वांतेत इति ॥ ॥ अथ प्रयोगः ॥ प्राप्नुयः प्रतिप
त षष्ठ्यमी नमं वस्मिकादशी द्वादशी चतुर्दशी पंचदशी संक्रांतिय ॥ राम ॥
तीपात वृत्तोपवासश्चाद्दिना क भो मशुक्रमंददिन निषिद्धदिनाति ॥ १७ ॥
रिक्तदिने पुत्रा लुणो द्वादशां गुल प्रमाणेन दशां गुल प्रमाणेन वा क
निष्ठा गुलिवत्कुलेनाति तिण्यादि विहित वृक्षोद्भवेन चूर्णीकृतायेण प्रक्ष

लितेन शुष्केण र्द्रेण वा ॥ आयुर्वजं यशोवर्चः प्रजाः पशुवस्तुनि च ॥ ब्र
ह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते ॥ इति मंत्रेणाभि मंत्रिते न काष्ठे न
मुख दुर्गंधिना शायरदानां च विशुद्धये ॥ जीवनाय च गात्राणां कुर्वेह
देत धावनमिति मंत्रमुक्त्वा दंतान् संशोध्य जिह्वां छेदं कृत्वा द्वादशां ग
ंडुषां भक्तुं च चम्यो कारं गायत्री च स्मृत्वा त्रिंशं बध्नीयादिति पदं
त धावनं प्रकरणं ॥ अथ प्रातः स्नानं हेमाद्रौ योगयातवत्स्नः ॥ अग
म्यागमनात्पापं पापेभ्यश्च प्रतिग्रहात् ॥ रहस्या च रिता त्यापा नुच्य
ते स्नानमाचरन् ॥ अस्नात्वा नाचरेत्कर्म न परोमादि किं च न ॥ ला
लाखेद समाकीर्णः शयना दुहितः पुमान् ॥ हेमाद्रौ दक्षः ॥ अत्युत्तम
लिनः कायो न वेति ह समन्वितः ॥ स्ववलेष दिवारा त्रौ प्रातः स्नानं विरो
धने ॥ मार्कंडेयः ॥ अस्नात स्य क्रियाः सर्वा भवंति लुफलायतः ॥ प्रातः

॥राम॥

॥१८॥

समाचरेत्स्नानं तच्च नित्यमिति स्मृतं ॥ प्रातः स्नानं प्रशंसंति दृष्ट्या
 षड्वरं हितं ॥ सर्वमर्हति शुद्धात्मा प्रातः स्नायी जपादिकं ॥ गुणादश
 स्नानपरस्य साधोरूपं च तेजश्च बलं च शौचं ॥ आयुष्यमारोग्यमलो
 कुपत्वं दुःखप्रनाशश्च यशश्च मेधा ॥ तच्च त्रिविधमित्याह हेमाद्रौ
 दक्षः ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ॥ दर्शयुक्तं स्नानं
 प्रशस्तमित्याह हारीतः ॥ दर्शयुक्तं प्रशस्तं स्यात्स्नानं दानं जपादिकं ॥
 स्मृत्यन्तरे ॥ स्नाने होमिजपे दाने स्वाध्याये पितृकर्मणि ॥ करोत्यदर्शौ ॥१८॥
 कुर्वीत तथा सध्याभिवंदने ॥ विना दर्शं ण्यत्स्नानं यच्च दानं विना
 दक्षं ॥ असंख्यातं च यज्ञं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥ दसश्लोकाः
 प्रयोगपादिनाते ॥ कुराकारा यवोद्वा उवाशश्च स कुं दक्षाः ॥ गोधू
 माद्रीहयो मुंजा दशदर्शः ॥ सवल्बजाः ॥ बल्बजं शुभ्या ईतणं ॥ कुरा

॥राम॥

॥१८॥

भावे तु काराः स्युः काराः कुरा समाः स्मृताः ॥ काराभावे गृहीतव्या
 अन्ये दर्शो यथोचितः ॥ व्यासः ॥ कुरोः पूतं भवेत्स्नानं कुरो नोपस्य
 शो द्विजः ॥ कुरो न चोद्भूतं तोयं सोमपात्रे न संमितं ॥ कुरासं ग्रहका
 लत्रक्तः कात्यायनेन ॥ मायेन सस्य मावास्या तस्यो दर्शो द्वयोर्मतः ॥
 अयातयामास्ते दर्शो विनियोज्याः पुनः पुनः ॥ अत्र दर्शपदं कुरापर
 मेव ॥ दर्शो भ्रावेण मासस्य समं त्रौत्पाटतः कुरा इति विष्णुः ॥
 न स्पृशं मंत्रैः कुराग्रहणाच्च ॥ आनयनप्रकारमाह मार्कंडेयः ॥ भ्राव
 र्भत्वा शुचौ देशे स्तित्वा पूर्वोत्तरामुखः ॥ अंकारेणैव मंत्रेण कु
 रास्यष्टाद्विजोत्तमः ॥ विरिञ्चिना सहोत्पन्नपरमेष्ठी निसर्गजः ॥
 दहस्य सर्वपापानि दर्शं स्वस्तिकं रोभव ॥ इष्टं फलं कारेण दर्शं स्तुत
 कृत्वा समुदरेव ॥ कुरामाह मानमाह गोभिलः ॥ कुरामूले स्थि

॥राम॥

॥१९॥

तो ब्रह्माकुशमधेतु केशवः॥ कुशात्रे शंकरं विद्यात्सर्वदेवाः समंत
तइति॥ कुशपवित्रमाहुकात्यायनः॥ अनंतर्गत्तिं सायं कौशं द्विद
कमेव॥ प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्र विद्मः॥ मार्कंडेयः॥ च
तु सिद्धिर्भाषि नृलैर्ब्राह्मणस्य पवित्रं क॥ एकैकं नूनमुद्दिष्टं वर्णवि
र्णयथाक्रमं॥ हेमाद्रौ॥ अन्यान्यपि पवित्राणि कुशादूर्ध्वमयानि
च॥ हेमात्पुत्रपवित्रस्य कलां नार्हतिषोऽंशं॥ काम्ये चोक्तं शार
दायां॥ तन्मन्त्रतारसुवर्णनामर्कषोऽंशश्चैदुक्तः॥ कृतात्रिशक्ति
मुद्रेयं तीव्रं शरिद्रानाशनी॥ इदं पवित्रं तर्जन्याधारयंति सांप्र
दायिकाः॥ योग्याहवक्त्रः॥ अनामिकां धृतं हेमं तर्जन्या रोष्य
मेव च॥ कनिष्ठिकां धृतं खड्गं तेन पतुं भवेन्नरः॥ रोष्यधारणाभिदे
जीवितितकक्षिन्नविषयं॥ तथा च प्रयोगपारिजाते॥ उत्तरीयं यो

॥राम॥

॥१९॥

गपदं तर्जन्यां नृजतं तथा॥ न जीवितित कैर्धार्थं ज्येष्ठो वा विधत्ते यदी
त्यस्तु प्रसंगगतं॥ अथ प्रकृतमनुसरामः॥ बौधायनः॥ सप्ताहं प्रा
तरस्नाही यी संध्याही नस्त्रिंशदिनैः॥ द्वादशाहं मनोयः स्याद्द्विजः
श्रद्धावमाप्नुयात्॥ तद्दोषपरिहारार्थं भानुवारे पिश्रस्यते॥ भानुवा
रे त्वं वश्यं प्रातः स्नानं कार्यं मित्यर्थः॥ स्नानकालमाह ५ एव॥ अ
रुणकिरणयुक्ता प्राची दिशमक्लोक्य स्नायादिति॥ स्नानं नद्या
दिषु कार्यमित्याह हेमाद्रौ मनु॥ नदीषु देवखातेषु तद्गणेषु सरः
सुच॥ स्नानं समाचरेन्नित्यं गतं प्रस्त्रवणेषु च॥ विवस्वान् एकै
तः सर्वतीर्थान् जिनामद्भ्यो के बवान्यतः॥ ब्रह्मलोके पिशिरसं प
तितारयामहीतं॥ मरीचिः॥ भूमिषु मुद्रते वापि शीतमुल्लमथा
पिब॥ गंगेपयः पुनात्याश्रुपापमामरणाति कंजिति॥ अथ स्ना

नविधिः प्रयोगपारिजते ॥ न प्रातर्मत्तिकास्नानं न कुर्याद्गोमयं निशि ॥ श्रा-
तः स्नानं सदा कुर्याद्गोमयेन विचक्षणः ॥ मध्यदिने मृदा स्नानं स्नायु-
कार्यं जले न वै ॥ मनुः ॥ खं संस्तु गोमये ग्राह्यं भूमौ निपतिते पिवा ॥ ख-
पर्यधश्च संस्त्याज्यं संग्राह्यं मध्यमं हितम् ॥ नास्ति मात्रेण जले गत्वा त्रिः-
कुर्यान्मज्जनं ततः ॥ गात्राणां क्षालनं कृत्वा सम्यक् स्नायात्ततः परं ॥
सम्यक् गोमयादि विधिनेत्यर्थः ॥ आदाय गोमयं विप्रो वा मपाणौ
निधाय च ॥ व्याहृत्या तन्क्रिया लत्वानि क्षिपेत्प्रणवे नतु ॥ दक्षिण
स्थितस्तणेन रश्मौ होनाय दिश्वथ ॥ तीर्थां भसि क्षिपेद्भागमुत्त ॥ राम ॥
रतारमं त्रितं ॥ मानस्तो हेति मंत्रेण मध्यं चैवाभिमंत्रयेत् ॥ मूर्धा ॥ ॥ २ ॥
दिपादपर्यंतं हस्ताभ्यां सुसमाहितः ॥ गंधं धारामित्यनया सर्वा
गमन्तु लपयेत् ॥ प्रार्थनादिमंत्रोस्तु प्रयोगवस्थायाम् ॥ पुराणम् ॥

ततः तीर्थां स्वपुरतः कृत्वामज्जे नदीमुखः ॥ विष्णुः ॥ स्नातसोप्तिमु-
खं स्नायात् नदीषु प्रवहज्जले ॥ स्नातवरे च तर्पयन्ने च रवे रक्षिमुखं
सदा ॥ वायवीये ॥ संध्यामुखस्तु संध्यायां रात्रौ शशमुखं वसत्रा ॥
स्नातसोप्तिमुखं स्नानं मार्जनं चाधमर्षणं ॥ अन्यत्रार्कमुखो रा-
त्रौ प्राग्दत्तरमुखो पिवा ॥ कात्यायनः ॥ पुत्रं न अभिमिते तु सर्वेषामुत्तरा-
मुखं ॥ गृहे गृहमुखं स्नानं मार्जनं नादितु नो भवेत् ॥ प्रयोगपारि-
जते ॥ आचम्य मार्जनं कुर्यादापो हिष्ठति वारुणैः ॥ रमं मे गंग-
रत्युदकमालोद्ग्राह्यमर्षणं ॥ अंतर्जले मुखं कृत्वा कुर्यान्नासा-
ग्रपाउने ॥ ऋतं चेति तत्र चैव दुपदां च ततो जपेत् ॥ अथाक्षरं च
प्रणवं स्मरेद्दिषु मज्जनं प्रभुं ॥ अथाक्षरमंत्रः शारदायौ ॥ तारं न-
मः पदं पञ्चा न रे दीर्घं समचित्तौ ॥ पवनो नाभिमं नोयं प्रोक्तौ

वस्वक्षरात्मके इति ॥ शौनकेः कुर्याद्वादेशभिः स्नानं नामभिः केशवा
द्विभिः ॥ धन्यं यशस्य मायुष्यमारोग्यं बुद्धिर्वर्धनं ॥ हस्ताभ्यां जलमा
दाय स कृदेवाभिर्मन्त्रितं ॥ मस्तके च मुखे वा हृदि येषु देवशक्ते ॥ अ
भिषिञ्चेत्स्वमात्मानं गायत्र्या योनिमुद्रया ॥ सत्तनमकृतं पापं तत्स
णादेव नश्यति ॥ काष्ठीजिनिः ॥ देवर्षिपितृणां चैव एकद्वित्रिक्रमेण
नो तु ॥ जले दद्यात्जलं चात्र संस्मृतं तदेतथा ॥ असंस्मृतमृतानो
म्यमित्यर्थः ॥ असंस्मृतप्रमीतानामेकमेव तदेक्षिपेदिति बोधाय
नोक्तेः ॥ चतुर्विंशतिमते ॥ स्नानादनंतरं तावत्तर्पयेत्पितृदेवताः ॥
उत्तीर्य योऽये इच्छंस्व ध्याकर्म ततः परं ॥ यासः ॥ यतोऽप्यतीति देवानां
निवीतीकृषितर्पणे ॥ प्राचीनावीतीपि तेषु स्वेन तीर्थे न भावितः ॥
उशनाः ॥ दोहस्तोयुग्मतः कृत्वा पूज्यं दुदकांजलिं ॥ गोश्रंगमा

राम

॥ २१ ॥

त्रमुद्रत्यजलमध्ये जलं क्षिपेत् ॥ हेमाद्रौ जलभगवान् ॥ स्नानांगत
र्पणं कृत्वा यक्षणे जलमाहरेत् ॥ नदीक्षमापनं कौर्मै ॥ ज्ञानतो ज्ञान
तो वापियन्मया दुष्कृतं कृतं ॥ तक्षमस्व खिलं देवि जगन्भातर्नमोस्तु
ते ॥ स्मृत्यंतरे ॥ विक्षिरेपि उदाने च तर्पणे स्नानकर्मणि ॥ आवांतः
सनप्रकुर्वीत दर्शनं संत्यजनं बुधः ॥ अथ वस्त्रधारणं दक्षस्मृतौ ॥
श्रुतिस्मृतिप्रमाणेन ग्राह्यं वस्त्रं च धारयेत् ॥ षड्कर्म निरतो विप्रो
ग्राह्यं वस्त्रं न धारयेत् ॥ षड्कर्मणि चोक्ता निस्मृत्यंतरे ॥ स्नानं सं
ध्याजपो होमः स्वाध्यायपितृतर्पणं ॥ मनुः ॥ ग्राह्यं तस्य सितं वस्त्रं
मोजिष्ठं न पतेः स्मृतं ॥ पीतं वैरयस्य शूद्रस्य नीलं मलवद्विष्यते ॥
याज्ञवल्क्यः ॥ अष्टहस्तं न वै श्वेतं सदशनान्यधारितं ॥ अहंतं द्विजा
ब्दीनीयात्सर्वकर्म सुपावनं ॥ कोष्ठानां हस्त एव ॥ वामकुक्षौ च नासौ
च पृष्ठे चैव यथाक्रमं ॥ त्रिकुष्ठे न समायुक्तो द्विजोऽसौ मुनिरुच्यते ॥

विष्णुपुराणे। होमदेवा र्वनाद्यामु क्रिया सुपठ नेतथा॥ नैकवस्त्रः प्र
वर्तेत द्विजो ना चमने जपे॥ द्वितीयवस्त्राभावे तु परिधानवस्त्रैर्वर्णैर्बो
नरीये कार्यं। एकं चेद्वासो भवति तस्यैवोत्तरवर्गेण प्रकटा दयीतेति पार
स्करगत्यात्॥ उत्तर्याभावे वस्त्रस्योर्ध्वभाग उत्तये कुयोदितियोगीश्व
रवचनाच्च॥ स्मृत्यन्तरे॥ ॥ यत्तोपवीते देधायै श्रौतेस्मार्ते च कर्मणि॥
ततीयमुत्तरीया र्धवस्त्राभावे चतुर्थकं॥ आचारमयूखादिप्रथेषु
तु वस्त्राभावे तद्विष्यतरिति पाठः॥ परशुभरामनिबन्धे तु॥ उपवस्त्रं य
दानस्या न्नदा चत्वारि धारयेदित्यतोपवीतप्रकरणे उक्तं॥ आर्द्रव
स्त्रमूर्ध्वमर्गेण निष्कानाथनीयमित्युक्तं प्रयोगपात्रिजाते। स्नानं
कृत्वा र्द्रवस्त्रं तु उर्ध्वमुत्तारयेद्विजः॥ आर्द्रवस्त्रमधस्ताच्चैत्पुनः स्ना
ने न शुध्यति॥ र्द्रवगृहस्नानविषयं॥ उर्ध्वमुत्तारयेद्दृक्त्रगृह नद्याम
धस्य जेदित्याचारादवैर्बोधा यतोक्तेः॥ ॥ अथ प्रसंगाद्गृहस्नानवि

॥ राम ॥

॥ २२ ॥

धिरुच्यते॥ व्यासः॥ श्रीतास्यास्तु निषिच्योऽप्याद्यामंत्रसंभारयोगतः॥
गृहे पिशस्य ते स्नानं तद्विहीनफलं स्मृतं॥ यमः॥ आप एव सदा फतास्ता
सावद्वि विशेषं धरुः॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु उष्ट्रांशः पावनं स्मृतं॥ प्ता
दौ प्रक्षालयेत्सर्वमुखं यतोपवीतकं॥ द्विराचम्य करभ्यां च धर्माभ्य
वाशिखां स्पृशेत्॥ प्राणायामं ततः कुर्वीत्कालं तानं यथोदितं॥ आपो
हिष्ठेति सूक्तेन रमं मे गंधगइत्यथा॥ अतो देवेति सूक्तेन सावित्र्या च वि
शोधयेत्॥ श्रीतोदकं तु दध्ने च पश्चादुष्टोदकं क्षिपेत्॥ अन्नमार्जनं ना
दिनिधेषमाहवो धायनः॥ ॥ गृहस्नाने ननु प्रोक्तं मार्जनं तर्पणादि
कं॥ नांतराचमनं प्रोक्तं पश्चादाचम्य शुध्यति॥ संग्रहे॥ स्ना* नमथ्ये
नाचमनं मार्जनं तर्पणं च न॥ वस्त्रस्य पीडनं नैव संकल्प्य रहितं तथा॥
संकल्प्य रहितं स्नानं मध्ये संकल्प्य रहितं ननु सर्वथा संकल्प्य वर्जितं वि

॥राम॥

॥२३॥

वर्थः॥ गृहे गृहमुखं स्नानं मध्ये संकल्पवर्जितमिति ब्रह्मयोगोक्तेः॥ के
चिनु गृहस्नाने संकल्पमेव नेछेति तदसत्॥ संकल्पं च यथा कुयोस्ना
नदानव्रतादिके॥ अन्यथा पुण्यकर्मणि निष्कला निभवंति चेति मा
र्कं देयवाक्याहो कल्पस्य तावदप्युक्तोक्तेः॥ ॥इति स्नानविधिः॥ ॥अ
थ प्रयोगः॥ अरुणोदये तिरिक्षुस्तं गोमयं संगृह्य तदभावे भूमि
ये वोपयार्थं भ्रसंत्यज्यमध्यस्तं गृहीत्वा न्यास्नाने सामग्रीं चाराय ग
गादितीर्थं मेच्छेत्तज्जले न मुखं पाणिपादौ च प्रक्षाल्येष्टदेवतां स्मत्वा ॥राम॥
नाभिमान्नने लेगत्वा त्रिनिमज्यां गक्षालनं कृत्वा देशकालौ स्मत्वा ॥२३॥
प्रमकाय वाक्नुमनः कृतकर्म दोष परिहार द्वा राश्री परमेश्वर प्री
त्यर्थं प्रातः स्नानं करिष्ये इति संकल्प्य गोमयं सव्ये पाणौ कृत्वा ॥
भर्तुर्वः स्वरिति त्रिधा विभज्य दक्षिणभागं प्रणवेन प्राच्यादिदिक्षं

निक्षिप्योत्तरभागं च तथैव तीर्थे निक्षिप्य मध्यमभागं मानस्तोकरिति
मंत्रेणासिमंत्र्या गंधद्वारां दुराधर्षी नित्यपुष्टां कुरीषिणी॥ इति श्रीसर्व
भक्तानां तामिहोपकृत्ये श्रियो॥ अग्रमंत्रं वरंतीनामोषधीनां वने वने॥ ता
सामभक्षपत्नीनां पवित्रं कायशोधने॥ त्रिमंरो गांश्च शोकांश्च नुदंगो
मयसर्वदेति मंत्राभ्यां मर्धादिसर्वांगमनुलिप्य॥ हिरण्यभंगं वरुणं
प्रपद्ये तीर्थं मे देहियावितः॥ यन्मया पुक्तं मसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिश्र
हः॥ यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतं॥ तन्नैरं दोषरुणो ब्रह्म
तिः सविता वपुर्नंतु पुनः पुनरिति द्वाभ्यां वरुणं संप्राप्य वदद्विषोप
रतः कृत्वा प्रवहन् जले प्रवाहाभिमुखं स्विवारमवागात्पराशरीं प्रक्षाल्य
योहिष्ठेति नववर्षं सक्ते न मार्जनं विधायो गुह्यमनेन जले प्रदक्षिणमालि
जयेत्॥ तत्र मंत्रः॥ इमं मे गंगारत्यस्य प्रेय्यमेधमिंधुर्न द्यो जगती जललो

॥राम॥

॥२५॥

उनेवि॥ॐ॥ इमं मे गंगे० इत्यालोम जले मुखं कृत्वा नासाग्रं संपीड्या घमर्षं
 णं कुर्यात्तत्चेति तत्रैव न॥ ततः ॐ नमो नारायणा येत्येषा क्षरं मंत्रं पुनः
 दिवं मुमुक्षुः स्विन्नः स्नात्वा मलादिव॥ पूतं पवित्रेण वाज्यमापः भुंक्षु
 नेन सरति च जपित्वा ॥ ॐ विष्णु च स्रत्वा कैराचारिदामोदरांतैर्द्वादश
 नामभिर्द्वादशकला आलुल्यो निमुद्रा जलमादाय॥ कूर्चं मुखे
 बाहोर्हृदये पृष्ठदेशे गायत्र्याभिषिच्य॥ नंदिनी नलिनी सीतामाल
 ती वमलापहा॥ विष्णुपादार्घ्यं संभ्रता गंगा त्रिपथगामिनी॥ भागीरथी
 भोगवती जाह्नवी त्रिदशेश्वरी॥ द्वादशैतानि नामानि यत्र यत्र जला ॥॥राम॥
 शयि॥ स्नानयुक्तः सदा ब्रूयात्तत्र तत्र वसाम्यहं॥ इति गंगावाक्यं पठि ॥२५॥
 त्वानाभिमात्रजलगतः स्नानां गतं पूर्णं कुर्यात्॥ तच्चैवं॥ प्राप्नुय्वः
 साक्षताभिरद्भि रूपवती॥ ब्रह्मा दयो ये देवास्तान् देवांस्तर्पयामि ॥

देवां० २ भुवर्देवां० ४ स्वर्देवां० ४ भूभुवः स्वर्देवां० ५ पंचमं चैरेकैकमं जलं देव
 तीर्थे नदत्वा निवीत्युदम्युयः लघुद्वैपायनादयो ये क्रययः तान् क्रययि
 स्तर्पयामि ॥ भूभुवः ० २ भुवर्देवां० २ स्वर्देवां० ४ भूभुवः स्वर्देवां० स्तर्पय
 मीति पंचसिद्धौ द्वाचंजली सयवाभिरद्भिः प्राजापत्यतीर्थे नदत्वा थदक्षि
 णामुयः प्राचीना वीती पितृतीर्थे न सति तत्राभिरद्भिः॥ सोमः पितृमा
 न्यमो गिरस्वानग्निष्वात्ताग्निः कव्यवाहनादयो ये पितरः॥ तान् पितॄन्स
 भूः पितॄन्० २ स्वः पितॄन्० ४ भूभुवः स्वः पितॄन्० मीति पंचसिद्धिस्तर्पयि
 ० भूवः पितॄन्० इत्यातीरमेत्य॥ अग्निदग्धाश्रये नीवायेष्यदग्धाः कुले मम॥
 भूमौ हतेन तोयेन तत्प्रायांति परां गतिमिति मंत्रेणांजलिं तटे निक्षि
 प्य॥ ये केवास्मत्कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणा मृताः॥ ते ह तु मया दत्तं व
 स्त्राग्निष्पीडनोदकमिति वस्त्रं तीरे निष्पीड्या पवीती॥ यमया हृषितं
 तोयं शाश्वतं मूलं सं चयात्॥ तद्दोषपरिहाराय यश्चाणं तर्पयाम्यहं हि

॥राम॥

॥२५॥

तियश्मत्तर्पणं विधाय पूर्वोक्तैः शुक्लैः वासः परिधायोत्तरीयार्थं द्वितीयं प्रा-
वृत्त्य चतुर्गुणीकृतं परिधानीयमुपरिदशं निष्पीड्यादिराचम्य तिलकं कु-
र्यात् ॥ ॥ अथ तिलकं प्रयोगपारिजाते ॥ ललाटे तिलकं कृत्वा संध्याक्रमेण
माचरेत् ॥ अह्ना भालतिलकं तस्य किमनिरर्थकं ॥ मद्रस्म चंदने प्रोक्तं
तोयं चैव चतुर्थकं ॥ स्नात्वा पुंड्रं मदाकुर्याद्बुद्ध्या चैव तु भस्मना ॥ देवान-
भ्यर्च्य गंधेन जलमध्ये जलेन तु ॥ मृदोर्ध्वं पुंड्रं भस्मना तिर्यक् चंदने नो
भयमित्याह कात्यायनः ॥ उर्ध्वं पुंड्रं मदाकुर्याद्भस्मना तु त्रिपुंड्रकं ॥ उभ-
यचंदने नैव अर्पणं गोखरात्रिषु ॥ उर्ध्वं पुंड्रं स्यात्तत्र पक्षे त्वमुक्तं सार-
समुच्चये ॥ उर्ध्वं पुंड्रं विहीनस्य शमशा न सद्यो मुखं ॥ अवलो क्य मु-
खंतस्य श्रीसूर्यं मवलो कयेत् ॥ बृहन्नारदीये ॥ स्नानं दानं जपो होम-
संध्या स्वाध्यायक्रमेण ॥ उर्ध्वं पुंड्रं विहीनेन तत्सर्वं निष्फलं स्मृतं ॥

॥राम॥

॥२५॥

ब्रह्मपुराणे ॥ गंगातीरसमुद्रांतं मदं मूर्ध्ना बिभर्तियः ॥ बिभर्तिरूपं सोऽस्य
तमो नाशाय केवलः ॥ तिलकं स्नानं निब्रह्मांते ॥ ललाटे केशं विंश्या नारा-
यणमथोदरे ॥ माधवं हृदये न्यस्य गोविंदं कंठकूपके ॥ विष्णुवदक्षिणे
कुक्षौ तदुत्तमं ध्रुवदने ॥ त्रिविक्रमे कर्णमूले वामे कुक्षौ तु वामने ॥ श्रीध-
रं बह्वर्षिकं वामयोर्बाहुकर्मयोः ॥ पद्मनाभं पृष्ठदेशे ककुद्दामोदरं
स्मरेत् ॥ मूर्ध्नि मूले नमंत्रेण शेषं दशनामभिः ॥ संकर्षणादिभिः क-
लेभ्यश्चैवैकैरावादिभिः ॥ व्यासस्तु ॥ वामहस्ते नलं कृत्वा सावित्रावा-
प्तिमंत्रितं ॥ तद्विष्टारितं मंत्रेण मर्दयेत् ॥ अतिक्रान्तं ॥ अतो देवेति सू-
क्तेन तिलकं कारयेत्स देवताह ॥ एवं यथासंप्रदायं तिलकं कृत्वा संध्या-
कुर्यात् ॥ ॥ अथ संध्याविधिः ॥ ॥ मरीचिः ॥ संध्यायेन न विताता संध्या
यनानुपासिता ॥ जीवमानो भवेद्भूतो मृतः आचाप्ति जायते ॥ इति स-

॥१॥

॥२॥

ध्यायानित्यत्वमुक्तं॥ दक्षः॥ संध्याहीनो भुवि नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु॥ य
दन्यत्कुरुते कर्म न तस्य फलभागस्य वेदिति भुवित्वसंपादनेन कर्मगत
मप्युक्तं॥ तच्च प्रातः संध्याया एवेति कुर्वित्वा श्रीमाता महचरणास्तु संध्या
त्रयस्यापि वचनो नरप्राप्तितत्त्वध्याकी लो नरभाषिततत्कर्मो गत्वमिति
युक्तमुत्पश्येति॥ संध्याकालो धर्मसारे॥ उत्तमातारकोपेता मध्यमानुत्त
तारका॥ अधमास्त्यसहिता प्रातः संध्या त्रिधामता॥ १॥ उत्तमास्त्य
सहिता मध्यमानुत्तारको॥ कनिष्ठातारकोपेता सायं संध्या त्रिधामता
॥ २॥ प्रयोगश्चैरिजाते॥ उदयस्तमया हर्षव्यावस्था हरिकात्रये॥ ॥१॥ रात्रय
तावत्संध्यामुपासीत प्रायश्चित्तततः परं॥ तच्च रातातपीये॥ संध्या ॥२॥
काले त्वत्किं काले स्नात्वा च मयथा विधि॥ न पेदष्टरातं देवीततः संध्या
समाचरेत्॥ मदने पारिजाते तु॥ कालातिक्रमणे चैव वतुर्थाध्यप्रदा
पयेदित्युक्तं॥ शौनके॥ प्राणानायम्यविधिवद्वाग्यतः संयतेन्द्रियः॥

॥ अथ संध्यामुपाश्रित्येति संकल्प्य मार्जयेत्॥ स एव नासिकामंगुली
भिस्तु तर्जनी मध्यमादृते॥ सवेन तु समाकष्य दक्षिणे न विसर्जये
त्॥ प्रणवव्याहृतीः सप्तगायत्री विरसा सह॥ त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणा
यापः स उच्यते॥ कात्यायनः॥ दक्षिणे रेव नं कुर्याद्भुजे न पश्चिते दूरं॥ कुं
भके न जपं कुर्यात्प्राणायामो भवेदिति॥ प्रयोगपारिजाते॥ पंचांगुली
भिर्नासाग्रपीडयेत्प्रणवे न वै॥ मुद्रयं सर्वपापघ्नी वानप्रस्थगृहस्थ
योः॥ कनिष्ठानामिकांगुष्ठे र्यते श्वेत्तु चारिणः॥ तिसृभिर्मार्जनं कु
र्यादापो हीति कुर्वीत दक्षैः॥ प्रतिपादेः शिपे नूभिर्प्रतिप्रणवसंयुतं॥ क
विधाने॥ नवप्रणवसंयुक्ते न आपो हिष्ठातवेन तु॥ संवत्सरकृतं पापं
मार्जनं ते विनश्यति॥ प्रजापतिः॥ ऋगंते मार्जनं कुर्यात्पादोते वासमाहि
तः॥ अर्धर्चांते धवा कुर्यात्तिष्ठानां मतमौदरी॥ मंत्रावमनमाह्वान
कः॥ अथावमनमादाय सूर्यश्चेति विवेदपः॥ अथ मध्ये दिने त्यागः पु
= स्तिसारे॥ भूमौ हस्तं प्रतिष्ठाप्य नद्यादौ मार्जनं चरेत्॥ न कुर्याद्दक्षिणोत्तरा
शैरवं नरकं व्रजेत्॥ २

आचार्यः नंदिनः ॥ गंगायां वापिकायां च तटाके न्यविशे शतः ॥ वामहस्ते जलं गृह्णन् कुर्यान्नात्र
नंदिनः ॥ गृहे तु ॥ पात्रे स्थितो दक्षे नैव वामहस्ते स्थिते न वा ॥ संध्यायां मार्जनं न कुर्यान्नात्र

॥ राम ॥

॥ २७ ॥

नंत्विति च मंत्रं तत्रैति ॥ मार्जनं तत्राण्यहो ह स एव ॥ प्रणवेन व्याहृतिस्त्रिगो-
त्र्या प्रणवाद्येषां ॥ आपो हि क्षेतिस्ते न मार्जनं हि चतुर्थं कं ॥ इमानि मा-
र्जनानि गृहे पात्रं तत्र मादाय कर्वाणि तथा च पारिजाते ॥ नद्यो तीर्थे द्वा-
देतत्र भाजने मन्त्रे गृहे ॥ औदुंबरं च सौवर्णे राजते हारु संभवै ॥ कृत्वा
तु वामहस्ते वा संध्यापास्तिं समाचरेत् ॥ औदुंबरं ताम्रं वामहस्ते तु स-
ंध्यापात्रं तत्राभावे वा धूम्रमिति श्रीमातामाता महचरणाः ॥ ॥ पात्रा-
कृतिमाह मरीचिः ॥ गोकर्णं कृतिवत्पात्रं ताम्रं रोष्यं च हाटकं ॥ जलं त-
त्र विनिक्षिप्य संध्यापासनं समाचरेत् ॥ ॥ अथ पापपुरुषं माह त्रौ न कं ॥ ॥ २७ ॥
उद्धृत्य दक्षिणे हस्ते जलं गोकर्णं वल्कते ॥ निःश्वस्य नासिकां त्रेतु पा-
पान् पुरुषं स्मरेत् ॥ तज्जलं नावलोक्यार्थं वामभागे क्षितौ क्षिपेत् ॥ अ-
थार्घ्यदानं गृहपतिशिष्टे ॥ ॥ अथार्घ्यं दत्तं पाणिः पूर्णमुदकांज

निरादित्याभिमुखः स्थित्वा प्रणवव्याहृतिपूर्व्या सावित्र्या त्रिनिवेदय-
तु स्त्रिपे न देवार्घ्यं निवेदनं ॥ असावाहितो ब्रह्मेति प्रदक्षिणं परितोपे न-
परिष्वेद्याप उपस्थयेति ॥ त्रौ न कं ॥ ॥ २७ ॥ अथ प्रभाते प्लुमध्याह्ने
रुनु संस्थितः ॥ द्विजोर्घ्यं प्रक्षिपेद्देव्यासायं तपविशान्भुवि ॥ मदनं रत्ने
ग्यासः ॥ केश्यां तोयं मादाय गायत्र्या चाभिमे त्रितं ॥ आदित्याभिमु-
खं स्तिष्ठन् ॥ त्रिपूर्वं संध्यायाः क्षिपेत् ॥ स कदेव तु मध्याह्ने क्षेपणी-
यं द्विजातिमिश्रितं ॥ ॥ अथ गायत्रीं पस्तत्रैव ॥ ॥ २७ ॥ अथ पवित्रं संजो-
श्य जपं कृत्वा न कुशोदके ॥ आधारादीन् मस्कृत्य कुशाग्रे रासनंततः ॥
बध्वापनासं नैवापि स्वस्तिकं वा यथासुखं ॥ अं भू भुवः स्वदा मिति ज-
पित्वा रुद्रासनं हतत् ॥ ॥ गृहपतिशिष्टे ॥ ॥ अथोददेशं दत्तं भसा-
क्षिते दत्तं नास्तीत्यं व्याहृतिस्त्रिपुरुषविषयप्राणायामत्रयं कृत्वा त्वा

नव्याहतिस्त्रिभुक्ष्यसावित्र्याः ऋषिदैवतकुंदास्यनुस्मृत्यष्टुप्तिस्तद
गमत्रैर्वंधांगमात्मनिन्यस्यात्मानंतद्रूपंभावयन्ध्यात्वागत्तवरदेदे
वीत्यावाहतिष्ठनेर्धनक्षत्रेषामंजलदशीनामंत्रार्थमनुसंधानः सप्र
णव्याहतिपूर्वकंसावित्रीजपेदिति॥ जपे संख्या स्मृत्यंतरे॥ स्वायंप्रा
तश्च मध्याह्ने सावित्रीवाग्यतो जपेत्॥ सहस्रपरमां देवी शतमध्यां द
शावरां॥ ॥व्यासः॥ अष्टोत्तरशतं नित्यमष्टाविंशतिमेव वा॥ विधिना
दवाकं वापित्रिकलेषु जपेद्बुधः॥ तत उद्गास्य गायत्री मुक्तमेत्यनुवाकं
तः॥ अथ वगायत्री जपस्त्रीरमत्यस्तुले विना सनादौ कार्यो ननु जले॥ क
दाचिदपिनो विद्वद्गायत्रीमुदके जपेत्॥ गायत्र्यग्निमुखी प्रोक्ता तस्मा
दुद्गायतो जपेत्॥ इति श्री दत्तगोपिलवचनात्॥ यत्तु आर्द्रवासा जले
कुर्यात्तर्पणाचमनं जपमिच्छतः तिहारीतव वस्तुनायत्री जपयति कि

क्तविषयमिति॥ ॥आसना न्याह व्यासः॥ ॥कौशेयं कंबलं चैव अजिनं
पट्टमेव च॥ दारुजं तालपत्रं वा आसनं परिकल्पयेत्॥ लच्छाजिनं तान
सिद्धिंशैश्वर्या प्रवर्धयति॥ वशाजिने व्याधिनाशः कंबले दुःखमा
चनं॥ अस्त्रिचारे नीलवर्णं रक्तं वयसि कर्मणि॥ शांतिके कंबलः प्रोक्तः
सर्वेष्टं वित्रकं बले॥ वशानाम वंध्यामृगीति व्याख्यातं मयूखे॥ ॥ज
पमालोक्ता तत्रोतरे॥ अंगुलीगणनादेकं रेखयाष्टगुणं भवेत्॥ कुवा
ग्रंध्याकोटिना तं रक्षासैः स्यादनेतकं॥ ॥अक्षगणना प्रज्ञां पुक्ता प्रज्ञा
पतिना॥ ॥अष्टोत्तरशतं कुर्याच्चतुः पंचाशिकां तथा॥ सप्तविंश
तिकां वापिततो नैवाधिका वरा॥ अवशान्यूना॥ एतद्वगायत्री जपातिरि
क्तं जपेतेयं॥ उक्तं चमालाप्रकरणे ब्रह्मयामले गायत्री कल्पे व॥ ॥पर्व
क्षिस्तु जपे देवी मालाकाम्यं जपे स्मृता॥ गायत्र्या वेदमलत्वाद्देवः प
र्वसु गीयते॥ पर्वक्रमोपुक्तस्तत्रैव॥ आरभ्यानामिकामध्यं पर्व

॥राम॥

॥२९॥

पुन्यकान्यनुक्रमात्॥ तर्जनीमूलपर्यंतं जपेद्दशसुपर्वसु ॥ मध्यमांशुलि
मूले तु यत्पर्वद्वितीयं भवेत् ॥ तं वै मेरुं विजानीयाज्जपेत्तन्नातिं घयेत्
॥ ॥ वृद्धमनुः ॥ वस्त्रिणाडादितरुंदक्षिणं यः सदा जपेत् ॥ तस्य स्या
सफलं जप्य तस्मिन्मफलं स्मृतं ॥ अतएव तिर्यकं संविद्यारुज्यिताकेन
विदुर्दिमता वृद्धेन जपजीशिलेन जपार्थं सावर्गे मुखीति यवद्विज्यो
लोकैः ॥ तस्यास्त्वन्यकिं विमलं न परममः ॥ ॥ अथोपस्था नं शौनके ॥
॥ सायं प्रातरुपस्था नं कुर्या नं त्रैयं धाक्रमं ॥ जातवेदसस्येकातल्यो
राष्टणी ॥ महे ॥ नमो ब्रह्मणस्येतैत्तपतिर्छेदिशंप्रति ॥ तत्रैव ॥ प्रातः सूर्य
मुपस्थाया मित्रस्य चर्चणी धतरति ॥ भगवान् ॥ अंबक इमिति मं त्रेण
नमो ब्रह्मणस्येत्थ ॥ मित्रस्य चर्चणी द्वाभ्यां प्रातः काले विशेषत इति ग
सुप रिति ॥ प्रदक्षिणं दिशः साधिया नृत्वा संध्याये नमः सावित्र्ये न
मो गायत्र्ये नमः सर्वाभ्यो देवताभ्यो नमस्कृत्य ॥ तत उत मे शिखरे ॥

राम
॥२९॥

देवीभूम्यां पर्वतमूर्धनि ॥ ब्राह्मणेभ्यो भ्यनुताता गच्छ देवियथा सु
खमिति संध्यां विसर्ज्य भद्रं नोऽग्रपिवातयमनरति उक्ता शांतिं चात्र
रुद्रार्थं प्रदक्षिणं परि क्रामन्नासल्य लोकात्पाताला दालो कालो क
पर्वतान् ॥ ये संति ब्राह्मणा देवा लोभ्यो नित्यं नमो नमरति नमस्कृत्य भ
मिमुपसंग सुगुरु च हं ॥ ओपसंग ह्रीया देवं सायमिति ॥ ॥ अथ प्र
योगः ॥ ॥ आसने उप ॥ पश्चाच्चम्य ब्रह्मचारी कनिष्ठा नाभिकांशु
गृहस्थः पंचांगुलीभिर्नासा धत्वा वामरंध्रेण वायुमासूर्य निरोधे
नकुंभके कृतप्रणवस्य परब्रह्मं कृषिः ॥ परमात्मा देवता देवी गाय
त्री हं दः ॥ सप्तानां व्याहृतीनां विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौता
मात्रिवसिष्ठ करयपाकृष्यः ॥ अग्निवाय्वादित्य बृहस्पतिवरुण
द्रविश्वे देवा देवता ॥ गायत्र्युल्लिङ्गनुष्टुप् हंती पंक्ती त्रिष्टुप् ॥ जग

॥राम॥
॥३९॥

यश्छंदः॥ गायत्र्या विश्वामित्रं कृषिः॥ सविता देवता॥ गायत्री
छंदः॥ गायत्री शिरसः प्रजापतिं कृषिः॥ ब्रह्मा विश्वामित्रादित्यादेव
ताः॥ यजुश्छंदः॥ प्राणायामे विनियोगः॥ ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ
महः ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यं ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य
धीमहि ॥ प्रियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ओम् आपो ज्योतीरसो मत्तं ब्रह्म
भूर्भुवः स्वरोम् ॥ एवं ब्रह्मा दक्षिणं रं ध्रेण वायुं शनैर्विसृज्य
चम्यममुं पातदु रितक्षयदोरा श्री परमेश्वर प्रीत्यर्थं प्रातः संध्या
मुपास्मि ॥ इति संकल्प्यापोहिष्ठे तितवेन प्रथममार्जनं कुर्वीत ॥
तत्रैवं ॥ आपोहिष्ठे तितवस्यां बरीषः सिंधु इति पत्रापो गायत्री ॥
मार्जनं विनियोगः ॥ ॐ आपोहिष्ठामयो भुवः ॐ तानुर्जं दधात
न ॥ ॐ महेरणा यवक्षसे ॥ ॐ यो वः शिवतमो रसः ॥ ॐ तस्य भाज

॥राम॥
॥३९॥

यते ह नः ॥ ॐ उरातीरिव मातरः ॥ ॐ तस्मा अरंगमा मवः ॥ ॐ यस्य
क्षयायति चथा ॐ आपो जनयथा वनः ॥ इति प्रणवमुत्तैर्न वसिः पा
देः शिरोमार्जयित्वा मंत्राचमनं कुर्वीत तद्यथा ॥ हस्ते नमस्ते मा
दाय ॥ सूर्यश्चेति यातवन्का उपनिषदं कृषिः ॥ सूर्यमनुमन्यु
पतिरात्रयो देवताः प्रहृती छंदः ॥ आपो मने विनि ॥ ॐ सूर्यश्चमा
मनुश्चमनुपतयश्चमनु कृतेभ्यः ॥ आपोभ्योरक्षंतां ॥ यज्ञा आपो
पमकाव्यं ॥ मनसा वाचा हस्ताभ्यां ॥ पद्मानुदरेण शिभ्या ॥ गनिस्त
दवन्तु पतु ॥ यत्किंच दु रितं मयि ॥ इदमहं माममृतयो नो सूर्यज्यो
तिषि नु रोमि स्वाहेति ज्ञानं पीत्वा वम्य ॥ समस्तमारुतीनां प्रजा
पतिं कृषिः ॥ प्रजापतिं देवता ॥ वृहती छंदः ॥ गायत्र्या विश्वामित्रं कृ
षिः ॥ सविता देवता ॥ गायत्री छंदः ॥ मार्जनं विनि ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः इति हि

॥राम॥

॥३१॥

तीयं॥ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धियो नानुमते॥
मार्जनं कुर्वीत॥ आपो हि षेति नवर्चस्य सप्तमस्य॥ ओ वरीष आपो गायत्री॥
पंचमीवर्धमाना सप्तमी प्रतिष्ठा अंत्ये द्वे अ नुष्टमो मार्जनं विनि॥ॐ
आपो हि षा० तन॥ॐ महर्णाय चक्षसे॥ॐ यो वः शिवतमो० यते ह
नः॥ॐ उशतीरिव मातरः॥ॐ तस्मा अरंग० जिन्यथ॥ॐ आपो ज
नयथा च नः॥ॐ शं नो देवी रक्षिष्य० पीतयो शं योरभिस्त्र वेतु नः॥ॐ
रं शानावा यणं० ००॥ नो॥ॐ अ पो या नः० ॐ = मिषे षजं॥ॐ अ स्त
मे सोमो० षजा॥ॐ अ श्रुं च विश्वं सुवं॥ॐ आपः पणी त मे षजं
म॥ॐ ज्यो क् चक्षु र्यं द नो॥ॐ इ द मा पः प्र व ह त य० म वि॥ॐ य द्वा ह
म भि० न तं॥ॐ आपो मे घा० स्म हि॥ॐ प य स्वा० व र्व से ति प्र त्य र्चं व
मो कारं र्वं शि र सि मा र्ज नं कृ त्वा घ म र्ष णं कु र्या त्॥ गोकर्णी कारे॥

॥राम॥

॥३१॥

जलपूर्णं बुलं न नासिकांतं नीलं प्राणाग्नि रध्यः॥ कृतं चेति तत्तस्य
घमर्षणं कृषिः भावदत्तो देवता॥ अनुष्टुप उदः॥ अधुमर्षणे विनि
योगः॥ॐ कृतं च सत्यं० ततो रात्र्य जायते० समुद्रा दण्वा दधि॥ अ
हो रात्रा णि॥ सूर्या च इ म सौ० दिवं च धि वी० स्व रति ज पित्वा दक्षि
गाना सा बिता त पा प पु रु ष निः सारितं भावयन् वाम भागे जलं क्षि
पेत्॥ आ व म्य पर्णो दकां जलि रा दित्या मि मुख स्तिष्ठन्॥ गायत्र्या वि
श्वामित्रैः स विता देवता॥ गायत्री उदः॥ अ र्घ्य दाने वि॥ॐ भुंक्तु वः
स्व रिः कृषिः॥ ति यो ह ति पूर्वा सा वित्री पठित्वा श्री सूर्या ये द म
र्घ्यं सम र्प या मी ति जलं र्वं प्र क्षि पे दे वं कि कृ त्वा अ सा वा दित्या
ब्रह्मेत्यात्मानं प्र द क्षि णं प र क्षि ण्य गायत्रीं ज पेत्॥ कु रते दे

॥३१॥

॥३१॥

न जपस्तानं प्रोक्ष्यासनं विन्यस्य ॥ ॐ भूर्भुवः स्वरो मिति जपित्वा सने
पञ्चासनं बोधविश्व ॥ ८ ॥ ध्वजं ध्यात्वा तालोका देवित्वं विष्णुना धत्ता ॥ त्वं
ने धारय मां देवि पवित्रं कुरु वासनं ॥ अपसर्पं तु ये भक्ता ये भक्ता भुवि
संस्थिताः ॥ ये भक्ता विप्रकृती रस्तेन श्यं तु शिवा तया ॥ अपक्रोमं
नुभूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशः ॥ सर्वेषाम विरोधेन ब्रह्म कर्मस
मारभेदिति भक्तभुङ्क्ते कलाः ॥ रम्यप्राणायामत्रयं कृत्वा पुनरावे
प्यात्मानं व्याहृतिभिरभ्युक्ष्य गायत्र्या विश्वामित्रः सवितगायत्री
जपे वि० तत्सवितुर्हृदयाय ॥ वरेण्यं शिरसे स्वाहा ॥ भर्गो देवस्य धि
रवाये ॥ धीमहि कुरुवाय ॥ धियो यो नो नेत्रत्रयाय वो ॥ प्रचोदया
दस्त्राय फट् ॥ अस्त्रेणेव दिग्बंधं कृत्वा देवतां ध्यायेत् ॥ बालां बाला
दित्यमंजलमध्यस्थं रक्तवर्णं रक्तं बरानुलेपनं ॥ स्वगाभरणं

॥राम॥

॥३२॥

चतुर्वक्त्रं दंजकमंज्वलं सत्ताभयां चतुर्भुजां हंसासनाकटां ब्रह्मदे
वतयां कृष्णदेवमुदाहरंती भर्तृका धिष्ठात्री गायत्री नाम देवतां ध्यात्वा ॥
आगच्छ वरदे देवि जप्ये मे संनिधा भूव ॥ गायंते त्रायते यस्मा ज्ञायत्री तेन
सो यस्ते ॥ इत्यावाप्तमनसा संस्पृश्योत्तरसहस्रमष्टोत्तरशतमष्टाविं
शतिवा आपन्नोदशवारं वागायत्री-वा-जपित्वा ॥ सहस्रपरमां देवीं
तमध्यां दशावरो ॥ आसुर्यदशी नानिष्ठे तत्सुपविशे तवा ॥ सर्वसंध्यां
सनक्षत्रो मुन्नरां सदिवाकरो ॥ उत्तरामुपविश्यैव वाग्यतः सर्वं जपेत् ॥
पुनः षडंगन्यासं विधायोपस्थानं कुर्यात् ॥ जातवेदस इति मारीचः क
श्यपो जातवेदाग्निस्त्रिष्टुप् ॥ उपस्थानं ॥ ॐ जातवेदसे ॥ मित्रस्येति
वृत्तस्रणां गाधिने विश्वामित्रो गायत्री ॥ उपस्थानं वि० ॐ मित्रस्य व
र्षणी धत्ता ॥ ४ ॥ त्र्यंबकं वसिष्ठो रघोनुष्टुप् ॥ उपस्थानं ॥ त्र्यंबकं ॥ तं

योरावृणीमहे॥ प्राच्ये दिशेयाश्च देवता एतस्या प्रतिवसंत्येताभ्यश्च नमो
नमः॥ दक्षिणायै दिशे० प्रतीच्यै दिशे० उदीच्यै दिशे० उर्ध्वायै दिशे० अधरा
यै दिशे० अवांतरायै दिशे० नमः॥ संध्यायै सावित्र्यै गायत्र्यै सर्वाभ्यो
देवताभ्यो नमो मेने॥ कामो कार्षीति मन्युरकार्षीन्नमो नमः॥ उत मे मि
खरे देवि भूम्या पर्वत मूर्धनि ब्रालुणेभ्यो भ्युजाता गच्छ देवियथा
सुखे॥ भद्रं नो अपि वातय मनः॥ शान्तिः शान्तिः शान्तिरिति॥ त्रिरुक्ता
प्रदक्षिणं परिक्रामन्ता सत्यलोका त्याता लोका लोका लोके पर्वतान्॥
ये संति ब्रालुणा देवास्तेभ्यो नित्ये नमो नम इति॥ नमस्कृत्य गुरुमभि
वा दयत्॥ स्वस्ति काकार हस्ताभ्या कर्णोऽस्य पूजां णि सवा हस्यत्यभ
रद्भजेति त्रिप्रवरा चितभारद्वाजगोत्रोत्पन्नो हं श्रीधरशर्मा भोगुरो
त्यामभिवादयामीति स्वर प्रवराद्युच्चार्यो भिवाद्यद्विराचमनं कुर्या
दिति॥ ॥ अथोपासने॥ दक्षः संध्याकर्म वसाने तु स्वयं होमो वि

धीयते॥ ऋत्विक्पुत्रो गुरुर्भोता भागिने यो धविद्वपति॥ एतैरपि द्रुतं यस्या
तद्रुतं स्वयमेव तु॥ विद्वपतिर्जोमाता॥ आश्वलायनसूत्रेपि॥ ॥ स्वयं पश्य
पिवा पुत्रः कुमार्यं ते वा सीवेति॥ असमक्षं तुदं पयोर्होतव्यं नर्त्तिगादिना॥
इयोरप्यसमक्षं तु भवेदुत मनर्थकमिति॥ कात्यायनोक्तैरुभयोः संनिधौ
होतव्यमिति मुख्यः क्लान्त्यतरसंनिधौ त्वनुकल्प इति॥ ॥ भरद्वाजः॥
होमं वैतानिकं कृत्वा स्मार्तं कुर्याद्विवक्षणाः॥ स्मृतीनां वेदमूलत्वात् स्म
र्तके वितुराविदुः॥ विद्युः॥ ब्रह्मश्रुत्वा धने चाग्नौ सुसंमिदं कृताशने॥ विधु
मेले लिहाने च होतव्यं कर्मसिद्धये॥ यो न विधिजु होत्यग्नौ व्यंगारे चैव मा
नवः॥ मेराग्निरामयावी च दरिद्रश्चापि जायते॥ ॥ अथाग्निप्रादुक्करभ
णमाह कात्यायनः॥ स्वयंतु वैलु मप्राप्तेष्वग्निं शद्विरिहो ग्लेः॥ प्रादु
क्करणमग्नीनां प्रातर्भास्वामदर्शने इति॥ सायं प्रातर्होमं माह कात्याय

॥ राम ॥

॥ ३७ ॥

नः॥ यावत्सम्यग् न भ्रातृव्येते न भस्य क्षाणिसर्वतः॥ लोहितत्वं च नापैति ता
वत्सायं तु क्लृप्तयेते॥ उदिते॥ उदिते चैव समया धुषिते तथेति॥ मुख्यकाला
तिक्रमेणोणकालमाहस्त्रकारः॥ प्रदोषांतो होमकालः संगदांतः प्रातः
स्तमतिनीय चतुर्गृहीतमाज्यं तु द्रव्यादिति॥ विस्तरस्त्वस्मिन्नातुः प्रपिताम
हभट्टश्रीनारायणपदपाथोजविरचिते प्रयोगरत्ने द्रष्टव्यः॥ ॥ होम
द्रव्याणि गृह्यपरिशिष्टे॥ पयोदधिसर्पिर्यवागरोदनंतं दुनाः सोमस्ते
लमापोत्रीहयोयवास्तिला इति होम्यानि॥ ॥ बौधायनः॥ त्रीर्द्विणोवा
यवानो वाशतमाहुतिरिष्यते॥ संगरे॥ ॥ द्रव्यं हविः सुवेणैवापाणिना
कृद्विणं हविरिति॥ ॥ अथ प्रयोगः॥ अर्घ्यान्तरं प्रादुष्कृतस्याग्नेः पश्चा
दुपवित्रयतिथ्यादिसंकीर्त्यममुपात्तः प्रातर्योपासनहोमं कुरिष्ये इति
संस्तव्यः॥ चत्वारिंशंगा वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप्॥ अग्निमूर्तिध्याने॥ ॥ ३७ ॥

॥ राम ॥

॥ ३८ ॥

चत्वारिंशंगा० आ विवेश॥ सप्तहस्तश्चतुःश्रंगः सप्तजिको द्वितीर्षकः॥
त्रिपात्रसन्नेवदनः सुखासीनः शुविस्मितः॥ स्वाहांतु दक्षिणे पाश्वेदं वी
वामे स्वधांतथा॥ विभ्र दक्षिणहस्ते स्तु शक्तिमन्सु च सुवे॥ तोमरं व्यज
नं वामे घृतपात्रं च धारयन्॥ आत्मासि मुरवमासीन एवं रूपं कृताश
नः॥ एष हि देवः प्रदिशो नुसर्वाः पूर्वो हि जातः स उगर्तमंतः॥ स विजा
यमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यक्षुरवास्तिष्ठति विश्वतो मुखः॥ अग्नेवैवा
नरशतानिभ्यगोत्रमेषध्वजमेषारूढप्राधुखः स भमसंमुखो भवेति
ध्यात्वा येरीशानदिशमारभ्य प्रदक्षिणं जले न परिसमूहपरिस्तीर्य
पर्युक्ष्य हविः पात्रमग्नेरुत्तरतो निधाय ज्वलता दत्त्वा नमुके नावुचान्य
प्राक्ष्य तै नैव त्रिः पर्यग्निकृत्वा तु सुकं निरस्याप उपस्य रपाग्नेः पश्चि
मतः कुरां परिहविर्निधाय॥ विभ्रानि न शतितिष्ठणां वसुभुतोऽग्निस्त्रि

पुष्पं दद्यात्तु यो पश्चात्नेवि० ॥ ॐ विश्वानि नो दुर्गाहा जात वेदः ।
 सिधुन० अंत्यया उपस्था यविधुमे अन्तो रात संख्या न तं दुलान्द
 क्षिण पाणिनाऽन्यं वेदं हविः तं दासुवेणादाय ॥ सूर्याय स्वाहा ॥ स्
 यायेदं ॥ प्रजापतये स्वाहा ॥ प्रजापतये इदं ॥ ततः परिस्तरणमग्रेरुत्ते
 रतो विसृज्य पूर्ववत्परिसमूह न पशुक्षणे कृत्वा पश्चानंकुर्वीत ॥
 सूर्यो नो दिवस्यावित्यस्य चक्षुः सूर्यो गायत्री ॥ सूर्यो पश्चाने ० ॐ
 सूर्यो नो दिवस्यातु ० ॥ चित्रं देवानामागिरसः कुत्सः सूर्यस्त्रिषुषु ॥ राम ॥
 सूर्यो पश्चाने वि० ॐ चित्रं देवानां ० ॥ प्रजापते हिरेण्यगर्भः प्रजा
 पतिस्त्रिषुषु ॥ प्रजापत्यु ० ॐ प्रजापते ० ॥ रत्यु पश्चात्तु यविभूतिं धा
 रयेत् ॥ मानस्तोके तिकुत्सो रजोगती ॥ विभूतिग्रहणे ० ॐ मान
 स्तोके ० ॥ आयुषं जमदग्नः कश्यपस्य आयुषं २ अगस्त्यस्य आयु

पुं यदेवानां आयुषं ४ तन्मे अस्तु आयुषं ५ रातायुषमिति ललाट
 कुंठनाभिस्तुं धइयशिरः सुविभूतिं धत्वा ॥ तिष्ठन्नो वने स्वरश्च मेय
 तोपवते नमः ॥ यत्ते नूनं तस्मै त उपयते तिरिक्तं तस्मै ते नमः ॥
 अग्रये नमः स्वस्ति श्रद्धा मेधा यशः प्रतां विद्या बुद्धिं श्रियं वरं ।
 आयुष्यं ते जगत्सर्वं देहि मे हव्यवाहन श्री देहि मे हव्यवाहनो नमो
 नमः ॥ ततः स्थित्वा यस्य स्मृत्ये लुक्कार्कर्मेश्वरार्पणं कुर्यादि
 ति ॥ ॥ स्तुतके होमप्रकारमाह जातु के पर्यः ॥ ॥ स्तुतके तु समुत्प
 ने स्मार्तं कर्म कथं भवेत् ॥ पिंडयज्ञं चरुं होममसंगोत्रेण कार
 यो हति ॥ पिंडयज्ञः पिंडपितृयज्ञः ॥ चरुः स्थालीपाकः ॥ श्रवणा
 कर्मादिश्च यज्ञिताने श्वरः ॥ ॥ अथ पूजाविधिर्मास्यो प्रातर्म
 ध्यं दिने सायं देवपूजां समाचरेत् ॥ अराक्तो विस्तरणैव प्रा

तः संसृज्य के रावं ॥ मध्याह्ने वै वसायं च पुण्या जलिमपि क्षिपेत् ॥ स्का
दि ॥ कामासत्ते ॥ थ वा कुडः शाल ग्रा मशिला च नात ॥ स्कादे ॥ भ
तया यदि बाभ क्ता कलौ मुक्ति मवाप्नुयात् ॥ शिलापुक्ता प्रयोगपा
रिजाते ॥ शिलाप्यामल की तुल्या पन्यास श्मै वया भवेत् ॥ यथायथा
शिलासूक्ष्मा तथा स्यात्तु महत्फला ॥ ॥ तत्रै व स्कादे ॥ शिवनाभिरितरिवा
क्तः ॥ यवमात्रं तु गर्तः स्याद्यवार्धं लिंगमुच्यते ॥ शिवनाभिरितरिवा
तस्त्रिषु लोकेषु दुर्लभः ॥ भारते ॥ कलौ कलित्मेधं सं सर्वपापह ॥ राम ॥
रं हरि ॥ स्कादे ॥ ब्रह्माकृतपुगे देवस्त्रे तायां भगवान् हरिः ॥ द्वापरे ॥ ॥ राम ॥
गवान्धिष्ठुः कलौ देवो महेश्वरः ॥ ॥ शिवपूजने बाणालिङ्गे उत्तिप्रश
स्तमुक्तं भविष्ये ॥ बाणालिङ्गानिराजै र्द्रव्यातानि भुवनत्रये ॥ न प्रति

छान संस्कार स्तेषा मावाहनं न चेति ॥ हेमाद्रौ ॥ पक्वजं वृक्ष फलाकारं
कुक्कुटांड समालति ॥ भुक्ति मुक्ति प्रदं चैव बाणलिंगमुदाहृतं ॥ श्रीसू
र्यपूजोक्ता भविष्यपुराणे ॥ अद्रितत्रा दिवेदाश्रयताश्रवज्जुदक्षि
णाः ॥ सूर्योर्वनस्य चैवैते कोट्यंशे नापिनो समाः ॥ मेरुं मंदारतुल्यो
पिराशिः पापस्य दासणाः ॥ आराध्यभास्करं मर्त्यस्तनाराशयति
तक्षणात् ॥ प्रदयाद्वै गवां लक्षं दोग्ध्रीणां वेदपारगे ॥ एकाहम
र्वयै द्वातुंतस्य पुण्यं ततो धिकं ॥ गृहस्थस्य पंचायतन पूजोक्ता पा
रशुरामनिबंधे ॥ कूर्मपुराणे ॥ ॥ स्नानं संध्या तथा होमं मंगलं गृहस्थो
क्तेन वर्त्मना ॥ कृत्वा सूर्यगणपतिलक्ष्मीमीशं तथा हरिं ॥ पौ
रुषेण तु स्तुते नानि ॥ त्यमर्चा समारभेत् ॥ अर्चने नाममंत्रोपुक्तः

॥ राम ॥
॥ ३ ॥

आचारमयूखे ब्रह्मि। ॐ कारादिसंयुक्तं नमस्कारांतकीर्तनं॥ स्वनामसर्वस
वानामंत्रयसिद्धीयते॥ स्वस्त्याय नमस्त्यादि। वाजपेययाजिनस्त
ष्टिष्टमंत्रेण पंचायतनं॥ पुनर्मित्याहुः॥ युक्तं तु ऋगते षष्ठमं ब्रह्म
आर्यपाद्यादिनिवेदयेदिति॥ पंचायतनस्त्यापनप्रकारे ज्ञानमाला
यां॥ सहस्रीभुं यदामध्ये ईशान्यां पार्वतीपूतिं॥ आग्नेयामेकदंतं वने
ऋत्यामभ्युतंतथा॥ वायव्यां पुनयेद्वीसोगमोक्षैकभूमिति स्वर्गपं
चायतनं॥ १॥ हेरंबं तु यदामध्ये ईशान्यामभ्युतं यजेत्॥ अग्नेय्यां पंच
वक्त्रं तु नैऋत्यां जगदंबिकां॥ वायव्यां धूमणिं चैव यजेन्मंत्रीसुतं इति
ति। गणपतिपंचायतनं॥ २॥ भवानीतु यदामध्ये ईशान्यां माधवं यजे
त्॥ आग्नेयां पार्वतीनाथं नैऋत्यां गणनायकं॥ प्रद्योतनं तु वायव्या
माचार्यस्तु प्रपूजयेत्॥ इति लक्ष्मीपंचायतनं॥ ३॥ शंकरं तु यदा

॥ राम ॥
॥ ३ ॥

मध्ये ईशान्यां श्रीपतिं यजेत्॥ आग्नेयां च तथा हंसं नैऋत्यां पार्वती
सुतं॥ वायव्यां च सदा पूज्या भवानी भक्तवत्सलेति त्रिवपंचायतनं
यदा तु मध्ये गोविंदं ईशान्यां शंकरं यजेत्॥ आग्नेयां गणनाथं च नै
ऋत्यांतपंतथा॥ वायव्यां मंबिकां चैव यजेन्मंत्रीसमाहित इति विष्णु
पंचायतनं॥ ५॥ स्वस्त्या नवर्जिता देवाः शोकरुः स्वभयप्रदाः॥ तमं
उल्लिखितो राजा साधकश्च विनश्यतीति। बोपदेवश्च॥ शंखो मध्यग
ति ग वि ति वि ति वि स्तु ति ग तेहरि नहरभ
स्तु ग भ ति वि देव्या हरो शंकर
भ वि स्तु दे स्तु ग भ ग म स्तु भास्वनाग सुत
रवौ हरगण राजां बिका स्थापिताः॥ देव्यां विष्णु त्रिवे कदंतरव्यो
ले बोदरे जेश्वरे नार्याः शंकर भागतोति सुरवदाय स्ता सुते हानिदा ॥

॥राम॥
॥३८॥

अस्यायेमर्थः॥ रां भौमध्यगते सति रां करभागतः ईशानकोणादारभ्य
आग्नेयादिकोणेषु हरौ न हरभूदेव्यः स्थाप्याः तथा च ईशाने विष्णुः आ
ग्नेये रनः सूर्यः नैऋत्ये हरगणेशः ३ वायव्ये देवीति ४ हरौ मध्यगते स
ति ईशानादिकोणेषु रां करे भास्ये नागसुताः ॥ ईशाने रां करः १ आग्नेये
रभास्योगणपतिः २ नैऋत्ये सूर्यः ३ वायव्ये अगस्त्यदेवी ४ हरौ मध्य
गते सति ईशानादि हरगणेशां ब्रह्माः ॥ ईशाने हरः १ आग्नेये गणेशः २
नैऋत्ये विष्णुः ३ वायव्ये अंबिका ४ देव्यां मध्यगतायां सत्या ॥ ईशाना
दि विष्णुशिवैकदंत रवयः ईशाने विष्णुः १ आग्नेये शिवः २ नैऋत्ये गण
ेशः ३ वायव्ये सूर्यः ४ लंबोदरे मध्यगते सति ईशानादि अजेश्वरे ना
द्याः ॥ ईशाने विष्णुः १ आग्नेये शिवः २ नैऋत्ये सूर्यः ३ वायव्ये देवीति क्रमः ॥ ४
अत्र ईशान्यादिकल्पना ॥ यत्रैव भा नु स्तु वियसुदेति प्राची तु तां वेदवि

॥राम॥
॥३८॥

देवदंतीति गोतमोक्तप्राचीमनुसंधाय द्रष्टव्या ॥ यत्तु ॥ पञ्चपञ्चकयोर्म
ध्ये प्राचीप्रोक्ता विचक्षणैः ॥ प्राग्नेव प्राची सोऽदिषु मस्तु वैदेवपूजनमिति
विष्णुयामलवाक्ये तत्तान्त्रिकपूजाविषयं ॥ उक्तं च श्रीमातामहचरणैरा
चारमयूखे पञ्चपञ्चकांतः प्राची आगमोक्तपूजायामिव तत्प्राग्भाषा
यामुक्तत्वादिति ॥ पंचायतनपूजा क्रमोपितत्रैवोक्तः ॥ मुख्ये पुण्या
जलं दत्वा गणेशाद्यर्चनं भवेत् ॥ गणेशा एव मुख्यश्चेत्तस्य सूर्यक्रमा
द्भवेदिति ॥ वचनात्प्रधानदेवतायां पुण्याजल्यं तं पूजाकां संसमाप्य प
राध्यानुसमयेन गणेशादी नर्चयेदिति ॥ शारदातिलकटीकायां
तु पुण्याजालं मुख्यं आदौ दत्वा अर्चनं कार्यमित्युक्तं ॥ वस्तुतस्तु
मपि पूजाक्रमस्तान्त्रिकपूजायामिव ज्ञेयः ॥ तत्रैवोक्तत्वात् ॥ वैदिकं

॥ राम ॥

॥ ३९ ॥

पूजायां तु स्थापनं क्रम एव ॥ अतः पूजायाम् विधिं विदुः प्राज्ञा वै
विष्णुगणे शस्यं दुर्गाभ्यो नम इति विष्णुमंत्र उक्तो विष्णुपंचायतने ॥ स्त
र्यपंचायतने पूजने तु क्रम उक्तः पञ्चपुराणे ॥ ॥ आदित्यगणनाथं च दे
वीसूक्तं यथाक्रमं ॥ नारायणं विष्णुं शस्यं मंत्रं ते बहुलं देवता ॥ तथा तत्रै
व ॥ रविर्विनायकश्चंडी ईशो विष्णुस्तु पंचमः ॥ अनुक्रमेण पूजयेत्तं शु
क्रमेण महद्भयमिति ॥ सूर्यातिरिक्तपंचायतनादि पूजायामप्या राम
दौ स्तूर्यपूजां विधाय ॥ विद्यादिदेवतां नो पूजाकार्या ॥ तदुक्तं ब्रह्म ॥ ॥ ३९ ॥
अपुन्यप्रथमं सूर्यं मपरान्यः प्रपूजयेत् ॥ तैत्तिरीयतत्त्वपापं सर्वं प्रतीक्षेत्
ति देवतारति ॥ इदं वपूजने भूतशुद्धिं प्राण प्रतिष्ठां मातृका न्यासं
च विधाय कार्यमिति प्रयोगपारिजातादयः ॥ सौ न केपि ॥ हत्वा यस्त

तमुद्दिं व मातृका न्यासमाचरेदिति पूजाप्रकरणे उक्तं ॥ तथा च श्रुतिः ॥ दे
वो भूत्वा देवान्यजेदिति ॥ रामतापिन्याच ॥ देवो भूत्वा यजेदेवं नादेवो देव
मर्चयेत् ॥ मंत्रमहोदधावपि ॥ देवाद्योग्यताप्राप्त्यै भूतमुद्दिंसमाच
रेत् ॥ एवं मूलवाक्प्राप्तुं सारेणेत्यर्थः ॥ मूलवाक्यानि तु ग्रंथं विस्तृति
भिया नोक्तानि तानि मूलतमंत्रमार्तं उद्दिष्यामीति तदिह ॥ अ
थ पुरुषसूक्तविधानं ऋग्विधाने ॥ अर्चनं सर्वप्रवक्ष्यामि विष्णो रमित
ति जसः ॥ यत्कृत्यामुनयः सर्वपरं निर्वाणमाप्नुयुः ॥ अनुष्टुभस्य
सूक्तस्य त्रिष्टुभंतस्य देवता ॥ पुरुषो योजगद्गीतं ऋषिर्नारायणः
स्मृतः ॥ प्रथमां विन्यसेद्दामे द्वितीयां दक्षिणे करे ॥ तृतीयां वामपा
देवचतुर्थीं दक्षिणे न्यसेत् ॥ पंचमी वामजा नौ तु षष्ठीं वै दक्षिणे
न्यसेत् ॥ सप्तमी वामकट्यां तु अष्टमी दक्षिणे तथा ॥ नवमी नाभिं म

॥ राम ॥

॥ ४० ॥

धेतुं दशमीं हृदये तथा ॥ एकादशीं कंठमध्ये द्वादशीं वा मवाङ्गके ॥ त्रयो
दशीं दाक्षिणे तु तथैवास्य चतुर्दशी ॥ अश्लोः पंचदशी वैवविन्यसेन्म
ध्रिषेडिनी ॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा पंचांगानि समाचरेत् ॥ ब्राह्मणेभ्यो
त्यादिकाभिर्हृदिभिः पंचांगकल्पना ॥ हृदयं च शिरः शिखां च वचं च
स्त्रमेव च ॥ यथा देहं तथा देवेभ्यो संकृत्वा यथाविधि ॥ एवं न्यासवि
धिं कृत्वा पञ्चात्सृजं समारभेत् ॥ न्यासेन तु भवेत्सोऽपि स्वयमेव ज
नार्दनः ॥ आद्यवाहये देवमवातु पुरुषोत्तमं ॥ द्वितीययासनं द ॥ राम ॥
द्यात्पाद्यं वैवर्ततीयया ॥ अर्घ्यं चतुर्थ्या दातव्यं ॥ पंचम्या च मनीय
कं ॥ षष्ठ्या स्नानं प्रदेयं तु सप्तम्या वस्त्रमेव च ॥ अष्टोपशीतमष्टम्या ॥ ४० ॥
नवम्या चंदनं स्मृतं ॥ पुष्पं दशम्या दातव्यमेकादश्या तु घण्टकं ॥ द्वा
दश्या दीपकं दद्यात्त्रयोदश्या दश्या निवेदनं ॥ चतुर्दश्या नमस्कारं च

४

दश्या ॥ प्रदक्षिणाः ॥ उद्घातनं तु षोडश्या उपचारस्तु षोडश्या ॥ स्नाने व
स्त्रं च नैवेद्ये दद्यादाचमनीयकं ॥ कुलौ षोडशभिर्नैः षोडशान्नस्य
चाङ्गती ॥ कविदाज्यस्येति पाठः ॥ पुनः षोडशभिर्नैर्दद्यात्पुष्पाणि
षोडश ॥ तत्र सवर्जनेऽयं पौरुषं सूक्तमेव च ॥ षण्मासात्सिद्धिमा
प्नोति सेवमेव स मर्चनात् ॥ अत्र यद्यप्यावाहनं विस्मृतं न चोक्तं तत्प
त्यहं प्राणप्रतिष्ठापूर्वकं प्रतिमादिपूजनं विषयं ॥ अन्यत्रत्वादावंतेषु
ष्याजलिं दद्यात् ॥ अदावंते च मे त्राभ्यां पुष्पाजलिसमर्पणादिति
नारदीयवाक्यात् ॥ वस्त्रं प्रत्यहं न नवीने किंतु समर्पितमेवाभ्युष्ये
समर्पयेत् ॥ तदुक्तं तत्त्वसागरे ॥ वस्त्रमभ्युक्षणाबुध्ये दपरं तु दिने
दिने ॥ आचारमयूखिर्मे त्राजं विधौ ॥ प्रतिमापटयं त्राणि नित्यं
स्नानं न कारयेत् ॥ कारयेत्पर्वदिवसे यथामलनिवारणमिति ॥

॥राम॥

॥४१॥

अथ कृत्वा पयुक्तानि पुष्पाणि ॥ तत्रादौ स्वर्यपूजायां विहितानि भविष्य
 सुराणे ॥ मालतीमङ्गिका चैव दूर्वा च शोक कर्णिका ॥ पाटला करवीराणि
 जया जयतिरेव च ॥ चै पक्वकुलं चैव तथैवागस्तिके शुक्लौ ॥ भास्करस्य
 प्रङ्गपूजायै ग्राह्याण्येतानि नित्यशः ॥ नीलोत्पलसहस्रेण नीलोत्प
 लशतेन च ॥ रक्तैश्च करवीरैश्च यस्तु पूजयते रविं ॥ वसेद र्कपुरे श्री
 मान् स्वर्यतुल्यपराक्रमरति ॥ अथ विहितपत्राणि ॥ बिल्वपत्रं श
 मीपत्रं भंगराजस्य पत्रकं ॥ तमालपत्रं वहरेः सद्यस्तुषिकरं रवेः ॥ ॥राम॥
 तुलसीकालतुलसीतधारकं च वंदनं ॥ कैतकीपत्रकुसुमं सदैव तप
 नप्रियो भित्ति ॥ अन्यानि गणेशादि पूजायां विहितानि पिद्धानि
 ग्रंथविस्तृतिभित्ति हनोक्तानि तानि आचारमयूखादिग्रंथेष्वेव गं
 तव्यानि ॥ तत्रापूर्वाभावे पर्युषिता न्यादि ग्राह्याणीत्युक्तं स्मृत्यंतरे ॥

पंक्तुं पंचरात्रं स्याद्दशरात्रं च बिल्वकं ॥ तुलस्यैकादशहातुपुनः प्र
 क्षाल्य पूजयेत् ॥ स्तं दे ॥ गंगाजलं यद्वा द्वाहं पूजने भाक्तिं सुयुतः ॥
 भविष्ये ॥ नाक्षत्रैरर्चयेद्दिक्षु न तुलस्यागणे चर ॥ अक्षता विषेध
 स्तु शालग्रामपरः ॥ शालग्रामशिला मेव नाक्षत्रैरर्चयेद्दिगुरति ॥ बिल्व
 क्तेः ॥ उक्तं च वार्तिके ॥ सामान्यविधि रस्य यः संक्षिप्येत विशेषत इति ॥
 तथा ॥ नागं छेमदं देवं नाधः पुष्पैः समर्चयेत् ॥ कुराग्रे नीक्षिपेत्तौ
 यं वज्रपात समं भवेत् ॥ ॥ महानरत्नमरीचिः ॥ विधाय देवता पूजां
 प्रातर्होमादनंतरं ॥ गुरुक्ते न तु मार्गेण मूलमं नंतो जपेदिति ॥
 अथ पूजा प्रयोगः ॥ आचम्य देशकालौ स्मत्वा मां मोपातं यथाशक्त्वा
 यथाज्ञानं यथामीलितोपचारैः श्रीस्वर्यादि पूजां करिष्ये ॥ तदंगत्वा
 नां समुध्यर्थं भूतशुद्धादिकरिष्ये ॥ इति संकल्प्य ॥ एधित्यस्य मेरु

आचारार्कः

॥ राम ॥

॥ ४२ ॥

पृष्ठः कर्मः सुतलं आसने पथिव्यया ० अर्पसर्पंतु वामदेवो भूतान्यनु
 बुध ॥ भूतोत्सादने वि-अपसर्पंतु ॥ अप-कर्मंतु भूतानि ० समारभरति
 पादतलपाथ्वी न भूमिनिः प्रहृत्य देवाभ्यां यानु ॥ यानु धाना अपयानु ॥
 विष्ठा देवयजनं रक्षस्व ॥ एवापित्रेत्यस्य वामदेवो हस्पतिर्विश्वे देवा
 त्रिषु ॥ मनुष्यगंधनिवारणे विनि ० ॐ एवापित्रे विश्वदेवा यवृक्षो ॥
 रयीणां ॥ आगमार्थंतु देवानो गमनार्थंतु रक्षसां कुसुं घंटे रवंनादं दे
 वतास्तानसंनिधाविति ॥ घंटां वा दयित्वा भूतभुङ्क्ते कुर्यात् ॥ ॥
 लाधारकुं उलिनी ध्यात्वा कुमिलु धावप्यसुषुम्नामगेण हृदयस्थं
 जीवं ब्रह्मणि हसति विनाप्य ॥ पादादि ज्ञान्वत्तं पथिवी तं बीजयु
 तं ध्यात्वा जन्वादिनाभ्यंतं वं बीजयुतं जेतुं ध्यात्वा ॥ नाभ्यादि हृद
 यांते रं बीजयुतमग्निं ध्यात्वा ॥ हृदादि भ्रूमध्यांतं यं बीजयुतं नायु
 ध्यात्वा ॥ भ्रूमध्यादि ब्रह्मरंध्रांते हं बीजयुतवमाकाशं ध्यात्वा भूतानि

॥ राम ॥

॥ ४२ ॥

प्रत्येकं संविनापयेत् ॥ पथिवी मस्तु संहरामि ॥ १ जनमग्नौ सं-अग्निं वा
 यो सं-वायुमाकाशं सं-आकाशमहं कारे सं-अहंकारं महत्तत्त्वं सं-म
 हांतं प्रलतो सं-प्रलतिषु ब्रह्मणि सं-आत्मानं ब्रह्माहमस्मीति ध्या
 त्वा दक्षिणकुक्षावधो मुखे पापपुरुषं ध्यात्वा ॥ यमिति बीजे न द्वात्रिं
 शद्धारमावर्तितेन वामनासया वायुमाकर्ष्य ॥ रमिति बीजे न चतुः षष्टि
 वारमावर्तितेन कुं भक्तं कृत्वा पुनर्यमिति बीजे न षोडशवारं मावर्ति
 तेन पापभस्मदक्षिणनासयारे जयेत् ॥ ततो वमित्युत्तर्बीजे न दे
 होऽं भस्मसंस्लाष्य लमिति बीजे नैकीकृत्य सुवर्णभावायित्वा ह
 मिति बीजे न सर्वांगा न्युद्धृत्य कनकमयं शरीरं ध्यात्वा पुनरात्मकस
 कारणदाकाशः संभूतः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्नेरायः अद्वा
 पथिवीति भूतान्युत्पाद्य स्वस्था नगानि ध्यात्वा सोहमिति मंत्रेण

आचारार्कः

॥राम॥

॥४५॥

कुं इत्थीसहितं जीवं हृद्या नीय सुधामयं जीवं हृदि निधाय कुं उलिनीम्
लाधारगतां ध्यात्वेति श्रुतं शुद्धिः ॥ अथ प्राणप्रतिष्ठा ॥ अस्य प्रा
णप्रतिष्ठामं नस्य ब्रह्मविष्णु सशक्तं ऋषयः ॥ ऋग्यजुः सामानि छंदोसि
प्राणशक्तिर्देवता ॥ ओं बीजं कौशक्तिः ॥ प्राणस्वरूपने वि० ब्रह्मविष्णु
संस्थो नमः शिरसि ॥ अथ प्राणशक्तिर्देवता ॥ ऋग्यजुः सामभ्यो नमः ॥ मु
खे प्राणशक्तये नमः ॥ हृदये ॥ ओं नमः गुह्ये ॥ कौनमः पादयो रिति ॥ ऋ
ष्यादिः ॥ कं रवं गंधं आकाशावायुवद्विजलपृथिव्यात्मने हृदयाय ॥ राम ॥
नमः ॥ जं लं जं सं जं ॥ शब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मने शिरसि स्वाहा ॥ २ ॥ ॥४५॥
उडेटणश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मने शिरसायै वषट् ॥ ३ ॥ तं थं दं
धनं वा कृपाणि पादपायूपस्थात्मने कवचाय हुं ॥ ४ ॥ पं कं वं भं मं वक्त
व्यादानगमनविसर्गं नं दात्मने नैत्रत्रयाय वौषट् ॥ ५ ॥ यं रं लं वं रां वं
सं हं क्षं मनो बुध्यं हं कारवितात्मने अस्त्राय फटिति छोटिकात्रयं छ

त्वाध्यायेत् ॥ रक्तां भोधिष्ठपोतोद्भूतसदरुणसरोजाधिरूपाकराड्यैः
पाशं कोशं दंडमिश्रं द्रवमथ गुणमप्यं कुशं पंचबाणान् ॥ बिभ्राणा
सकृपालं त्रिनयनलसितापीनवक्षोरुहाद्यादेवी बाला कंवर्णा भववु
शुभकरी प्राणशक्तिः परा नरतिध्यात्वा मनसा संपूज्य हृदये करनि
धाय ॥ ॐ ओं ह्रीं कौं यं रं लं वं रां वं सं हं ॐ क्षं सं हं सः ह्रीं ॐ हं सः मम प्राण
इह प्राणः ॐ ओं ह्रीं कौमित्याद्यै चार्यममजीवरहस्त्रितः ॥ ॐ ओं ह्रीं
मम सर्वैरियाणि ॐ आ ह्रीं वाऽमनस्त्वक्चक्षुः श्रोत्रजिह्वाघ्राण
पाणिपादपायूपस्थ इहागत्य सुरैर्विरंतिष्ठेयु स्वाहा ॥ ॐ क्षं सं हं सः
ह्रीं ॐ अष्टत्रिंशदधिकशताक्षरं यं प्राणप्रतिष्ठामं तस्मिन् वा रं जधि
त्वा षोडश प्रणवां जपेत् ॥ केचित्तु प्रणवाद्यो यमो मामित्यादिवदति
त्रमूलं वित्यं ॥ अथ मातृका न्यासः ॥ तत्रादौ प्राणायामः ॥ अं ओं

ईंउंउंऊंऊंलूंलूंएंऐंओंऔंअंअः इतिषोडशस्वरान्सखिंहूनुच्चार
यन्वा मनासयावायुमादर्यकादिभोतैर्बिंदुयुतैः कुंभकं कृत्वा यादि
शोतैः सखिंदुवैर्दक्षिणनासया रेचयेत् ॥ ततोऽस्य मातृका न्यासस्य
ब्रह्माक्षिः ॥ गायत्री छंदः सरस्वती देवता ॥ हर्षो बीजानि ॥ स्वराः श
क्तयः ॥ शरीरशुद्ध्यर्थं न्यासे विनियोगः ॥ ब्रह्मणे नमः शिरसि गाय
त्र्यै नमो मुखे ॥ सरस्वत्यै नमो हृदये ॥ हस्तभ्यां नमः गुह्ये ॥ स्वरेभ्यो न
मः पादयोः ॥ अंकं खं गं घं उं ओं अं उच्चार्य नमः ॥ इवं छं जं सं नं ईं तं जं ॥ राम ॥
नीभ्यां ॥ उं टं ठं डं णं तुं मध्यमाभ्यां ॥ एं तं थं दं धं नं ऐं प्रनामिका ॥ ४४ ॥
भ्यां ॥ ओं पं फं बं भं मं औं कनिष्ठिकाभ्यां ॥ अं यं रं लं वं शं षं संहं शं अः क
रतलकरपद्माभ्यां नमः ॥ एवंहृदयादि ॥ अथ ध्यानं ॥ अक्षस्वकृ

कसारंगविद्याहस्तात्रिलोचनां ॥ चंद्रमौलिं कुचानम्रां रक्ताञ्जुलं
गिरं भजे ॥ इति ध्यात्वा ॥ मनसा संपश्य मातृकामंत्रं त्रित्रित्वा देवं
स्नानवालायां निधाय तदग्रे चंदने नषट्कोणमंडलं त्रयं उदकं सं
मालि त्र्यभ्यर्च्य शं खं प्रणवेनादिः पूरयित्वा दक्षिणमंडले संस्था
प्याभ्यर्च्य प्रार्थयेत् ॥ त्वं पुरासागरोत्पन्नो विष्णुर्नाविधत्तः करे ॥ नि
र्मितः सर्वदेवैश्च प्राज्ञैर्न्य नमोऽस्तुते ॥ पृथिव्या यानि तीर्थानि स्था
वराणि चराणि च ॥ तानि तीर्थानि शं खं स्मिन्निशं तु ब्रह्मशासनाद्वि
त्पुक्ता शं खमुद्रां प्रदुर्गमं मध्यमं उले महायं गायत्र्यादिः पूरयित्वा
पूजयेत् ॥ उत्तरमंडले ताम्रकलशं स्थाप्य संपश्य कलशस्य तिमं त्रै
स्तीर्था न्यावायशं खोदकेनात्मसहितं पूजासमारंभं प्राश्य पुरुष
सूक्तेन न्यासं कुर्यात् ॥ सहस्रशीर्षेति नारायणः पुरुषो नृपः प्रमं

त्रिषुषु॥ स्वांगन्यासेवि० अं सहस्रशीर्षा० १ वामकरे० अं पुरुष एवेदं० दक्षि
णकरे० २ अं एतावानस्य० वामपादे० ३ अं त्रिपादु० ४ दक्षिणपादे० तस्मा अं
द्विराद्यं० वामजानौ० ५ अं यत्पुरुषेण० दक्षिणजानौ० ६ अं तं यत्० वामकक्षौ० ७
अं तस्माद्यत्तात्० दक्षिणकक्षौ० ८ अं तस्मा० ऋक्० नाभौ० ९ अं तस्माद०
हृदये० १० अं यत्पुरुषं० ११ अं ब्राह्मिणो० वामभुजे० १२ अं चंद्रमामन० द
क्षिणभुजे० १३ अं नाभ्या० मुखे० १४ अं सप्तास्या० भ्रुवोर्मध्ये० १५ अं यत्तेन० ॥ राम ॥
मूर्ध्नि० १६ ॥ ॥ अथ पंचांगन्यासः ॥ ॥ अं ब्राह्मिणो ज्येति हृदयो नं द्रमा ॥ ४५ ॥
मनसरतिशिरसि० १२ नाभ्या आसीदिति शिरसायां० ३ सप्तास्यास्त्रिति
कवचाय० ४ यत्तेनेत्यस्त्राय० ५ एवमेव देवां गम्या संकृत्वा षोडशो
पचारैः पूजयेत्॥ अं सहस्रशीर्षा० श्रीसूर्यगणेशमहालक्ष्मीशिववि
ष्णुध्यानमः पुष्पस० ॥ अं पुरुष एवेदं० आसनं० २ ओं एतावान० पादौ० अं

पादौ० ३ मंत्रेणैवाचमनं॥ ॥ अं त्रिपादु० ४ अर्घ्यं० ५ अं तस्मादि० आ
चमनं० ६ अं पुरुषेण स्नानं० ७ सति संभवे पेयाम तस्नानान्यप्यत्रैव का
र्यं कृत्वा सक्ते नाभियेकः कार्यरति सं प्रदाय॥ आचमनं० ८ अं तं यत्० वस्त्रं० ९
आचमनं० १० अं तस्मा० यत्तोपवीतं० ११ आवमनं० १२ अं तस्मा० ऋक्० नाभौ० १३
तस्मादन्वा० पुष्प० १४ अं यत्पुरुषं० १५ अं ब्राह्मिणोस्य० दीपं० १६ अं
चंद्रमा० नैवेद्यं० १७ आव० करो हर्तनादि० १८ अं नाभ्या आसी० नमस्कारं० १९
अं सप्तास्यामनं० प्रदक्षिणा० २० यत्तेन० पुष्पा जलि० २१ ततः श्लिष्ट मंत्रे
णैव नीराज नं कृत्वा० अग्निमावाह्यं पुरुषसक्तेन प्रत्यक्षमायं कृत्वा
पुनस्तैने व सक्तेन षोडश पुष्पाप्यर्पयित्वा सक्तेन पेत्॥ तदनंतरं
स्वोपदिष्टं मूलमंत्रं यथाशक्ति जपित्वा कर्मभेदापणं कृत्वा घंटां संस्
ज्य देव प्रार्थयेत्॥ तत्र मंत्राः ॥ ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तहीनं सुरेश्वर ॥

॥ राम ॥

॥ ४६ ॥

यत्कृतं मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ आवाहं न न जानामि न जानामि वि
सर्जनं ॥ यज्ञं चैव न जानामि क्षम्यतां परमेश्वर ॥ अन्यथा शरणं नास्ति
त्वमेव शरणं मम ॥ तस्मात्कारुण्यभावेन रक्षरक्ष परमेश्वर ॥ भूमौ
स्वलितपादानां भूमिरेवावलंबनं ॥ त्वयि जातापराधानो त्वमेव श
रणं ममेति प्रार्थ्य ॥ सर्वमध्यस्थितं तोयं भ्रामितं कैरावोपरि अंगल
गमनुष्याणां हृत् हृत्वा यपो हतु इति देवोपरि भ्रामयित्वा जलं शिर
स्युरसि वाप्सु क्षय ॥ अकालमत्युहरणं सर्वव्याधिविनाशनं ॥ रोगघ्ने
पुण्यदं पात्ये सुरपादं वने जनामिति मंत्रेण देवतीर्थं विबेदितं संक्षेपः ॥
॥ इति श्रीभरद्वाज महादेव भट्टात्मज दिवाकर उते आचाराङ्कः षष्ठाधि
भक्तस्य दिवसस्य प्रथमभागः कृत्यं ॥ ॥ स्नातनं विभयमादिषीजं
संसारदृष्टस्य गिरामगम्य ॥ रामाभिधं ज्योतिरहर्निशं तद्दृष्टुं को

॥ राम ॥

॥ ४६ ॥

रो स्फुरता न्मदीये ॥ अथाद्वितीयभागः कृत्यं ॥ ॥ मदं न रक्षेदक्षः ॥ दिवस
स्याद्यभागे तु सर्वमेतत्समाचरेत् ॥ द्वितीये च तथाभागे वेदाभ्यासो वि
धीयते ॥ वेदाभ्यासोऽपि पंचधेतुः कृताचारमयूखेभ्यः त्रिंशन्मते ॥ वे
दस्वीकरणं पूर्वविचारोभ्यसनेन यः ॥ तद्दानं चैव त्रिष्वेभ्यो वेदाभ्या
सोऽहं पंचधेति ॥ कीर्तयेत् ॥ जपेदध्यापयेत् छिप्यान्धारयेद्वा विचारयेत् ॥
अवेक्षेत वरुणस्त्राणि धर्मादीनि द्विजोत्तम इति ॥ द्वितीयभागः कृत्यं ॥
॥ अथ तृतीयभागः कृत्यमाह दक्षः ॥ तृतीये च तथाभागे पापव
गार्थसाधनं ॥ पापवर्ग उदाहृतः ॥ ज्ञातिर्वधुजनः क्षीणः स्तथाना
थः समाश्रितः अरिः ॥ तृतीयभागः कृत्यं ॥ अथ चतुर्थभागः कृत्यं ॥
दक्षस्मृतौ ॥ चतुर्थं तु दिवाभागे स्नानार्थं मदमाहरेत् ॥ तिलपुष्प
कुशादींश्च स्नायाच्चा कृत्रिमेतले ॥ गृह्यपरिशिष्टे ॥ अथम

आचारकः

॥ राम ॥

॥ ४७ ॥

ध्यादिने तीर्थमेत्यस्नाया न्नास्मिन्नाकुत्र लयत तर्पणा इत्यत्र निष्पीड
येदिति तत्र प्रतिपत्तये कथं दृशी रक्षितौ मभ्युवारभरणी कृत्तिका
मघानक्षत्रमन्वादियुगादिभिर्नातिथोकार्यं तत्र निषेधात् ॥ निषेधवा
क्या नितु मदनरत्नादिग्रंथेषु दृश्यन्ति ॥ अथ मध्याह्न स्नान प्रयो
गः ॥ नदीतीरमेत्यप्रक्षालितमुखपादपाणिराचो तोषदक्षिणः सुबो
देशे भुङ्क्ते मत्तिकांतं दुल यवतिलं च निधाय मलस्नानं विधाय देवा
कालौ स्मत्वा मम समस्त सप्त पापक्षयायुरक्षित्वेदं देवा श्रीपरमे मध्या राम
ह्न स्नानं करिष्ये इति संकल्प्य मत्तिकां गायत्र्या दाय ॥ अथ क्रांते रथ ॥ ४७ ॥
क्रांते विष्णु क्रांते वसुंधरे ॥ शिरसाधारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे ॥ उ
द्धृता सि व रा हे ण कृष्णे न शत बाहुना ॥ मत्तिकां हन मे पापं यन्मया दुह
तं कृतं नित्यं मित्रं त्र्यगायत्र्या प्रोक्ष्य गायत्री शिरः संस्तुके न उ मां पो

ज्योतीरस्नोम तत्र लभ भुङ्क्ते स्वरोमिति मंत्रेणाहृत्या त्रेधा विभज्यै के
न भागे न मूर्ध्ना दिनाभिपर्यंतं द्वितीयभागे न नाभे रथः पादपर्यंतं तम
तुलिष्या लुल्यां गानि क्षालयिष्यामि इत्ये निरी श्यद्विराचम्य तृतीयभा
गं प्रबोदयादियस्त्रेणादाय सव्ये पाणौ कृत्वा ॥ ४८ ॥ इति दक्षिणभा ॐ
गां ॐ भुव रति मध्यमभागे ॥ स्वरित्क नरभागे विधाय दक्षिणतस्त
मस्त्रेण दत्तादिक्षमं त्राहृत्या निक्षिप्यो नरभागे तीर्थं कृत्वा क्षिप्त्वा
मध्यमभागे गायत्र्या सिमं त्राहृत्या य प्रदक्ष्य गायत्र्या प्रणवेन वसुं
गम तुलिष्य ॥ सुमित्रान आप ओषधयः संतु इति मंत्रेणा द्विरात्मनं
परिषिच्य दुर्मित्रास्तस्मै भयसायुर्धोस्मां देषियं व वयं दिक्ष्म इति मं
त्रेणा गाने प्रक्षाल्या चम्य प्रातः स्नाने बहुरूपा वाहनादि वस्त्रनिष्पी
डनं वर्ज्य सर्वकुर्यात् ॥ अत्राक्तो तु प्रातर्वह्ना नायात् ॥ अथात्रैवा

॥राम॥

॥४८॥

शक्तस्य मंत्रस्नानविधिर्लिख्यते॥ ॥श्राद्धे मादौ योगयात्रवन्द्यः॥
अस्ममर्थात्तरीरस्य कालशक्त्याद्यपेक्षया॥ मंत्रस्नानादितः सप्त
के विदितं तिस्रस्यः॥ मंत्रं सौमं तथा ब्रह्म वायवं दिव्यमेव च॥ वास
णमानसं चैव सप्तस्नानान्यनुकृमात्॥ एतेषां लक्षणान्याह स ए
व॥ आपो हिष्ठादिभिर्मंत्रैर्मदाक्तं भस्त्रे पाथ्यैव॥ आग्नेयं भस्मना स्ना
नं वायवं गो रजः स्मृतं॥ यत्तु सातपथ्येण स्नानं तद्विद्यमुच्यते॥ वा
रुणं चावगाहं तु मानसं विष्णु चिंतनं मिति॥ जाबालः॥ अशिरस्कं भ
वेत्स्नानं स्नानाशक्तौ तु कर्मिणां॥ आर्द्रपादसंस्काराणि मार्जनं दैहि
कं विदुः॥ उरानां॥ चराभिस्तथा नारी रजसा तु परिष्कृता॥ कथं
तस्याभवे लोचंशुद्धिः स्यात्केन कर्मणा॥ चतुर्थं हनि सं प्राप्तं स्पृशेद
न्यातु तं स्त्रियं॥ ससचैन्नावगात्पापः स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्पृशेत्॥

मे

॥राम॥

॥४८॥

दश द्वादश कृत्वोवा आचमेव पुनः पुनः॥ अंतैव वा स सां त्यागस्ततः शु
द्धा भवेत् सेति गत्पु परिशिष्टे॥ ॥अथा शक्तस्य मंत्रस्थे स्नानं शुचौ
देशे शुचिराश्रितः प्राणानाथम्य दर्भपाणिः संये पाणावपः कृत्वा
तिस्रभिरापो हिष्ठायाभिः पठः प्रणव एवैव दसो दके मर्जयेत्॥ पाद
योर्मर्ध्नि हृदये मर्ध्नि हृदये पादयोर्हृदये पादयोर्मर्ध्नि चाथार्धव
शोर्मर्ध्नि हृदये पादयोर्हृदये पादयोर्मर्ध्नि चाथार्धव हृदये पादयो
र्मर्ध्नि चाथ तवेन मर्ध्नि रतिमार्जयित्वा गायत्र्या दशधा भिमंत्रिता आ
पः प्रणवेन पीत्वा हिराचमे दित्येत मंत्रस्नानं॥ ॥एवं मध्याह्न स्ना
नं विधाय मध्याह्न संध्या कार्या॥ ततो ब्रह्म यत्तः॥ तथा च पर
शुरामनिबंधे॥ अत्रिः॥ स्नानं मध्याह्नकं कृत्वा संध्या कर्म निवर्त्य च॥
ब्रह्म यत्तं विधायार्थ गृहमेत्याचरेत्परा निति॥ शंखः॥ प्रातः सं

॥ राम ॥

॥ ४९ ॥

ध्यांसनशक्तं मध्यमांस्तानकर्मणि॥ सादित्यापश्चिमांसंध्यामुपासी
सतयथाविधीति॥ स्नानकर्मणि कृतं सतीति विशेषः॥ अत्र केचित्तु बहू
वानामदोत्र स्तुतस्ततः संध्यातस्त्रेयांमात्रेष्वाप्यापानुत्पन्न
वेदितोस्ततोपवीत्यादिना ब्रह्मयत्तस्य स्नानो नंत्योक्तेरित्याहुस्तत्रि
त्य॥ अपश्चिमापानुत्पत्तिहा प्रत्ययस्योत्तरकालमात्रार्थत्वेप्यववहितोत्त
रकालार्थत्वाभावेनात्रैवनेतेकैकमवर्कैः प्रमाणाभावात्तथावा॥ संध्या
हीनोऽभुविर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मस्त॥ यदन्यत्कृतं कर्म नतस्य फलं
भाग्नवेदिति॥ दक्षवक्त्राहं ध्येवादीपुक्ता॥ एष एवमात्तमहचरणता
नोवाजपययाजिनोऽप्ययोगपरिजाताहारादिपूर्वनिबंधकाराणां स्ना
नोत्तरसंध्याप्रयोगेवदतामाशयः॥ ॥ अथमध्याङ्गसंध्यायाविरो
धः॥ भगवान्॥ आपः पुनंतुमध्याङ्गे नत्राचमनमाचरेत्॥ गलुपरिवे

धे

॥ राम ॥

॥ ४९ ॥

ये॥ आरुह्ययिवाहंसवत्यावात्रिः सल्लङ्घ्यमुत्क्षिपेदिति॥ अर्घ्यं
दाने विशेषः संग्रहे॥ मुक्तहस्तेन दातव्यं मुद्रांत ननकारयेत्॥ तर्ज
न्यंगुष्ठयोगेनयक्षसीमुद्रिकामता॥ यक्षसीमुद्रिका र्घ्येण ततो
मैरुधिरं भवेत्॥ जलेत्पर्ष्यं प्रदातव्यं जलाभावेऽभुवि स्थले॥ स
न्नाश्यवारिणासम्यक्ततोर्घ्यं तु प्रदापयेदिति॥ उपस्थाने विशेषो
गलुपरिशिष्टे॥ उद्धाङ्गुरुदुल्यं जातवेदसंवित्रं देवानामिति स्मृता
भ्योमाहित्यमुपस्थाप्य जपमासीनो यथेषकालं कुर्यादित्येष
माविधिर्व्याप्यतरति॥ गायत्रीजपस्तपविरोधकार्यः परि
षदात्॥ तथामध्यमसंध्यायामासीनः प्राञ्जलौ जपेदितिसं
तिवर्दिकायां पुराणां तेष्व॥ संध्यालोपे प्रायश्चित्तं स्मृतं तरे॥
यः संध्यामदिनोपास्ति अत्रिकार्यं नचेत्कृतं॥ गायत्र्यष्टशतं ज

यं प्रायश्चित्तं हि जन्मनामिति ॥ अथ प्रयोगः ॥ आचम्य प्राणा
नायम्यममोपात्तः मध्याह्न संध्या मुपाश्रिष्य ॥ इति संकल्प्योपाहिषे
तित्वेन पूर्ववत्प्रथममार्जनं कृत्वा मंत्राचमनं कार्या ॥ आपः पुनं वि
त्यस्यानुवाकस्य नारायण आपो अषिः ॥ मंत्राचमने विनियोगः ॥ औ
आपः पुनं तु पथिवी पथिवी सता पुनातु मां ॥ पुनं तु ब्रह्मणस्पतिं ब्र
ह्म सता पुनातु मां ॥ यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा दुश्चरितं मम ॥ सर्वं पुनं
तु मा मापो सतो व प्रतिग्रहं स्वाहेति मंत्रेणापः पीत्वा चम्य प्रतः संध्या
वद्वितीयततीयचतुर्थमार्जनं च मर्षणां तं कृत्वा आचम्यार्घ्यं द ॥ राम ॥
द्यात् ॥ हंसः शुविषदिति मंत्रस्य गोतमो वामदेवः श्रीसूर्यो जगती ॥ ५१ ॥
अर्घ्यदाने वि० छिहंसः शुविषदिति मंत्रस्य गोतमो वामदेवः श्री
सूर्यो जगती ॥ अर्घ्यं दाने वि० ॥ हंसः शुविषं कृतं ॥ श्रीसूर्यो येद

ॐ

मर्घ्यं नमः ॥ एवं विः सकृदार्घ्यं दत्त्वा सा नं परिधिं व्यद्विराचम्यार्घ्यं
वाङ्मनुरवः सूर्यमुपतिष्ठेत् ॥ उडुत्यमिति त्रयोदश चस्य सकृत्स्य
कण्वः प्रक्षण्वं ऋषिः ॥ सूर्यो देवता ॥ नावाद्यागा यत्रः अंत्याश्रितस्यो
नुष्पुसः चित्रं देवानामिति षष्ठ्यसकृत्स्य आंगिरसः कुक्षः स
र्यस्त्रिषुषः सूर्योपस्थाने ॥ ॐ उडुत्यं जातवेद सं ॥ चित्रं देवानामुद
गा ॥ तन्नो मित्रो वरुणा मामहंतामदितिः सिंधुः पथिवी उतद्यौः ॥ ॥ शु
पस्थायोपक्षिप्याचम्य प्राणा नायम्यभूतमुध्यादि कृत्वा ॥ मुवती
मुवाहित्यमं उलमध्यस्थां चेतवर्णां चेतो बरा नुलेपनं ॥ स्वगाभर
णां पंचवक्त्रां प्रतिवक्त्रं त्रिनेत्रं चंद्रो रवरो निभल रवः खड्गंगड
मर्वकं चतुर्भुजां वृषभासनां रूदां रूदैवत्यां यजुर्वेदमुदाहरंतीं तु
वर्जोक्तादिष्ठा त्रींसा वित्री नाम देवता ध्यात्वा संसृज्य यथेष्टकाले ज

राम ॥
१५१॥

सिंक्रुयात् ॥ ॥ अथ पंचमहायज्ञाः ॥ ॥ तथा वाश्वलायन सूत्रं ॥ ॥ अ
थातः पंचयज्ञादेव यज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञो ब्रह्मयज्ञो मनुष्ययज्ञ
इति तद्यद्यज्ञो न होति स देवयज्ञो यद्बलिं करोति स भूतयज्ञो यत्पि
तृभ्यो ददाति स पितृयज्ञो यत्स्वाध्यायमधीते स ब्रह्मयज्ञो यन्मनु
ष्यभ्यो ददाति स मनुष्ययज्ञ इति तानेता न्यतान हरहः कुर्वीतेति ॥
॥ ॥ यद्यपि पाठः क्रमाद्देवदेवानंतर्यं ब्रह्मयज्ञस्य प्राप्ततथाप्यादौ ॥ राम ॥
ब्रह्मयज्ञावकार्यः ॥ स्वर्गस्य विधिना कृत्वा ब्रह्मयज्ञं पुरा विद्विजः ॥ १५१॥
स्वाध्यायं तर्पणं च गृहमेत्याचरेत् सरानित्याश्वलायन स्मृता
वुक्तेः ॥ वृत्तौ तु वैश्वदेवस्य पुरस्तादुपरिष्ठादा ब्रह्मयज्ञः कार्यो न
क्रमानियम इत्युक्तं ॥ श्रीमातामह चरणस्तु सत्त्वावकृतर्पणात्
योः पञ्चाह्वा प्रातरुक्तेः ॥ वैश्वदेवावसाने वा नान्यत्र र्वा निमित्तत
त्र

निरुद्ध इति वाक्यमाश्वलायनात्परं ॥ आश्वलायनानां तर्पणस्यो
परं मन्त्रं ॥ ॥ तत्रात्राप्ते र्वा कृतर्पणादित्यस्य तदितरा न्त्येव
॥ ॥ अथ तर्पणं ॥ ॥ तर्पणं पञ्चाह्वेति वैश्वदेवावसाने वैश्वेयतदपित
प्रत्येव स्मर्त्तव्यात् ॥ ॥ तर्पणं पञ्चाह्वेति वैश्वदेवावसाने वैश्वेयतदपित
यज्ञः कार्य इत्याहुः ॥ तर्पणं पञ्चाह्वेति वैश्वदेवावसाने वैश्वेयतदपित
ग्वोदग्वप्राप्तानि प्रम्यापुः प्राप्ता ॥ ॥ तर्पणं पञ्चाह्वेति वैश्वदेवावसाने वैश्वेयतदपित
नेवासादर्भाणां महदुपस्तोत्रं प्राक्कृतं नान्ते पु प्राप्नु स्वपवित्रयोप
सं कृत्वा दक्षिणे ततः पाणी संधाय पवित्रं तौ विद्यायते पावाएष
ओषधीनां रसो यद्भर्ताः सरसमेव तद्भ्रं स करोति द्यावापृथिव्योः संधि
मीक्षमाणः संमील्य वायथा वायुक्तमात्मानं मन्येत तथा युक्तो धीयीत
स्वाध्यायमोर्वा व्याहृतयः ॥ सावित्रीमन्त्राह पठोर्ध्वं शः सर्वा

॥राम॥

॥५२॥

मनित ततीयं ॥ ॥ अथ स्वाध्यायमधीयीत ऋचो यजुंषि सामान्यथ
 र्वगिरसो ब्राह्मणानि कल्पानाथानाराशं सीरिति हासपुराणी ॥राम॥
 तिविलायते यद्वेधीते पयःप्राजतिभिरेव तदेव तास्तर्पयति यद्यजुं
 षि घृताहुतिभिर्यत्सामानिमध्वाहुतिभिर्यदथर्वगिरसः सोमाहु
 तिसिर्यद्ब्राह्मणानि कल्पानाथानाराशं सीरिति हासपुराणानीत्य
 मताहुतिभिर्यद्वेधीते पयसः कुल्या अथ्यपिदं स्वधा उपक्षरंति
 यद्यजुंषि घृतस्य कुल्याय सामानिमध्वः कुल्या यदथर्वगिरसः सो
 मस्य कुल्याय ब्राह्मणानि कल्पानाथानाराशं सीरिति हासपुराणा ॥राम॥
 नीत्यमृतस्य कुल्याः सयावन्मन्येत तावदधीत्येतयापरिदधाति नमो ॥५२॥
 ब्रह्मणे नमो अस्त्वय्ये नमः एविधे नमो अषधीभ्यः ॥ नमो वावे न
 मो वाचस्पतये नमो विह्ववे महते करोमीति ॥ ॥ ब्रह्मयज्ञप्रयो

गेथातो धर्मव्याख्यास्याम इत्यादिवाक्यानि शिक्षाः पठन्ति तत्र मलं
 न जाने ॥ ॥ देवतास्तर्पयति प्रजापतिर्ब्रह्मा वेदा देवाः ऋषयः सर्वणि
 त्वं सांख्योक्तो ब्रह्मकारो व्याहृतयः सावित्रीयज्ञाद्यावापथिवी अं
 तरिक्षमहोरात्राणि संख्याः सिद्धाः समुद्रा नद्यो गिरयः क्षेत्रौ षधि व
 नस्पतिर्गन्धर्वो मरुतो नागा वयोसिगावः साध्या विप्रा यक्षारसा
 सिन्धुतान्ये वर्मतान्यथ ऋषयः ॥ अतर्विनोमाध्यमागस्तमदो विभो
 मित्रे वामदेवो त्रिर्भरद्वजो वसिष्ठः प्रगाथाः पावमान्यः ॥ शुद्र
 सक्तमहासक्त इति प्राचीना वीती सुमंतु जैवमिनि वेदां पायनपै
 लस्त्रभाष्य भारतधर्माचार्यो जा नैति बाह्विगार्ग्यगौतमशाकल्य
 बाध्व्यमांड्यमांडूके यागगीवाचक्रवीवडवा प्रातीते ॥ यी सुलता

॥ राम ॥

॥ ५३ ॥

मेवैयिकलोकं कौषीतकं महाकौषीतकं ये ग्यमहापैग्यं सुयज्ञं सांख्याय
नमेतरेयमहेतरेयं शाकलं बाष्कलं सुजातवक्त्रमोदवाहिमहोदवाहि
सो जात्रिं शौनकांश्च जायनं ये वा न्ये आचार्या स्ते सर्वे तप्यन्ति त्रि
तिपुंश्वपि वंस्तर्पयित्वा गृहानेत्ययं दध्ना तिसा दक्षिणा आपि वि
ज्ञायते सयदितिष्ठन्नृजनासीनः शयानो वा यं यं क्रतुमधीते तेनेते
न हस्य क्रतुनेष्टं भवतीति विज्ञायते तस्य द्वावन ध्यायेत् यदा त्माभ्युचिर्य ॥ रामा ॥
हे शान्ता ॥ अथ पित्रादितर्पणे क्रमस्तु हेमाद्रौ संग्रहे ॥ तातां बा त्रितयं ॥ ५३ ॥
सपत्नं जननीमातामहादित्रयं सस्त्री स्त्रीतनयादि तातजननी स्वप्रा
तरः सस्त्रियः ॥ तातां बालभगिन्यपत्यध्वजमुक्ताया पिता स पुत्रः शि
ष्यात्ताः पितरो महालयविधौ तीर्थे तथा तर्पणे ॥ ॥ अस्यार्पः ॥ जन
कादित्रयं जनन्यादि त्रितयं सपत्नमातामातामहादित्रयं सस्त्री

सपत्नीकं ॥ स्त्री ॥ स्वस्त्री ॥ तनयादि ॥ पुत्रकन्याः ॥ तातजननी स्वप्रात
रः ॥ पितृव्यमातुल्यसोदराः सपत्नीकाः ॥ तातां बालभगिनी ॥ पितृमा
तस्वपत्नीनी सापत्या सध्वजः ॥ जाया पिता भवभुरः ॥ गोषसुगमे ॥
तर्पणप्रकारमाह वसिष्ठः ॥ सर्वंधमनुकल्यैव नाम गोत्रमनंतरं ॥
वस्वादि रूपं संकीर्त्य स्वधाकारेण तर्पयेदिति ॥ नामग्रहणविशेषो
हेमाद्रौ ॥ त्रामो न ब्राह्मणस्योक्तं वस्मर्मांति क्षत्रियस्य तु ॥ गुप्तो तं वै
ववैश्यस्य दासां तं भद्रं जनमनरिति ॥ स्त्रीणां दांतं नाम मर्दि शोदिति
गोभिलस्तत्र ॥ व्यासः ॥ एकैकमंजलिं देवाय द्वादशैस्तु स नकादयः ॥
अर्हति पितरस्त्री स्त्री स्त्रियस्तैवैकमंजलिं ॥ कासु वितस्त्री पु वि
त्रे वा हेमाद्रौ ॥ मातृमुखास्तु यास्ति स्त्रस्तासी स्त्री स्त्री जनां जनी
न ॥ सपत्न्याय पत्नीनां द्वौ द्वौ दद्याज्जनां जनी निति ब्रह्मवैवर्ते

॥राम॥
॥५४॥

ऋष्यादिस्मरणं न कुर्यादित्याह भगवान् न च स्मरेदपि तं दः श्राद्धे
वैतानि केमये ॥ ब्रह्मयज्ञे च वैतदन्तर्थाकारं तु वर्जयेदिति ॥ कारिका
यां ॥ दर्शान् च दूतं चोदेशे प्रागग्रा नास्त्यात्यथा ॥ दर्शे पवित्रे
कर्मण्यत्र प्राप्नुयस्व एव सन् ॥ कृत्वा पशुं करे सव्ये उत्ताने प्रादिगं
गुलौ ॥ पवित्रे स्थापयेदुक्ते प्रागग्रे दक्षिणे न तु ॥ न्ये चं प्रागं गुलं
तेन संदध्या दक्षिणं करे ॥ ॐ पूर्वा व्याहृती स्तिस्त्रः समग्रा भ्रस ह
द्वदेत ॥ पञ्च स्वर्धर्चशः सर्वासावित्री त्रिर्वदेदथ ॥ ॥ ऋग्विधा
ने ॥ अग्निमीळे जपे स्तुतं पापघ्नं श्रीकरं परं ॥ पारायणफलं तस्य
वेदानां स्यात्सहस्रशरति ॥ ॥ अथ ब्रह्मयज्ञप्रयोगः ॥ वेदपुरुषा
यनमरति प्रदक्षिणी कृत्यासने उपविश्य हिरावम्य प्राणानाय
म्यममोपात्तं ॥ अथ ब्रह्मयज्ञे न यक्ष्ये ॥ विद्युदसि विद्यमेवाप्मानमता

॥राम॥

॥५४॥

३

स्त्यमुपैमीति मंत्रेणाप उपस्पृश्य वामजानूपरि दक्षिणपादं नि
धाय स्तुन संकोचे वामपादे परि दक्षिणां गुलौ निधाय दक्षिणमा
नुक्ति कुरापवित्रं ह्ययगर्भं प्रागं गुलि मुत्ताने सव्यपाणिनिधाय त
दपरि दक्षिणपाणि प्रागं गुलि मेव न्ये चं निधाय व्याहृति पूर्वं पठे
हर्चशः सर्वासावित्री पठित्वा ॥ अग्निमीळे पुरोहितं सवस्वानः स्वस्त
ये ॥ अग्निर्वै देवानामवमो विद्युः परमः ॥ अथ महाव्रतं ॥ एष पंथा एतत्त
र्म ॥ अथातः संहिताया उपनिषत् ॥ ३ विदामघ वन्विदा ॥ ४ महाव्रतस्य
पंचविंशतिं सप्तभिधेयः ॥ १ पेत्वोर्जैत्वा ॥ अग्न आयाहि वीतये ॥ शनो दे
वीरक्षिष्ये ॥ अथैतस्य समाम्नायस्य ॥ समाम्नायः समाम्नातः ॥
मय रसतजमनल गसंमि ते ॥ गोः ॥ ग्मा ॥ पंच संवत्सर मयं ॥ अथ वि
क्षां प्रवक्ष्यामि ॥ प्रवक्ष्यामि ॥ यद्विदो दाशराज्ञे मानुषं व्यगाह

॥ राम ॥

॥ ५५ ॥

थाः ॥ इदं जना उपश्रुतं ॥ योगीश्वरं यातुं वल्क्यं ॥ नारायणं नमस्कृत्या
अथातो धर्मं याख्यास्यामः ॥ अथातो धर्मं जिज्ञासा ॥ अथातो ब्रह्मजि
ज्ञास्येति पठित्वा ॥ तच्छ्रुत्वा राक्षणी महर्षिः ॥ नमो ब्रह्मण इति त्रिसु
वार्य्य ॥ हृष्टिरसि हृष्टमेवाप्मानमतास्त्यमुषै पागामित्यपः स्पृष्टु
सव्यान्वारब्धे न दक्षिणहस्ते न तर्पयेत् ॥ ॥ उक्तं च मदनपात्रिज्ञा
ते संग्रहे ॥ अन्वारब्धे न स्वये न पाणिना दक्षिणे न तु ॥ सव्यांजरा
भ्यां पाणिभ्यां मथवा तर्पणं भवेत् ॥ अत्र पूर्वार्धमाश्वलायने परं ॥ राम
उत्तरार्धं त्वापस्तंबादिपरमिति व्यवस्था ॥ श्रीमतामह गुरुवरणा ॥ ५५ ॥
स्तु व्यवस्था मूलं चित्यमित्याहुः ॥ अत्र व्यवस्था मूलं त्वाश्वलाय
ने स्तुत्रमेवाभाति ॥ तच्च श्रोतस्त्र प्रथमाध्याये श्रुनादे शैरिति भनां
देवो अंगानुक्तौ दक्षिणांगं सर्वत्र प्रतीया द्विद्यादित्यर्थः ॥ तथा च प्रा

स्तदक्षिणांगानुवादे न सव्यान्वारं भमात्रमत्र विधीयते इति ॥ अथ प्रा
जापत्याद्यैर्मंत्रैर्यथावचनं तप्यतु तप्यतां तप्यतु रत्यंतैस्तर्पयेत् ॥ अ
त्र द्यावापथिवी तप्यतामिति लोटः प्रथमपुरुषद्विवचनं प्रयोक्तव्यं ॥
॥ ॥ प्रजापतिस्तप्यतु ॥ ब्रह्मा तप्यतु ॥ वेदास्त ॥ देवास्त ॥ ऋष
यस्त ॥ सर्वाणि लंदां सित ॥ ३ उंकारस्त ॥ वेपथुकारस्त ॥ व्या
हृतयस्त ॥ सावित्रीत ॥ यज्ञास्तप्य ॥ द्यावापथिवी तप्यतां ॥
अंतरिक्षं त ॥ अहोरात्राणित ॥ संख्यास्त ॥ सिद्धास्त ॥ समु
द्रास्त ॥ नद्यस्तप्य ॥ नगरयस्त ॥ क्षेत्रौषधिवनस्पतिगंधर्वा
पुंरसस्त ॥ नागास्त ॥ वयोसित ॥ गावस्तप्य ॥ साध्यास्त ॥
विप्रास्त ॥ यक्षोस्तप्य ॥ रक्षांसित ॥ भूतानित ॥ एवमेता
नितप्यतु ॥ इत्येकोनविंशत्यैः कुशाग्रैर्देवतीर्थैर्नैकैः कुवारं तर्पयेत्वा

निर्वीती॥ शतविंशस्तप्यं॥ १ माध्यमास्तप्यं॥ २ गृहसमदस्त॥ ३ विष्वा
मित्रस्त॥ ४ वामदेवस्त॥ ५ अत्रिस्त॥ ६ भरद्वाजस्त॥ ७ वसिष्ठस्त॥ ८
प्रगाथास्तप्यं॥ ९ पावमान्यस्त॥ १० क्षत्रस्त॥ ११ महास्त॥ १२
स्तप्यं॥ १३ इति द्वादशमंत्रैः कुरामध्येन ऋषितीर्थेन सह मंत्रै
ण सह तत्तुष्टी प्रत्येकं तर्पयित्वा प्राचीनावीती॥ सुमंतुजैमिनि
वैशंपायनैः सत्रभाष्यभारतमहाभारतधर्माचार्यास्त॥ जा
नंति बाहविविगार्ग्यगौतमशाकव्यबाष्पव्यमांडव्यमांडुकेयास्त॥ २
गगविचक्रवीत॥ ३ वडवाप्रातीथेयीत॥ ४ सुलभाभैत्रोयीत॥ ५
कहोर्वंत॥ ६ कौषीतकं॥ ७ महाकौषीतकंत॥ ८ पेंग्यंत॥ ९ महापेंग्यं
तर्प॥ १० सुयतंत॥ ११ सांख्यायनंत॥ १२ ऐतरेयंत॥ १३ महैतरेयंत॥ १४
शाकलंतर्प॥ १५ बाष्पकंत॥ १६ सुजातवर्षकंत॥ १७ औदवाहितंत॥ १८

महौदवाहिं॥ १० सौजामित॥ ११ शौनकंतर्प॥ १२ आश्वलायनं॥ १३
येवाये आचार्यास्तैस्सर्वैस्तप्यत्विति त्रयोविंशतिभिर्मंत्रैः पित
तीर्थेन कुरामलैः सह मंत्रैणादिस्तुष्टी एवं त्रिबारतर्पयेत्॥ न
तोस्मरितरममुकुरामांजममुकुरां वसुक्तपं स्वधानमस्तर्पया
मि॥ १३ एवं पितामहादीस्तर्पयित्वा॥ आब्रह्मस्तं सपर्यंतं देवर्षिपित
मानवाः॥ तप्यंतु पितरः सर्वे मातृमाता महादयः॥ अतीतकुलकोटी
नां सहस्रपुत्रिवासिनां॥ आब्रह्मभुवनो लोकानि दमस्तु तिलोदकं॥
इति त्रिदं॥ ये केचा स्मरुते जाता अपुत्रा गोत्रिणो मताः॥ ते ग
हं तु मया दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकमिति चतुर्गुणितमुपरि दशव
स्त्रं स्तुले निष्पीड्या च मितं॥ ॥ अथारौ वे सति संध्या प्रकारमाह
जाबालिः॥ अर्घ्यात्तामानसी संध्या प्राणायामाविवर्जितेति॥ भरद्वा

जः॥ स्तुतके मृतके वापि प्राणायामममं त्रकं॥ तथा मार्जनं नमो नमो
मनसो चार्थमार्जयेत्॥ मार्जनं तु न वा कार्यमुपस्था न न चैव हि॥ गा
यत्री दशवारं जपेदित्याहा भवलायनः॥ ॥ आपन्नो भ्रातृभुविः कलि
तिष्ठन्नपि जपेद्दशेति॥ आपन्नो आपद्युक्तः॥ अशुवि राशौ चवात्रास्तु
तके विष्णुादिपनापिनकार्यी॥ तनुं स्तुतके इत्युपक्रम्य हेमाद्रौ वा
राहे॥ ॥ पूर्वसंकल्पितं यनुव्रतं मुनियतव्रतैः॥ तत्कर्तव्यं नरेः श्राद्धं
दानार्चनं विवर्जितमिति॥ पंचयज्ञा अपि न कार्यः॥ पंचयज्ञविधानं
तु न कुर्यात्तु न भोजनो रिति निषेधात्॥ ॥ प्रसंगाद्भुज्जातीनां पि
तस्यैतदधिकारणं॥ तर्पणं प्रवदाभ्यत्र मलवाक्पानुसारतः॥ मदनपा
रिजाते यो गया जकल्कः॥ तप्यति समुद्रार्थं तप्यतामित्यथापि वा॥
विधितः प्रक्षिपेत्तैः देवादीनामशो वतः॥ देवानां ह सरवः॥ ब्रह्माण्डं

॥ राम ॥

॥ ५७ ॥

पयिस्त्वर्ध्वं विभुं तदुं प्रजपापतिं॥ देवांश्च द्यौंसि च दंश्च ऋषींश्चैव सना
तनान्॥ आचार्यंश्चैव गंधर्वानाचार्यं तनयोस्तथा॥ संवत्सरं साव
यवं देवींश्चाप्सरसस्तथा॥ तथा देवानुगा नागा न्सागराभ्यर्चता नपि
सरितो धमनुष्यांश्च यक्षा जक्षांसि चैव हि॥ पिशाचांश्च सुपर्णांश्च
भूतान्धधक्षपूषंस्तथा॥ वनस्पती नौषधींश्च भूतग्रामं चतुर्विधं॥
तत्रैव विभुः समुद्रये॥ ॥ ततः कृत्यान्वीते तु यज्ञसंक्रमतः प्रितः॥ प्रा
जापत्येव तर्पेन्नमनुष्यास्तर्पयेत्पथक्॥ मानुष्यानां ह काष्ठान्निविः॥
सनकश्च सनंदश्च तृतीयश्च सनातनः॥ कपिलश्चासुरिश्चैव बोधः
पंचशिखास्तथा॥ एते ब्रह्मकुताः सप्तमनुष्याः परिकीर्तिताः॥ मरुवि
मन्त्रिमगिरसं पुलस्त्यं पुलहं कृतुं॥ प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव
च॥ देवव्रतं ऋषीन्सर्वान्स्तर्पयेदक्षता दकैरित्योगया तव लब्धः॥ अ

प सव्यंततः कृत्वा भूत्वा च पितृ हि मु खः ॥ पितृ न्दिव्या न दिव्यांश्च पितृ
तीर्थे न तर्पयेत् ॥ ब्रह्मा तप्यतां ॥ विष्णु स्तप्यतां ॥ रुद्रा स्तः ॥ प्रजापति
स्तः ॥ देवा स्तः ॥ छंदांसितः ॥ वेदा स्तः ॥ ऋषयः ॥ पुराणाचार्या स्तः ॥ गंधर्वा
स्तः ॥ इतराचार्या स्तः ॥ संवत्सरः ॥ सावयव स्तः ॥ देव्य स्तः ॥ अक्षर सस्व स्तः ॥
देवानुगा स्तः ॥ नागा स्तः ॥ सागरा स्तः ॥ पूर्वता स्तः ॥ सरित स्तः ॥ मनुष्या
स्तः ॥ यक्षा स्तः ॥ रक्षांसितः ॥ पिशाचा स्तः ॥ सुपर्णा स्तः ॥ भूतानि तः ॥ पे
त्राव स्तः ॥ वनस्पतय स्तः ॥ औषधय स्तः ॥ भूतग्राम चतुर्विध स्तः ॥ २१ ॥
अथ ऋषयः ॥ निवीती उदगग्रदर्भ मध्ये न ऋषितीर्थे न द्वा द्वारं जली
दद्यात् ॥ १ सनक स्तः ॥ २ सनेद न स्तः ॥ ३ सनात न स्तः ॥ ४ रुपिल स्तः ॥ ५ अ
सुरि स्तः ॥ ६ वोदु स्तः ॥ ७ वशिखा स्तः ॥ ८ मरीचि स्तः ॥ ९ अत्रि स्तः ॥ १० अं
गिरा स्तः ॥ ११ पुलस्त्या स्तः ॥ १२ पुलह स्तः ॥ १३ ऋतु स्तः ॥ १४ प्रचेता स्तः ॥ १५ व

सिष्ठ स्तः ॥ १५ भृगु स्तः ॥ १६ नारद स्तः ॥ १७ ततः प्राचीना बीती ॥ दक्षिणा
स्थः पितृतीर्थे न त्री स्त्री नं जली नं प्रयजेत् ॥ व स व स्तप्यतां ॥ रुद्रा स्तः ॥
आदित्या स्तः ॥ मरुत स्तः ॥ अश्विनौ तप्यतां ॥ ततः पिशादीनां ॥ अस्म
त्पितः अमुक दासा मुकगो ब्रतप्यतां ॥ अत्र वस्वादिनाम सहिता
नाम सहिता वा पिशादीनां तर्पणं कार्य मिति मदन पारिजातः ॥ एवं पि
तामह प्रपितामह योरपि ॥ अस्मन्माता रमुकगो त्रैमुक देविदा तप्य
तां ॥ एवं सर्वेषां प्रसीतानां तर्पणं कृत्वा ॥ तटे तिलां जलं निक्षिपे दैतै
र्मंत्रैः ॥ देवास्तथा सुरायक्षा गंधर्वै रगराक्षसां ॥ पिशाचा गुरुका
सिद्धाः कूष्मांडा भैरवा दयः ॥ जले च राक्ष मिलाया वा या धारांश्च जे
तव ॥ तन्निमितेन यां चाश्रम दूते नो कुना खिताः ॥ न खेपु स म स्ते
षु यात ॥ ना सु व ये स्थिताः ॥ तेषां मायाय न त्रैत दीयते सलिलं मया ॥

ये बांधवा बांधवा ये ये न्यजन्मनि बांधवा ॥ तेऽस्मिन् विना यत्तु यथा
स्मृतोऽस्मिन् बांधवः ॥ यत्र क्वचन संस्थानं क्वचन छाया पता त्मना ॥ ते
षां हि तमक्षयमिदमस्तु तिलोदकं ॥ ये मे कुले तु सपिंडाः पुत्रदार
विवर्जिताः ॥ तेषां हि दत्तं मातृवंश्यामताये च पितृवंश्यास्तथैव
च ॥ तेषां हि दत्तं ततो ये के चास्मदिति मंत्रेण वस्त्रं निष्पीड्या चा
मेतं ॥ जीवन्पितुर्वस्वादिपुं वस्त्रानेषु विरोषमाह ॥ स्मृतिचंद्रिका
यां योग्या तव न्यज ॥ कव्यवाज नळः सोमो यमश्चैवार्थमातथा ॥ राम
अग्निष्ठाचाताः सोमयाश्च तया वै हिंषदोपि च ॥ यदि स्याज्जीवित्य ॥ ५९ ॥
तत्कृतां चिंत्वा ततोऽपि तन्मरति ॥ तिलतर्पणनिषिद्धकालस्तु मत्स्य
तश्चाद्वचंद्रिकायां द्रव्येषु ॥ अत्र वक्तव्यमपि श्रद्धाणां वैश्वदेवादि
कर्मानुष्ठानानां चोच्यते इत्यास्तोतावत् ॥ ॥ इत्याचार्यैः श्रुतं प

अकृता वैश्वदेवं तु नैवेद्यं प्रो नैवेद्येत् ॥

ण प्रयोगः प्रासंगिकः ॥ अथ वैश्वदेवः ॥ केचित्तु ॥ विद्योर्निवेदि
तान्नेन यष्ट्यं देवतां तस्मिन्निष्कां दवचनादादौ नैवेद्यं प्रश्नाद् वैश्व
देव इत्याहुः ॥ अन्ये तु ॥ वैश्वदेवं पुराकृतानित्ये चाभ्युदये तथा ॥ स्या
भीष्टदेवतादिभ्यो नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥ तदन्वचनं गणंति देवा
विष्णुदयोऽभ्युवमित्याश्वलायन स्मृतोक्तं रादौ वैश्वदेव इति ॥
उक्तं चैतत् ॥ स एष देव यतो हरहर्गोदानसंश्रितः सर्वाभीष्टप्रदः
स्वर्गोपवर्गश्च तस्मादेनमहरहः कुर्वतितमेन वैश्वदेव इति तत्रो
पेण पथगनेन वा कुर्यान्नास्यत्रोपेण वैश्वदेवं कुर्यादिति गत्यप
रिशिष्टे उक्तत्वात् ॥ इदानीं केचिद्विद्योर्निवेदिता नैवेद्येण वैश्वदे
वं कुर्वतितत्र मूलं मयं ॥ वस्तुतस्तु विद्योर्निवेदिता नैवेदिकेवल
वैद्यवपरं ॥ अथ वैश्वदेवविधिः कारिकायां ॥ गृहस्थो वैश्वदे

वाख्यं कर्मशरभते दिवा ॥ तं त्रेनास्यत्र भगवति कारववो यथा ॥ ओ
पासनाग्निमन्यं वासमिध्याथ हविर्भुजं ॥ अन्यपाकाग्निं सामिध्रप्र
ज्वाल्य ॥ प्रज्वालने मुखे नैव कार्यं मित्याहस्मृतिर्चंद्रियकायां काल्या
यनः ॥ जुहुषश्चद्रुतं वैवपाणिर्भर्पस्यदारुसिः ॥ न कुर्व्यादग्निधम
नं न कुर्व्याद्भोजनादिना ॥ मुखे नैव धमेदग्निं मुखा देषो व्यसीयत
इति ॥ मुखे न धमनं न लिखादिव्यवधानेन न साक्षात्कार्यं ॥ उच्छिष्ट
पातसंभवात् ॥ आश्वलायनः ॥ सायंप्रातर्वैश्वदेवोक्तं ब्रह्म ॥ ताम् ॥
कर्मवत् ॥ अनुश्रुतापि कर्तव्यमन्यथा किं त्विषीभवेत् ॥ वैश्वदेवोद्दि ॥ ६० ॥
वानक्तं न भवेच्च पथकूपथकू ॥ प्रातरेव हि राहत्या कुर्याद्वा स हितो
दिजः ॥ शातातपः ॥ वैश्वदेवः प्रकर्तव्यः पंचस्नाप उक्तये ॥ पंचेस्
नागहस्तस्य वर्तते हरहसदा ॥ कंडणीपेषणी चुट्टी जलकुंभ उ

पस्करः ॥ लुं दोगपरिशिष्टे ॥ यस्मिन्नग्नौ भवेत्याको वैश्वदेवस्तु तत्र
वै ॥ उक्तानेन न हस्ते न ह्यं गुष्ठाग्नेण पीडितं ॥ सहतो गुलिपाणिस्तु
वाग्यतो नु क्रूयाद्भुविः ॥ शाकं वायुदिवोपत्रं मूलं वायुदिवोपत्रं ॥ संक
ल्पयेद्यदाहारस्ते नाग्नौ नु क्रूयादपि ॥ पाणिनैके न नु क्रूयाद्दि
सव्यं निधाय वै ॥ माधवीयव्यासः ॥ नु क्रूयात्सर्पिषाभ्यक्तं तैलक्ष
रविवर्जितं ॥ दध्यक्तं पयसाभ्यक्तं तदभावे भसापि वा ॥ व्यासः ॥
होमानदानरहितं न भोक्तव्यं कदाचन ॥ आश्वलायनः ॥ वसता
मेकपाके न विभक्तानामपि प्रभुः ॥ एकस्तु चतुरोयता कुर्याद्वाग्य
तपर्वकान् ॥ वाग्यतो ब्रह्मयज्ञः ॥ स तु सर्वेषां पथगेव भवति ॥ प
थगप्येकपाकानां त्रस्तु यज्ञोद्दिजः ॥ अविभक्ता विभक्ताभ्य
पथकूपाकादिजातयः ॥ कुर्युः पथकूपथकूयता ॥ नैनानां त्राकदि
नी

॥ राम ॥

॥ ६१ ॥

नेदिने॥ गोप्तिः॥ यद्येकस्मिन्काले पुनः पुनरन्ये पच्येत स ह देवत
 कुलितं त्रुर्वीता थययेकस्मिन्काले पुनः पुनं वज्रधानं पच्येत गरुप
 तिर्महा न सा देवैतत्तु वलितं त्रुर्वीतिति॥ आप्वलायनमते विभक्ता
 नामप्येकपाके ज्येष्ठस्येवाधिकारो नान्येषां॥ अत्राविभक्तानां पथ
 कपाके पथकं वैश्वदेवकरणकरणविरोधे प्रतिष्यवास्तुतोयं वि
 कल्पः॥ आप्वलायनैस्तदुक्तैः पथककार्यैः तदन्यैरेकैवेति॥ वैश्व
 देवे आप्वलायनो देवताक्रममाह॥ ॥ अथ सायं प्रातः सिद्धस्य ह
 विष्यस्य नु ज्ञयादिप्रोक्तं देवताभ्यः सोमाय वनस्पतये ग्रीषोमा
 भ्यामिन्द्राग्निभ्यां वावापयिषीभ्यां धन्वंतरयाम् शयविश्वेभ्यो देवे
 भ्यो ब्रह्मणे स्वाहेत्यथ बलिहरणमेताभ्यश्चैव देवताभ्यां अत्राविधि
 वनस्पतिभ्यो गहाय गृहदेवताभ्यां वास्तुदेवताभ्यां शयै र्द्रुपुरुषे

॥ राम ॥

॥ ६१ ॥

भ्यो यमाय यमपुत्रवेभ्यो वरुणाय वरुणपुत्रवेभ्यः सोमाय सोमपु
 रुषेभ्य रतिप्रतिदिनां ब्रह्मणे ब्रह्मपुत्रवेभ्य रतिमधोविश्वेभ्यो दे
 वेभ्यः सर्वेभ्यो भक्तियो दिवाचारिभ्य इति दिवानक्तं चारिभ्य रति
 नक्तं रक्षोभ्य रक्षिलुत्तरतः स्वधापितभ्य इति प्राचीनादीतीशेषं दक्षि
 णानि नयेत्॥ १॥ अत्र वैश्वदेवे यज्ञत्रयं भवति॥ देव्यज्ञो भूतयज्ञः
 पितृयज्ञ इति पूर्वाक्तं सूत्रात्॥ तत्र प्रातर्वैश्वदेवमादौ कृत्वा सायं वै
 श्वदेव इति क्रमो ननु सायं प्रातरिति॥ प्रथमं दिवाचारिभ्यो बल्युक्तं
 वैश्वदेवस्य प्रातरारंभणं भवतीति सूत्रादुक्तत्वात्॥ अत्र बलिना
 देन भूतयज्ञ इत्युच्यते॥ स चक्राकार उक्तः त्रैलोक्येन॥ ॥ चक्राका
 रेण यो विप्रः सदा भूतबलिं हरेत्॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायु
 ज्यमाप्नुयात्॥ ॥ अथ वैश्वदेवप्रयोगः॥ ॥ अग्नेः पश्चात्मा शुख

॥ राम ॥

॥ ६३ ॥

उपविश्या च म्यदे शकालौ निर्दिश्य ममोपात्तं ॥ अथ प्रातः संस्कारार्थं
न संस्कार द्वारा च श्री० अथ प्रातः सायं वैश्वदेवौ तं त्रेण क रिष्ये इति सं
कल्प्य पुनस्तत्र देवयजनं कर्तुं मय्यावाहनादिक रिष्ये इति च सं क
ल्प्य ए स ग र इति मंत्रेणाग्निमावा स धमन्या प्रबोध्य शिखायां जाता
यां चत्वारि तिमंत्रेण ध्यात्वा परि सम ह न पयुक्षणे कृत्वा सिद्ध मन्त्रे
पात्रे निधाया यावधि त्रित्य त्राश्व्योदगु द्वा स्य पश्चिम भागे निधाय
त्रेधा विभज्य त्रिः पर्यग्निकृत्वा सर्पिषाभ्य न्य विञ्चानेन इत्य लं ह्ये
सर्वपाणि तलं हृदये न्यस्य दक्षिणे न हस्ते न दक्षिण भागा दं न मादा ॥ राम ॥
यां गु ष्टा त्रेण पीडितं सं हेतां गु न्यु क्त तान पाणिना समं त्रं मु क्त यात् ॥ ॥ ६३ ॥
तत्र मंत्राः ॥ सूर्याय स्वाहा ॥ सूर्याये दं न म मे त्यादि त्यागः सर्वत्रा त्रेपि
हेयः ॥ प्रजापतये स्वाहेत्यु चैरुक्तैव ॥ सोमाय व न स्य तये स्वाहा ३ अ

ग्रीष्मो माभ्यो स्वाहा ॥ इंद्राग्निभ्यो स्वाहा ॥ यावाप थिवीभ्यो स्वाहा ॥
धन्वंत रये स्वाहा ॥ इंद्राय स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ ब्रह्मणे
स्वाहा ॥ ततः सायंत न वैश्वदेवा कृतयः अग्नये स्वाहा ॥ प्रजापतये
इत्यादि ब्रह्मण इत्यंताः पूर्ववत् नैकृती कृतौ च म इत्युपस्था य पुनः
परि सम ह न पयुक्षणे कृत्वा विभज्य त्रिधा रये इति देवयतः ॥ ॥ अथ म
तयतः ॥ ॥ अग्निं प्रोक्ष्य मध्यभागा दं न मादाय प्रागारभ्ये शान्तीं पर्य
तं च क्रोकार नै रंत र्येण सूर्याय स्वाहेति पूर्वी तैर्दं शसिः ॥ अद्वा स्वा
॥ ओषधिव न स्यतिभ्यः स्वा ॥ २ ग हाय ॥ ग ह दे व ताभ्यः स्वा ॥ ४ वा सु दे
व ताभ्यः स्वाहा ॥ इति पंच भिश्च दत्वा च क्रोद्धृतिः प्राच्यां प्राक् सं स्ठ
इंद्राय स्वाहा ॥ इंद्र पुरुभ्यः षे स्वा ॥ २ दक्षित उदक् सं स्ठ ॥ यमाय ॥ ३
यम पुरुभ्यः षे स्वा ॥ ४ पश्चिम तः प्राक् सं स्ठ वरुणाय ॥ ५ वरुण पुरु

॥ राम ॥

॥ ६३ ॥

वेभ्यः स्वाहा ॥ उत्तरस्या मुदकं संस्तु ॥ सोमाय ॥ सोमपुरुषेभ्यः ॥
चक्रमध्ये ब्रह्मणे श्रुत्वा हा ॥ तत्रा च्यो ब्रह्मपुरुषेभ्यः स्वाहा ॥ ब्रह्मणो
दक्षिणतो विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ ब्रह्मणः पश्चिमतः सर्वेभ्यो
भूतेभ्यः स्वाहा ॥ ब्रह्मण उत्तरतो दिवाचारिभ्यः स्वाहा ॥ चक्रादुत्तर
तो क्षीरेभ्यः स्वाहेति दत्त्वा पत्रपस्पृश्यत्तदुत्तरतो भूमिं प्रोक्ष्य द्विती
यभूतयत्तं कुर्यात् ॥ तत्र सूर्यपदस्थाने निपद्यते ॥ दिवापदस्थाने
नक्तमिति विशेषः शेषं पूर्ववदिति भूतयत्तः ॥ अथ पितृयत्तः ॥ राम
॥ प्राचीना वीती ॥ आग्नेय्यसिमुखो सर्वजान्वाचोत्तरभागा ॥ ६३ ॥
दं गुष्ठपर्वमात्रमन्त्रं गृहीत्वा पराचीनदक्षिणपाणिना चक्रादक्षि
णतः स्वधापितृभ्य इति मंत्रेण बलिं दत्त्वा पत्रपस्पृश्य द्वितीय चक्रा
दक्षिणतः स्वधापितृभ्य इति मंत्रेण बलिं दत्त्वा पत्रपस्पृश्य द्वितीय

चक्राग्नेय्यभागे चतुर्थे दत्त्वा पत्रपस्पृश्य पितृयत्तान् शेषेण चक्राद्
हिमं अत्यकोणि शामाय ॥ चक्राद्वायव्यकोणे राबलाय स्वाहेत्युभयत्र
बलिं दत्त्वा गृहगणोज्ज्वलमासि च्यकाकेभ्यस्तुष्टी बलिं दद्यादिति पित
यत्तः ॥ अत्र सर्वत्रो देशात्यागौ कुर्यात् ॥ इति शौनकोक्तं चक्राका
रः प्रयोगः ॥ कारिका लघुनराकारमंगी लत्यैवैलक्षण्यमाह ॥ तत्र
सूर्यादिब्रह्मतां न दशावलीन प्राक् संस्तुं दत्त्वा किंचिदंतरालं त्यक्त्वा
अग्न्यादिवास्तुदेवताभ्य इत्यंतान् पंचवली दत्त्वा च्यो दत्तबबलेः पश्चि
मतः प्राय ॥ तदुत्तरतो दं पुरुषेभ्यः अंतरालं दक्षिणतो यमाय ॥ त
दुत्तरतो यमपुरुषेभ्यः ब्रह्मणे दत्तबलेः प्राक् वरुणाय ॥ तदुत्तरतो
वरुणपुरुषेभ्यः अंतरालं दुत्तरतो सोमाय ॥ तदुत्तरतो सोमपुरुषे
भ्यः अंतरालं ब्रह्मणे ॥ तत्राक् ब्रह्मपुरुषेभ्यः विश्वेभ्यो देवेभ्यः ३

॥राम॥

॥६॥

सर्वेभ्योभूतेभ्यः ॥ इवावाशिष्यरत्युत्तरे ॥ इत्योभ्यः स्वाहेतिसर्वसिखरतः ॥
ततोपसव्येनाग्नेयीस्वधापितभ्यरतिपुरुषाकारो वैश्वदेवप्रयोगः ॥ ॥
अथमनुष्ययज्ञः ॥ ॥मनुः॥ अतिथिभ्यो न दानं च न यज्ञः सुतुपं च मः ॥
शौनकेः ॥ पुष्कलस्यप्रमाणा न मन्यपाने समुदयेत ॥ अथतो दकह
स्तेनचोपवीतीनिवेदयेत् ॥ योगिभ्यः सनकादिभ्य इदमभिमतीति
च ॥ दद्यादनेतद्विप्राय कुर्याद्गृहं बलिं तथा ॥ अं नभुदिमं वेदभुष्यन
दोषेन निष्यते ॥ ब्राह्मणसो जनो राक्षसो पराशरः ॥ न यत्तसिद्धयेद
द्याद्विशांसं कल्पपर्वकां ॥ अस्यागतं ब्राह्मणं प्राप्नुस्व मुपवेश्य गंधा ॥ राम ॥
दिनासं पन्थनिवीती ब्राह्मणसो न न पर्याप्तमन्त्रे पान्त्रं सनका ॥ ॥६॥
दिमनुष्यभ्य इदमस्तु नममेत्युक्ता तेनानेन भोजयेत् ॥ तदभावे सि
क्षात्रयं पूर्ववत्सं कल्प्य सिक्ष्यभ्यो दद्यादिति मनुष्ययज्ञः ॥ यदि वै

श्वदेवाग्रे वृत्तिक्षके समायाते विशेषमाह गौतमः ॥ वैश्वदेवे
तु संप्राप्ते सिक्षके गृहमागते ॥ उदत्य वैश्वदेवार्थं शिक्षां दत्वा विस
र्जयेत् ॥ वैश्वदेवा लतं पापं राक्षो सिक्षक्यं पोहनु ॥ न हि सिक्षकता दो
षा चैश्वदेवो व्यपोहति ॥ इयं च शिक्षा स्वतंत्रफलाधी ॥ शिक्षा दान
प्रशंसा माह ॥ यमः ॥ सत्कृत्य शिक्षवे शिक्षायः प्रयच्छति मानवः ॥ गोप्र
दानसमं पुण्यं तस्याह भगवान्यम इति ॥ सिक्षका नाह्यात्तवन्करः ॥
यतिश्च ब्रह्मचारी च विद्याधी गुणु रूपायकः ॥ अध्वगः क्षीणवृत्तिश्चैष
उते सिक्षका स्मृताः ॥ अतिथयश्चैकास्तेनैव ॥ शूद्रो वा यदि चां डा
लः शत्रुर्वा ब्रह्मघातकः ॥ आगतो वैश्वदेवांते सोतिथिः स्वर्गदायक
इति ॥ इति पंचमहायज्ञः ॥ ॥ एषामकरणे प्रायश्चित्तमाह व्यासः ॥
होमानदानरहितेन भोज्येनैकदा वने ॥ अलत्यापं च यज्ञास्तु भुक्त्वा चो
पयणं चरेत् ॥ यदि देवानामाध्यात्मिकं दिवाननातं तदारात्रो ग्रह

॥ राम ॥

॥ ६५ ॥

पर्यंतं कार्यमित्याह मरीचिः ॥ रात्रौ प्रहरपर्यंतं दिवा कृत्यानि कारयेत् ॥
 अवगाहं ब्रह्मयज्ञं सौरं च परि वर्जयेत् ॥ आभ्युदयानैस्तु रात्रावपि
 ब्रह्मयज्ञः कार्यः ॥ तस्य द्वाव न ध्यायौ यदा आभ्युदयं देशरतिनस्त
 रात्रात् ॥ मध्यं दिने प्रबलमधीयीत य एवं विद्वा न्महारात्रे उषस्युदिते त
 थाग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवान्तं वेति हताबुक्त्वा च ॥
 अन्येतु के विद्वा रावपि ब्रह्मयज्ञमिच्छति ॥ ग्रामेष्वध्यायमधीयीत
 दिवान्तं वेत्यापस्तंबविषयं ॥ तथा च स्मृतिः ॥ आचार्याः केचिदि ॥ राम ॥
 छतिरात्रावपि चतुर्षां ॥ तद्यजुः शाखिनामेव नान्येषां तु विधी ॥ ६५ ॥
 यतरतिरधुना यत्कृताङ्गिकावुक्तेः ॥ विधुरस्य वैश्वदेवे विशेष
 उक्ता ह्यवसिष्ठेन ॥ अनाग्निं कस्त्यो विप्रः सो न व्याहति सिः स्व
 यं ॥ कृत्वा शाकलमंत्रैस्तु शिष्टादनाहुलिं हरेत् ॥ अथ प्रयोगः ॥

ॐ
 पूर्ववदग्निस्त्वापनादिलेत्वा न मादाय ॥ १ ॥ स्वाहा अग्नय इदं ॥
 ॐ भुवः स्वाहा वायव इदं ॥ २ ॥ स्वाहा सूर्यायेदं ॥ ३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वाहा प्रजा स्वः
 पतय इदं ॥ अथ शाकलमंत्राः ॥ देवकृतस्यै न सो वयं नमसि स्वा
 हा अग्नय इदं ॥ १ ॥ ॐ मनुष्यकृतस्यै न सो व ॥ २ ॥ पितृकृतस्यै न सो व ॥ ३ ॥
 ॐ भ्रातृकृतस्यै न सो व ॥ ४ ॥ अन्यकृतस्यै न सो व ॥ ५ ॥ अस्मत्कृतस्यै
 न सो व ॥ ६ ॥ यद्विद्वान्तं वै न श्व कृतमतस्याव ॥ ७ ॥ यत्स्वपंतश्च जाग्रत
 श्चैनश्च कृतं मे स्याव ॥ ८ ॥ यत्कृपुतश्च जाग्रतश्चैनश्च कृतमतस्याव ॥ ९ ॥
 यद्विद्वांसश्चाद्विद्वांसश्चैनश्च कृतमतस्याव ॥ १० ॥ एनस एनसो वयं न
 नमसि स्वाहेत्येकादशाहुतीर्ह्वा सवंत्राय य इदं नममेत्युद्देश्या
 गोपुर्ववक्तु र्यादिति ॥ ततो देवं संपूज्य नैवेद्यं प्रदर्शयति यश्चाहुं
 र्यात् ॥ तस्य हृदैवतं विश्वेदेव हीनं दक्षिणापि जावाहनस्वधाकारा

॥राम॥

॥६६॥

गो करण त्रैलोक्योदिनियमरहितं वकार्यं ॥ तत्र दक्षिणादाने विक-
ल्पः ॥ विकल्पविधायकं वाक्यं तु मल्लत आह चंद्रिकायां दृश्यं ॥ देश-
कालौ निर्दिष्टा स्मृतिरपि ता महे प्रपितामहानो ममुक गोत्राणाम-
मुकशर्मणां वसु रद्रादित्यस्वरूपाणां सपत्नीकानां तथा मातामह-
कानां नित्य आहं करिष्ये इति संकल्प्य निमं ये चंदनादिना संकल्प्य
पलाशादिपात्रे, नं परिबिष्य गायत्र्या प्रोक्ष्य पथिवी ते पात्रमित्या-
दि ब्रह्मार्पणां तं ब्रुवा ब्राह्मणं भोजयेत् ॥ अशक्तौ स्वपंक्तौ पित्रु देशे ॥ राम ॥
न ब्राह्मणमात्रं भोजयेत् ॥ तदशक्तावपि किंचिदन्नमुच्येत तदन्नं ॥ ६६ ॥
पितृभ्यः स्वधानमस्त्युक्ता ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ एतच्च नित्यं ॥ नित्यं
आह्नाकरणे त्वर्चं तुरति दशधा जपेदिति ॥ ऋग्विधाने प्रायश्चित्ते
न श्रवणात् ॥ अथ भोजन विधिः ॥ ॥ आश्वलायन स्मृतौ ॥ अथ भ्या

श्वचतुर्दश्या रात्रावश्नाति नित्यशः ॥ एकादश्या मुपवसे बुक्कुपक्षे
विशेषतः ॥ अर्कद्विपर्वरात्रौ चतुर्दश्यष्टमी दिवा ॥ एकादश्या म-
होरात्रं भुंक्ता चां द्रावणं चरेदिति ॥ व्यासः ॥ पंचादौ भोजनं कुर्यात्प्रा-
शुखा मौनेमास्तुतः ॥ हस्तोपादौ तथैवास्य मेषु पंचादतामता ॥ ह-
स्तोपादौ च प्रक्षाल्या नम्येत्यर्थः ॥ आश्वमेधिके ॥ आर्द्रपादस्तु भुं-
जीयात्प्राशुखश्वासने शुचौ ॥ पादाभ्यां धरणीं स्पृष्ट्वा पादे नैकेन वा
पुनरिति ॥ उपलिते स मेस्तुाने भुचौ श्लक्ष्णसमचित्ते ॥ चतुरस्त्रं त्रि-
कोणं च वर्तुलं चार्धचंद्रकं ॥ कर्तव्यमानुष्येण ब्राह्मणादिषु मे उले
॥ हेमाद्रावत्रिः ॥ पंचाशत्पलिकं कांस्यं द्यधिकं भोजनोपयुजै ॥ गृहस्थे
स्तु सदा कार्यं मभावे तोप्यहमयोः ॥ कृत्वि संनिषेधः ॥ तदाह स्मृतिं वं
द्रिकायां द्रुचेताः ॥ तांबूलोप्ये जने चैव कांस्यपात्रे च भोजनं ॥ यतिश्च

ब्रह्मवारीवविधवावविवर्जयेत्तदिति॥ अत्रदिङ्मिदमः कौर्म॥ प्राप्नु
खो नानिभुजीतेति॥ मनुः॥ आयुष्मात्राप्नुखोभुंतेयशस्वीदक्षिणा
मुखः॥ धनवान्यश्विमायानु धर्मवानु तरामुख॥ पुत्रवांस्तु तरामु
खो नाश्रीयात्॥ पुत्रवान्स्वर्गहे नित्यं नाश्रीयात् तरामुखः॥ स्तो
मवारेतथाभ्यंगं वर्जयेत्तु सदा बुधरतिनिषेधत्॥ अत्राभ्यंगप
दात्सर्षपादितेलाभ्यंगएवनिषिद्धो ननु तिलतेलाभ्यंगः॥ तैलाभ्यं
गनिषेधेन तिलतेलं निषिध्यते॥ अभ्यंगस्य निषेधेन सार्षपादि
निषिध्यतेरति॥ मदनरत्ने प्रवेतसोवाक्कात्॥ जीवन्मातृपितृक
स्तु दक्षिणामुखोपि नाश्रीयात्॥ उक्तं च प्रयोगपादिजाते स्मृति
मं नृयो॥ पितरौ जीवमानौ चेन्नाश्रीयाद् दक्षिणामुखः॥ तयोस्तु जी
ववानेकस्तथैव नियमः स्मृत इति॥ विज्ञानेश्वरश्च॥ अनिशमात.

स्मृत्यंतरे॥ योवेधितशरोभुंतेयोभुंतेदक्षिणामुखः॥ वामपादकरोभुंते तुल्यंगो
मांसभक्षणः॥

हीनानां यशस्यदक्षिणामुखं॥ भोजनमिति शेषः॥ मनुः॥ सायंप्रा
तर्ह्नातीनामशानं स्मृति चोदितं॥ नांतराभोजनं कार्यमाग्रहोत्रस
मोविधिरिति॥ नचाग्रहोत्रसमोविधिरित्युक्तेः॥ प्रातरेवभोजनं
कार्यमिति वाच्यं॥ दिवसस्य पंचमेतु भोगेभोजनमाचरेदितिका
त्यायनोक्तेः॥ अतोत्रप्रातः शब्दो मध्याह्निकोत्तरकालपरः॥ अ
थपरिवेषणं स्मृत्यंतरे॥ शाकादीनुरतः स्थाप्य भक्ष्यं भोज्यं चो
मतः॥ अन्नं मध्ये प्रतिष्ठाप्य दक्षिणे घृतपायसी॥ उदने परमाने
च आज्यपात्रं यद्विस्थितं॥ तदा न्येव भवेदुक्तं तदनं मांसमुच्यते॥
शातातपः॥ हस्तदस्तौ तानि चानि प्रत्यक्षं लवणं तथा॥ मृत्तिका
भक्षणसमंगोमो रक्षो नवस्मृतं॥ प्रत्यक्षमपिलवणं हस्तदन्ते
वनिषिद्धं॥ तथा च घेठी नसि॥ लवणं यं जनं चैव घृतं तैलं तथैव॥

आश्वाराक

॥ राम ॥

॥ ६८ ॥

तेष्वपेयं विविधं हस्त दत्तं न भक्षयेत् ॥ इति ॥ भूतपाणौ भविष्ये। त्रिं ध
 वलवणयययस्य मुद्रिकं भवेत् ॥ पवित्रे परमेष्ठिने प्रत्यक्षे अपि नित्य
 त् इति ॥ ॥ अस्तु पुराणे ॥ अने दधु प्रणम्यादौ प्राजलिं कथय ततः ॥ अस्मा
 कं नित्यमस्त्विति भक्त्या धवं दयेत् ॥ पात्राद्राससमुद्गत्य सम्पत्पात्रो
 तरेक्षितम् ॥ तत्प्रसादाय मे त्रेण गोश्यामं विनिवेदयेत् ॥ मंत्रस्तु प्रयोगवश्य
 त् गृह्यपात्रं गृह्येति ॥ आर्द्रपाणिना ज्ञातः भुवि देवो प्रत्यक्षमुखः प्राप्नुयात्
 पवित्रं चतुस्त्रयं इत्येवात्र स्तम्भेन प्रणव्याहृतिपूर्वया सावित्र्यामु
 दयस्याहोपितामधोपिता इत्यभिर्मन्त्रसत्यत्वं तत्र पात्रं नाना मीतिदिवाप
 रिभिर्नैतत्तत्वास्त्येन परिशिष्टं मीतिग्राहकं दक्षिणतो भुवि भूयतय
 भुवनपतये भूतानां पतये इति नमो तैः प्राक् संस्तुयावलिं विकीर्य समा
 हृता गता पस्तरणमसीत्यपः प्राश्य सन्नेपाणिना पात्रमाभ्यतत्र
 नीमध्यमांगुष्ठैः प्राणायामध्यामाना मिकांगुष्ठे रथानाया नामिका कवि
 प्रयत्नः ॥

॥ राम ॥

॥ ६८ ॥

ॐ गुणैर्धानाय कनिष्ठतर्ज्यंगुष्ठे रथानाय सर्वोत्तिरंगुलीभिः समा
 नाय च मुखे मुकुट्या देवं वाग्यतो भूत्वा भगवद्विधानमसीत्यपि धानं
 प्राश्य गोपितं मुखपादपाणिना हस्तैश्च मे देवं भुजानो ग्रिहोत्रफलमभुतेव
 वलपुष्टिमात्रसर्ववत्सर्वमायु रिति ॥ भविष्यत्पुराणे विशेषः ॥ गो जना
 त्किं विद्वन्नाग्रं धर्मं राजाय वेवलिं ॥ दत्त्वाथ विभ्रुमुत्ताय प्रतेभ्यश्चेदमुञ्चे
 त् ॥ प्रेतबलिमंत्रोपश्रेयस्यते ॥ बन्धुहरणं कार्यमित्युक्तरामाचनं चेदि
 यो ॥ भोजनादौ बलिमुक्तः सहितु इत्यभोजनं ॥ अतु इत्युक्तो भुंक्ते प्राण
 यामाणं चरेत् ॥ मृत्योर्तरे ॥ वित्राहृतीरनु इत्युक्तं यो ग्रासपंचकं
 अघं सकलं भुंक्ते ज्ञानतो ज्ञानतो पिवेति ॥ को न क ॥ स्वाहंताः प्रणवा
 दाम्भनाम्ना मंत्रो ग्राह्य इति ॥ आभ्यमेधिके ॥ यथा रसनं जानाति नि

आत्मारक्तं

॥शम॥

॥६८॥

लेखं येयं व विविधं हस्त दत्तं न भक्षयेत् ॥ इति ॥ श्रुत्वा पाणौ भविष्ये ॥ त्रिं ध
 वलवणयञ्च यच्च सा मुद्रिकं भवेत् ॥ पवित्रे परमेष्ठे ते प्रत्यक्षे अपि नित्य
 रा इति ॥ ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ अने दृष्ट्वा प्रणम्यादौ प्राञ्जलिकथयेत्ततः ॥ अस्मा
 कं नित्यमस्ते तादृति भक्त्या धवं दयेत् ॥ पात्राद्वा ससमुद्रतुल्यसम्यक् पात्रो
 तरे स्थितः ॥ जलमादाय मंत्रेण गोश्रासं विनिवेदयेत् ॥ मंत्रस्तु प्रयोगे वक्ष्य
 ते गुरुपरिशिष्टेऽपि ॥ आर्द्रपाणि रात्रौ तः शुचौ देवो प्रत्यक्षुः ॥ प्राप्नुवो वो
 पवित्रयचतुरस्त्रमंडले पात्रं स्थमने प्रणवव्याहृति पूर्वया सा विद्या ॥ सु
 द्यस्याद्यपि तोममोपितो रत्यभिर्मन्त्रसत्यं त्वतै न परिधिं चा मीति दिवाप
 रिधिं वेदतं वासत्ये न परिधिं चा मीति रात्रावथ दक्षिणतो भुवि भूषतये
 भुवनपतये भूतानां पतये इति नमो तैः प्राक् संस्थं वा बलिं विकीर्य समा
 हितौ मत्तौ पस्तूरणमसीत्यपः प्राश्य सये न पाणिना पात्रमालभ्य तज
 नीमध्यमांगुष्ठैः प्राणायामध्यामाना मिकांगुष्ठै रपानाया नामिका कनि
 प्रत्यक् संस्थं ॥

॥शम॥

॥६८॥

छांगुष्ठै र्यानाय कनिष्ठतर्जन्यंगुष्ठै रुदानाय सर्वाक्षिरंगुलीभिः समा
 नाय च मुखे जुहुया देवं वाग्यतो भूत्वा मत्ता पिधानमसीत्यपि धानं
 प्राश्य शोधितमुखं पादपाणिर्द्वारा च मे देवं भुंजानो ग्रिहो न फलमभ्युते व
 पलपुष्टिमात्रं सर्वं वा न्नसर्वमायु रिति ॥ भविष्यपुराणे विशेषः ॥ भोजना
 त्किं विदनाग्रं धर्मराजाय वै बलिं ॥ दत्त्वाथ वित्रगुप्ताय प्रेतैभ्यश्चेदमुञ्चे
 त ॥ प्रेतबलिमंत्रोप्यत्रे वक्ष्यते ॥ बन्धुहरणं कार्यमित्युक्ते रामार्चनचंदि
 यो ॥ भोजनादौ बलिमुक्तः सह उद्धृत्य भोजनं ॥ अमुद्धृत्य तु यो भुंक्ते प्राणा
 यामाषकं चरेत् ॥ स्मृत्यंतरे ॥ वित्राहुती रनुद्धृत्य भुंक्ते यो ग्रासपंचकं ॥
 अघं सके बलं भुंक्ते ज्ञानतो ज्ञानतो पिवेति ॥ शौनका ॥ स्वाहांताः प्रणवा
 द्याश्च नाम्नामंत्राश्च वायव इति ॥ आश्वमेधिके ॥ यथा रसनं जानाति जि

॥ राम ॥

॥ ६९ ॥

ह्यप्राणाकृतौ न प॥ तथा समाहितः कुर्यात्प्राणाकृतिमतिं इति श्रुतिः॥ अपरा
 कं त्रिः॥ मधुपर्कं च सोमे च अस्म प्राणाकृतीषु च॥ नोऽपि स्य भवेत्तदोष
 स्व त्रेष्ववचनं यथा॥ विष्णुपुराणे॥ प्राग्द्वं पुरुषो श्रीया मध्ये च कठिना
 शनः॥ अतएव पुनर्दवा शतुर्वन्या रोम्येन मुं वति॥ अथो ग्रासामुनेर्भक्ष्याः षो
 ऽशारण्यवासिनः॥ द्वित्रिंशत्तु गृहस्थस्य ह्यमिति ब्रह्मचारिणः॥ इदं म
 नुः॥ भोजनं तु न निःशेषं कुर्यात्प्रातः कथं वन॥ अन्यत्र दपि सत्कृत्य प
 ल्लक्षीरमधुपशुति॥ पल्लं तिलमिश्रं ओदनं॥ प्राणाकृतिग्रहणोत्तरं ॥ राम ॥
 पात्रं यत्रादौ स्थाप्य प्रित्याहव्यासः॥ न्यस्तपात्रं स्तुभं जीतपं च ग्रासान् ॥ ६९ ॥
 हामुने॥ शेषमुद्भूय सोक्तं यैः पित्रैर्धैतुन बोद्धरेदिति॥ ब्रह्मस्यतिः॥ न
 स्पृशेद्दामहस्तेन भुंजानो नैकदा च न॥ न पादौ न शिरो बस्ति न पदाभा
 जनं न स्पृशेत्कदित्यादिनिषेधास्त्वाचारमयूखादिषु द्रष्टव्याः॥ देवलः॥

भुक्तोऽपि स मा प्रायसर्वस्मादृतवर्जितं॥ उच्छिष्टभागधेयेभ्यः सोदकं
 निर्वपेदुचि॥ अमृतापिधानमसीत्यपः प्राश्य भुवि क्षिपेत्॥ उधाय बहिरा
 गत्य मुखे हस्तादिशो ध्येदिति स एव॥ आचम्य च ततः कार्यं दंतकाष्ठस्य भ
 क्षणं॥ भोजने दंतलग्नानि निर्हृत्या च मनं चरेत्॥ दंतलग्नमसं हायेत्तेपम
 न्येन दंतवत्॥ नतत्र बकुलः कुर्याद्यत्तु मुद्गरं प्रतीति॥ अथ प्रयोगः॥
 पाणिपादौ प्रक्षाल्या च म्यश्रीपण्यौ दिपीठे प्राञ्जुरवः प्रत्यङ्मुखो वा उप
 विश्य भूमिं प्रोक्ष्य चतुरस्रं मंडलं कृत्वा तदुपरि हेमरूपयोरसो बद्धिं
 चारत्पलपरिमितं कां स्य पात्रं निधाय परिबेषणं कारयित्वा तस्मादन्ना
 न्नो ग्रासार्थमन्त्रे पात्रोत्तरे कृत्वा॥ सौरस्यः सर्वहिताः पवित्राः पुण्य
 राशयः॥ प्रतिगृह्णुते ग्रासं गावस्त्रैलोक्यमातरं इति मंत्रेण गवेर्ग्रा
 सं देवा च म्यप्रांजलि रन्ने प्रणम्या स्माकं नित्यमेतदस्त्विति प्रार्थ्यं

॥ राम ॥

॥ ७० ॥

भूतसंमहि। धियोदित्यनमभ्युश्य। स्वादोपितोमधोपितोवयंत्वावहम
हे॥ अस्माकमभिताभवेत्यभिमेय। सत्यं त्वर्तनपरिस्थिं चामीति दिवा रात्रौ
तुक्तेतत्वा सत्येन परिस्थिं चामीति प्रादक्षिणमनंपरिस्थिं च दक्षिणतोभु
व्युदकधारो प्राकृ संस्था कृत्वा तत्र भूपतये नमः भुवनपतये नमः॥ भूता
नां पतये नमः॥ धर्माय नमः॥ चित्रगुप्ताय नमः॥ यत्र कृत्वन संस्थानां क्ष
त्तुघोषहतात्मनां॥ प्रेतानां तस्यैश्वर्यमिदमस्तु यथासुखमिति प्रेतै
व त्रिंशैवं बलिषडङ्गं प्राकृ संस्था दत्त्वा पयुं दकं दत्त्वा बली तु ह्य हस्ते प्र
क्षाल्यापो शानार्थं जलमादाय वामहस्तं मध्यमानाभिकां गुह्यैर्भोजन ॥ राम ॥
पात्रमालभ्यान्नेत्रेति ध्यात्वा समाहितोमतोपस्तरणमसीति निःश ॥ ७० ॥
ब्दं पीत्वा घृताक्तमनं पर्यैकतत्तदं गुलिभिः सर्वाभिर्वा स्ये पंच प्राणाहु
तीं हुं प्रातः त्रैमं त्राः॥ ॐ प्राणाय स्वाहा प्राणाय दे नमः॥ ॐ अपानाय भवा

आना

७०

ॐ व्यानाय स्वा० ॥ ॐ उदानाय स्वा० उदाना० ॐ समानाय समानायेदं ॐ
ब्रह्मणे ब्रह्मण० ततो जलं स्पृष्ट्वा यथेष्टं लौकिकवाक्या न्यनुच्चारयन्कव
ले इष्टदेवतां स्मृत्वा भोजनं कुर्यात्॥ एतच्च भोजनं रहसिकार्थं तथा वस्मति
चंद्रिकायां देवलः॥ आहारं तु रहुः कुर्याद्दिहारं चैवं सर्वदा॥ गुप्ताभ्यां लक्ष्मि
मुक्तं स्यात्प्रकारेण हीयते श्रियेति। ततो भोजनोत्तेपात्रं स्थापनं किं विद्महीत्वा
आघ्राय भूमौ विसृज्य उत्तरापो शानार्थं जलमादाय अमृतापिधानमसी
त्यर्धं पीत्वा ईशैरवेष्टय निलये पदार्थं दनिवासिनो॥ अर्थिनामुदकं दत्त
मक्षय्यमुपतिष्ठतु इति मंत्रेण पितृतीर्थं न भूमौ निविश्य प्रांगणादावा
गल्यमद्भिरद्भिः पाणिमुखे संशोध्य चोत्तरागं हृषां कृत्वा दंतकाष्ठेन दंता
संशोध्य हस्तैः पादौ च प्रक्षाल्य भोजनपात्रं प्रक्षाल्य नंत देवसंमार्जनं च
कारयित्वा चमत्प्रायस्वेति भुक्तमनं मुमं च प्रणवेनात्मानं ब्रह्मणि सं

॥राम॥ योज्यजनेनहसोनिघष्यतज्जलमंगुष्ठाभ्यामक्षोर्निषिंवेत्॥तत्रमंत्रः॥
 ॥७१॥ शर्योतिंवसूक्त्यांचयवनंशक्रमश्चिनौ॥भुक्तमात्रःस्मरेद्यस्तुचक्षस्त
 स्यनहीयतइति॥ततःशतपदंगत्वास्यासनेउपविश्य॥अगस्तिरग्निर्वंड
 वानलश्चभुक्तमयानेनरयत्वशेष॥सुरवममैतत्परिणामसंभवंयत्त
 शोगेममवास्तुदेहइत्युदरंपरिमन्यतांबूलंभक्षयेत्॥अथतांबूलभक्ष
 णविधिमाह॥मार्कंडेयः॥भूयोप्याचम्यकर्तव्यंततस्तांबूलभक्षणं॥वशि
 ष्टः॥सुपूगंवसुपत्रैचचूर्णेनचसमन्वितं॥दत्त्वातुद्विजदेवैभ्यस्तांबूलंच ॥राम॥
 वय्येद्विजः॥पर्णमलेभवेद्याधिःपर्णाग्रेपापसंभवः॥चूर्णपर्णक्षिपेदा ॥७२॥
 युःशिराबुद्धिविनाशिनी॥तस्मादयंचमूलंचशिरांचैवविशेषतः॥चू
 र्णयत्रंवज्रयित्वातांबूलंखादयेदथेति॥ ॥इतिश्रीभारद्वाजमहादेवभ
 टासृजदिवाकरकृतेश्राचाराकंपंचमभागकृत्यं॥ ॥वैणुसंभबनिना

दमोहितागोपिकास्तस्मिन्मयाभुनं॥येनसार्धमरमंतसंभ्रमातंसजा
 मिवसुदेवंदने॥ ॥अथषष्ठभागकृत्यमाहदक्षः॥इतिहासपुराणाद्यैः
 षष्ठसप्तमकौनयेत्॥अष्टमेलोकयात्रातुबहिःसंध्याततःपुनः॥यमः॥
 रवेरस्तमयात्पूर्वघटिकैकायदाभवेत्॥सायंसंध्यामुपासीतकुर्याद्वे
 मंत्रपूर्ववत्॥सायंसंध्यायांविशेषोलिख्यतेशौनकः॥अग्निश्चैत्यउ
 वाकेनसायंकालेपिबेदपः॥इदंमंत्राचमनं॥अथाध्यादानं॥तच्चप्रात
 स्तिष्ठन्अर्घ्यदानंसायंतूपविशन्भुवि॥इतिथमवाक्यासायंसंध्याया
 मुपविश्यैवकेविदध्यादानंकार्यमित्याहुस्तर्हित्यंसायंतूपविशन्भु
 वीतिवाक्येनुराखांतरविषयंआश्वलायनैस्तिष्ठद्विरेषध्यादाने
 कार्यं॥जलमंजलिनादायगायत्र्याचासिमंत्रितं॥रवेरक्षिमुखंस्ति
 ष्ठस्त्रिरूर्ध्वंसंध्याक्षिपेदितिशौनकोक्तेःअगस्त्यपरिशिष्टेषुक्तं॥अ

॥ राम ॥
॥ ७२॥

थावम्यदर्शपाणिः पूर्णमुदकांजलिमुद्बलादित्याभिमुखः स्थित्वा प्रण
व्याहृतिपूर्व्या सावित्र्या त्रिरर्घ्यं निवेद्य क्षिपेदिति ॥ श्रीमातामहं वर
णानां पूर्वमत्रिरर्घ्यं दत्वेति वदता मयमेवाशयः प्रयोग पारिजातादयः ॥
सर्वे वाजपेययाजिनश्चैव मे वादुः ॥ जैत्रे विशेषः कारिकायां ॥ अर्धस्त
मित्त्रादित्ये पञ्चिमस्य उत्तरः ॥ भागस्तत्पुनरासीनः सावित्रीवा
ग्यतो जपेदिति ॥ उत्तरतः प्रतीच्या अष्टमो भाग इत्यर्थः ॥ देवोष्टधा वि
भक्तायाः प्रतीच्या भाग सप्तमं ॥ हिलादक्षितो न्यस्तु योष्टमो भाग उत्त
रः ॥ अस्याभिमुखतो विप्रो भूत्वा प्रयतमानसः ॥ जपन्ना सीतसावि
त्री संध्यो लहन्मम तं दित इति शौनकोक्तेः ॥ उपस्थाने विशेषः शौनके
इममेव रूपेण त्यादिसाये काले विशेषत इति ॥ आलोपि ॥ जपे द्वा रूपा
मंत्रांस्तु इममेव रूपादिकान् ॥ चतुर्थे त्राविशेषतः संध्याफलमवा

॥ राम ॥
॥ ७३॥

मुयादिति ॥ ॥ अथ प्रयोगः ॥ तत्र हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य द्दिराचम्य प्राणा
नाचम्य ममोपात- र्धं सायं संध्यामुपाशिष्य इति पूर्ववत्प्रथममार्ज
नोतं कृत्वा हस्ते जलमादाय ॥ अग्निश्चेत्यस्यानुवाकस्य या तवत्सु
पनिषदं कृषिः ॥ अग्निमनुमनुपलैत्यहनिदेवताः ॥ गायत्री पंक्ति
र्विराड्छंदोऽसि ॥ मंत्रानमने ॥ ओ अग्निश्चमामनुश्चमनुपतयश्चम
नुलतेभ्यः ॥ पापेभ्यो रक्षंतां ॥ यदक्रूपापमकार्षी ॥ मनसा वा वाहस्ता
भ्यो ॥ पश्चादुदरेण शिआ ॥ अहस्तदवलुपतु ॥ यत्किंच दुश्चिंतयि ॥
इदमहं मा भूतयोनौ ॥ सत्येभ्यो तिबिभुहो मिखा हेति पीत्वा पूर्ववद्दि
राचम्य द्वितीयतृतीयचतुर्थमार्जनाद्यधमर्षणतं कृत्वा पश्चिमासि
मुखं स्थित्वा णिभ्यो जलमादाय सावित्र्या भिमं च श्रीं सवित्रे इह
मर्घ्यं समर्पयामीति त्रिर्दद्यात् ॥ ततो सावादित्यो ब्रह्मेति आदि

त्यमं उलमथ स्तां श्यामां श्यामां बरानु लेपनं खगाभरणा मे कवस्त्री
 स्तां शं खवव श्यामां कवतुर्भुजो गतु गतना रूपां विष्णु देवत्यां
 सामवेदमुद श्यामां स्वर्गे काधिष्ठात्री सरस्वतीनाम देवता ध्यात्वा
 मनसा संस्तुयात् शक्तिं जपेत् ॥ तत उपस्थानं कुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ इ
 मं मे वरुण तत्त्वा यामीत्यवोराजी गतिः शुनः शेषऋषिः ॥ वरुणो दे
 वता ॥ आद्या गायत्री ॥ द्वितीया त्रिष्टुप् वरुणो पस्थाने ॥ ॐ इमं मे व
 रणश्रद्धी हवं ॥ ॐ तत्त्वा मारमि ब्रह्मणा वंदमानः ॥ जातवेदस इ ॥ राम ॥
 त्यादि पूर्ववदिति सायं संध्या ॥ ॥ अथ सायमौपासनं ॥ ॥ आच ॥ ७३ ॥
 मनादि श्रीपरः ॥ सायमौपासनं करिष्ये इति संकल्प्य प्रातर्वद्या
 नादिलत्वा ग्नये स्वाहेति प्रथमा हुति द्वितीया प्रजापतये स्वाहेत्यु
 पस्थानमग्ने त्वं न शति च तस्यभिः शेषं प्रातर्वदिति ॥ ब्रह्मचारी त्वं

न्रिकार्यं कुर्यात् ॥ तच्चेष्टं ॥ आचम्य तिथ्याद्यनुकीर्य ममोः ॥ र्थं प्रातरग्नि
 कार्यं करिष्ये इति प्रातः ॥ सायंतु सायमग्नि कार्यं करिष्ये इति संकल्प्याव
 हनादि पूजनांतं कृत्वा प्रादेशमात्रो समिधं गृहीत्वा ॥ अग्नये सामिध
 माहार्यं ब्रह्मते जातवेदसे ॥ तया त्वमग्ने वर्धस्व सामिधा ब्रह्मणा वयं स्वा
 हेति जुहुयात् ॥ अग्नय इदं नममेतित्यजेत् ॥ तत आर्द्रपाणितलमग्नौ
 प्रतिष्ठाप्य ॐ तेजसामासमनः प्रीति सं हतो षड्ययमुखमवाङ्मि ॥ मज्य
 पाणिं प्रक्षाल्य पुनर्द्विवारमेवं कृत्वा तिष्ठन्नग्निमुपतिष्ठेत् ॥ तत्र मं
 त्राः ॥ मयि मेधां मयि प्रजामय्यग्निस्तेजो दधातु ॥ मयि मेधां ॥ यी इ इं दि
 यं ॥ मयि ॥ मयि सूर्यो भ्राजो ॥ १ यत्ते अग्ने तेजस्ते नाहं तेजस्वी भूयासे ॥
 यत्ते अग्ने ॥ वर्चस्ते नाहं ॥ २ यत्ते ॥ हरस्ते नाहं ॥ ३ एभिरुपस्था य विभूति
 ष्त्वा आगिरस बोहस्यत्यभारहाजतेति त्रिप्रवरान् चितभारहाज

॥ राम ॥

॥ ७४ ॥

गोत्रोत्पन्नो हं ते मदेव शर्मा भो अग्नेत्वा मभिव दये एवं स्व स्व प्रवराद्यु
 चार्यो भिव दये दित्यग्निकार्यं ॥ अथ दीपकालं माह मरीचिः ॥ २ वेरस्त
 समारभ्य यावत्सूर्योदयो भवेत् ॥ यस्य तिष्ठेद्गृहे दीपस्तस्य नास्ति द
 रिद्रता ॥ आयुदः प्राप्नुय्वो दीपो बध्नदः स्याद्दुदंशु खः ॥ प्रत्यंशु खो
 दुःखदो सौ हानिदो दक्षिणामुख इति ॥ प्रत्यंशु खनिषेधं शुकार्यका
 रि नित्यदीपविषय एव ॥ श्रीकार्तवीर्योद्दिदीपः प्रत्यंशु ख एव स्था
 प्यः ॥ ततो देव संसृज्यद्दीप्यो जनेन कृत्वा पुस्तकादिदृशी न नश्वरयोः प्र
 थमं प्रागं नीलास्पतेत् ॥ अथ स्वापविधिमास्थे ॥ मुचिदे शं विविक्तं तु गो
 मयेनोपलेपयेत् ॥ वैदिकैर्गौरुमैत्रैरस्मिन्नेव स्वपेततः ॥ मंगल्यं पूर्णकुं
 मं च शिरस्थाने निधापयेत् ॥ रात्रिस्तुक्तं न पञ्चात्रौ रात्रि शमो भवेन्नरः
 स्तादे ॥ उपानहो वेणवं दं जं कुपात्रे तथैव च ॥ तालूलादीनि सर्वाणि समी

॥ राम ॥

॥ ७४ ॥

पे स्थापयेद्गृही ॥ न स्वपेदित्यनुवृत्तौ मार्कंडेयः ॥ नार्द्रा साध्वनग्रश्च
 नेत्तरापरमस्तकं ॥ नाकारो सर्वतः शून्येन चैत्यं दुमेतथेति ॥ स्थापका
 ने विष्णुं नमस्कृत्य स्वापंकुर्वीत ॥ रात्रिस्तुक्तं जपस्मृतादेवांश्च मुखशायि
 नः ॥ नमस्कृत्यावयं विष्णुं समाधिस्थं स्वपेन्निशीति स्मृति चंद्रिकाकारध
 तपुराणात् ॥ सुखशायिनो गस्त्यादीन् ॥ विष्णुपुराणे ॥ स्वगृहे चाशिरः
 पूर्वेष्वभ्युदे दक्षिणाशिर इति ॥ स्मृत्यंतरे ॥ स्वगृहे प्राकृशिराः शोते भवभूरे
 दक्षिणाशिरः ॥ प्रत्यंकृशिराः प्रकासेन केदाविदुदकशिरा इति ॥ आश्व
 लायनः ॥ पत्नीमतुमतीं स्निग्धां तस्मां भोगं गविवर्जितां ॥ उपेया नमधरा
 यं ते जीर्णे तस्मान्नम इति ॥ यमः ॥ पूर्वरात्रे व्यतीते तु सगृहे इति मंदि
 रं ॥ पादौ प्रक्षालयेत्सर्वं पञ्चाह्वयं समाविशेत् ॥ धोतवस्त्रचत्तबलसंयो
 गं च भुजावहं ॥ शय्यावोक्ता शिल्पशास्त्रि ॥ चतुराशीति पर्वाणि देव्यं प

॥राम॥
॥७५॥

रिक्त्पयेत्। षष्ठ्यगुलानि विस्तारं मं चकं हस्तसंमितं॥ एवं शय्याविधा
तथा सर्वेषां शयनो विता॥ मानाधिक्येदरिदः स्यान्मानहीने सुखक्षय
इति॥ स्मृतिर्बन्दिक्त्या विष्णुपुराणेपि॥ ॥ नाविशालं न वाभग्नं नाश
नो मलिनं न च॥ न चर्जं तु मयी राज्या मधितिष्ठेदनास्ततामिति॥ पथं
कोप्युक्तस्तत्रैव॥ आयामः सप्ततालः स्याच्चतुस्तालं च विस्तृतं॥ द्विता
लमुन्नतं तैथमेतत्पथं कलक्षणं॥ तालादिप्रमाणं चोक्तं प्रयोगरत्नेऽस्म
त्यंतरे॥ अंगुष्ठादिकं निष्ठांतं भवेन्मानवतुष्यं॥ प्रादेशस्तालगोष्ठं ॥राम॥
गवितस्तिस्तु यथा कर्ममिति॥ मंडणः॥ प्रादेशस्तालगो कर्णतर्जन्यादि ॥७५॥
युतेतते॥ अंगुष्ठे दशकाष्ठस्युर्वितस्ति द्वादशांगुला॥ ॥ अथ स्त्रीकृत्य
माह्वयम्॥ भर्तुः पादौ नमुच्छ्रित्य पश्चाच्छ्रित्य समाविशेत्॥ ॥ अथ र
तिः॥ संस्मृत्य परमात्मानं पत्न्या जंघे प्रसारयेत्॥ योनिं स्पृष्ट्वा जपेत्

कं विष्णुर्योनिं प्रजापतेः॥ रेतः सिंचेत्ततो योन्यां तस्माद्गर्भो विभर्ति सेति
या त्ववन्त्यः॥ षोडशानुनिश्चास्त्रीणां तस्मिन्नुग्रासु संविशेत्॥ यथा
कामी भवेदादि स्त्रीणां वरमनुस्मरन्॥ मनुः॥ तासामाद्यां भवत्स्वस्तु
निंदितैकादशी तथा॥ त्रयोदशी च शेषस्तु प्रशस्ता स्वचरात्रयः॥ अ
मावास्या षमी चैव पूर्णमासी चतुर्दशी॥ ब्रह्मचारी भवेन्नित्यमप्यतो
स्नातको द्विज इत्यादि निषेधामयूखादिषु दृष्टव्याः॥ स्मृत्यर्थसारे॥
ऋतौ तु मेथुने स्नायाद्गर्भसंभूतिशंकया॥ अन्नतौ तदभावाच्च शौचं
त्रिर्मासं चरेत्॥ तत्र ऋतुदर्शनमारभ्य षोडश दिवसेष्वार्यादि न चतु
ष्टयमेकादशी त्रयोदशी च विहाया वशिष्ठे शुद्धिदिवसेषु प्रार्थनीयम्॥ दि
ने कन्यायां पुग्मदिने चतुर्थ्यां षष्ठ्यां चतुर्दशी पंचदशी आरुत
त्पूर्वव्रतोपवास आहनिमंजित तदुक्तं शनिरविसौमभरणी कृत्तिका

प्रमिघापूर्वापञ्चनीविशाखाज्येष्ठा मूलपूर्वाषाढापूर्वाभाद्रपदात्रिज
नमनक्षत्रसंक्रांतियतीयातवैधृतियतिरिक्ते शर्यांतरे उपवीतीमन्मथ
गहं स्पष्टाविद्युर्द्यौर्निमित्यादिजपिता ईश्वरं स्मृतोपेतो ध्यायन्नाया
त॥ अन्ते तु पूर्वोक्तं शौचं कुर्यात्॥ एवं यथायोगे शुद्धः स न स्वशर्यायां
यथासुखं प्रबोधधर्मं तं स्वपिता पुनः प्रबोधे उपाय प्रातः स्मरणादीनि
कर्माणि प्रतिदिनं कुर्यात्॥ एतेषामकरणे प्रत्येकायः स्मृत्यर्थः सारे॥ नास्ति
क्यात्कर्म हनौ तु मासेन पतितः स्मृतः॥ द्वादशाब्दे त्रेते नैव तस्य शुद्धिस्तु
नान्यथा॥ तन्निरीक्ष्या कमीक्षेत स्पर्शस्नायात्स चैककं॥ तेनैव सह्यो
हास्यकुर्वन्नेतेन तत्समः॥ शुक्लातदन्नं सद्यस्तु सप्तमौ गहने वने॥ आ
श्वलायनः॥ बह्व्येवास्वगणोक्तं यस्य कर्म प्रकीर्तितं॥ तस्य तावतिशास्त्रा
र्थः कृतः सर्वः कृतो भवेदिति॥ कूर्मपुराणे॥ इत्येतदखिलं प्रोक्तमहन्य

निर्णयसिंधावत्रिः॥ सप्तमासाधिके गर्भे वर्धमाने तु गर्भिणी॥ वर्जनीया
प्रयत्नेन देवे पित्र्ये च कर्मणि॥ १॥ सप्तमासाधिके गर्भे गर्भिण्या यत्समिपि
तं॥ हव्यं देवान् गृहं तिकथं च पितरस्तथा॥ २॥ सप्तमासाधिके गर्भे गर्भिण्या
यदि पच्यते॥ अन्ये गोत्रे न भोक्तव्यं मापद्यपि न कर्हि वित॥ ३॥ सप्तमासा
धिके गर्भे गर्भिण्या यदि पच्यते॥ तद्रुहं सिद्धेणात्याज्ये नियमेनात्मवा
नुजिहति॥ ४॥ अथ गर्भिणी हस्तसौजनं निवेधं॥ षष्ठे मासि तु संप्रा
प्तौ गर्भिण्याञ्चैव हस्ततः॥ न भोक्तव्यं विशेषेण इति शातातपोब्रवीत्॥
॥ ५॥ नारदसंहितायां॥ द्विजस्य धर्मपत्नी तु श्रुतवर्लीयदा भवेत्॥ पंचमे
निर्गते मासे तस्याहस्ते न तो जनं॥ न कुर्यादिति शेषः॥ ६॥ शिवसंहिता
यां शिवः॥ गर्भिणी तु यदा भार्या विप्रादीनां विशेषतः॥ तासां हस्ते न भो
क्तव्यं शुक्लो चौदायणं चरेत्॥ ७॥ मासे षष्ठे सप्तमे वा षमवा प्राप्तिपत्न्या
नैव कुर्यात् कदाचित्॥ होमं यानं देवयात्रांतथैव तस्याहस्ते नारा नैव प्र

आचाराङ्कः

॥राम॥

॥७७॥

हनिवैमया॥ ब्राह्मणानां लयनातमपवर्गफलप्रदं॥ नास्तिक्यादथवालस्याद्वा
 लुणो न करोति यः॥ सयाति नरका-घोरा-कालयो नो प्रजायते॥ नान्यो विमु
 क्तये पंथा मुक्ताश्च मविधिं स्वकं॥ तस्मात्कर्मणि कुर्वीत तुष्टये परमेष्ठिन इ
 ति॥ गोपिलः॥ यो विप्रः कृतनित्यस्त स सर्वा-कृतवान्मखान्॥ स स्नातः स
 र्वतीर्थेषु तप्तं तेनाश्विलं तप इति दिक्॥ ॥ इति श्रीभरद्वाजमहादेवसहाय
 जदिवाकरलते आचाराङ्के अष्टमभागकृत्यं॥ ॥ समाप्तिमफाणी दसा
 वाचाराङ्कः॥ ॥ यत्पादपंकजपरागपविन्दे हृदि त्वाकले वरमिदं क्लृपा
 र्षदसा॥ जग्राह गौतमवधूः कमनीयरूपं तं जानकीपतिमजं मनसा स्मरामि॥ ॥ ॥राम॥
 यद्वाक्यादिपि वाक्यार्थमपूर्वार्थाभिधातत॥ नीलकुण्डे जयत्येषमीमांसकधुरंध
 रः॥ ॥ श्रीबालकृष्णसत्तुनिर्मितं बर्षे त्रिवेदाश्च हि मांशुसंयुते॥ जनाः प्र
 कुर्युः कैलधर्मकार्यमाचारसूर्यपदिसं विलोका॥ ॥ ॥ प्रभवे चाश्विने शु
 क्रे चोर्णमास्यां कुजे दिवा॥ रामेश्वरेण लिखितमाचारार्कस्य पुस्तकं॥ ॥ ७७॥ ॥
 ॥ ॥ ७७॥ श्रीलक्ष्मणार्पणमस्तु॥ ॥ ७७॥ = खि = ॥ ७७॥ ॥ ७७॥ ॥ ७७॥ ॥

वयः॥ ७८॥ ॥ इति गार्ग्योपनिषदोक्तं न निषेधवाक्यानि॥ ॥ ७७॥ ॥ ७७॥ ॥
 पित्रोः प्रत्याब्दि के प्राप्ते तर्पणं तु कथं भवेत्॥ जले नैव प्रकृतं यं निवृत्ते
 पितृकर्मणि॥ १॥ श्राद्धं कृत्वा तु विधिवद्देश्वदेवादिं ततः॥ ब्रह्मयज्ञं
 ततः कुर्यात्तर्पणं तु तिलैर्विना॥ २॥ स्मृत्यंतरं॥ ॥ ७७॥ ॥ ७७॥ ॥ ७७॥ ॥

॥ इत्याचार्यः समाप्तः ॥

ॐ

राम
॥ ७ ॥

